

Univerzita Karlova

Filozofická fakulta

Ústav českého jazyka a teorie komunikace

Diplomová práce

Šárka Bukovská

Peniteciál Někotoraja zapověď'

Penitential Nekotoraja zapoved

2019

Vedoucí práce: doc. Mgr. Miroslav Vepřek, Ph.D.

Chtěla bych poděkovat vedoucímu své diplomové práce doc. Mgr. Miroslavu Vepřkovi, Ph.D., za ochotu vést tuto práci a za podnětné komentáře.

Dále bych chtěla poděkovat Mgr. Dmitriji Timofejevovi, Ph.D., který mi pomohl spojit se s ruskou knihovnou, a Natalii Zhukové, která pořídila a zaslala skeny rukopisu.

Prohlašuji, že jsem diplomovou práci vypracovala samostatně, že jsem řádně citovala všechny použité prameny a literaturu a že práce nebyla využita v rámci jiného vysokoškolského studia či k získání jiného nebo stejného titulu.

V Praze 15. 7. 2019

.....

Abstrakt:

Diplomová práce se zabývá penitenciálem *Někotoraja zapověď*, což je kajicnická sbírka určena pro kněze-zpovědníky. Jedná se o výčet hříchů spolu s konkrétním pokáním, které má být za daný hřích uděleno. Památka se dochovala v pozdějším ruském opise ze 14.–15. století, ovšem filologickou analýzou bylo již určeno, že vznikla v 11. století v přemyslovských Čechách.

Práce představuje *Někotoraju zapověď* se všemi jejími specifiky a v kontextu vývoje církevněslovanského písemnictví na našem území. Penitenciál obsahuje velmi pozoruhodný materiál odrážející kulturně-historické, sociální i politické aspekty středověké společnosti. Záměrem práce je pořízení doposud neexistující filologické edice na základě rukopisu a dále analýza téměř stovky lexémů vyskytujících se v penitenciálu za účelem charakteristiky slovní zásoby v této památce. Dalším cílem je komparace českocírkevněslovanského penitenciálu s jeho velkomoravským předchůdcem – velkomoravským penitenciálem *Zapovědi svętychъ otъcъ*. A to jak z obsahové stránky, která poukazuje na proměny v tehdejší zpovědnické praxi, tak z hlediska lexika, jež reflektuje možnosti užití staroslověnských lexémů a alternace vyjádření.

Klíčová slova: církevní slovanština, staroslověnština, církevněslovanské písemnictví, česká redakce církevní slovanštiny, penitenciál, *Někotoraja zapověď*, *Zapovědi sv. Otců*, edice, lexikální analýza, komparace.

Abstract:

The subject of the present thesis is a penitential *Nekotoraja zapoved* which is a collection of sins and penance designated for confessors. The writing is preserved in a Russian redaction of Church Slavonic from 14th-15th century, but the Czech origin of 11th century was already proved by philological analysis.

The thesis presents *Nekotoraja zapoved* with all its specifics and in the context of the Church Slavic literature. A miscellaneous content of the penitential reflects cultural, historical, social and political aspects of the medieval society. The aim of this thesis is a philological edition, a lexical analysis of almost hundred lexemes which characterizes the lexicon of *Nekotoraja zapoved* and a comparison with Great Moravian penitential *Zapovedi svętychъ otъcъ*. The comparison of both contents shows changes of confessional convention by then and the lexical comparison reflects possibilities of the Old Slavonic lexemes usage and variations of expressions.

Keywords: Church Slavonic, Old Church Slavonic, Church Slavonic literature, Czech redaction of Church Slavonic, penitential, *Nekotoraja zapoved*, *Zapovědi svętychъ otъcъ*, edition, lexical analysis, comparison.

Obsah:

Úvod.....	8
1. Teorie.....	11
1.1. Počátky slovanského písemnictví	11
1.2. Českocírkevněslovanské památky	15
1.3. Penitenciál <i>Někotoraja zapověď'</i>	15
1.4. Shrnutí dosavadního zkoumání	19
2. Popis edice <i>Někotoroj zapovědi</i>	22
2.1. Znaký ruské a české redakce v rukopisu <i>Někotoroj zapovědi</i>	22
2.2. Edice.....	25
3. Analýza lexika <i>Někotoroj zapovědi</i>	35
3.1. Závěry lexikální analýzy	56
4. Komparace <i>Někotoroj zapovědi</i> se <i>Zapověďmi sv. Otců</i>	59
4.1 Komparační lexikální analýza.....	61
4.1.1. Vyjádření pokání	62
4.1.1.1. Pokání	63
4.1.1.2. Půst.....	64
4.1.1.3. Omezení přijímání	66
4.1.1.4. Další druhy pokání.....	67
4.1.2. Pojmenování příslušníků církve	70
4.1.3. Terminologie hříchů	75
4.1.3.1. Hříchy popsáné v obou památkách.....	75
4.1.3.2. Shody a rozdíly v lexiku obou památek.....	78
Závěr	86
Literatura.....	89

Seznam zkratek

ESJS	<i>Etymologický slovník jazyka staroslověnského</i>
ESSČ	<i>Elektronický slovník staré češtiny</i>
SJS	<i>Slovník jazyka staroslověnského</i>
SSJČ	<i>Slovník spisovného jazyka českého</i>
Bes	<i>Besedy sv. Řehoře Velikého</i>
Const	<i>Život Konstantinův</i>
Euch	<i>Euchologium Sinajské</i>
Gl	<i>Glagolitica</i>
Mar	<i>Mariánský kodex</i>
Nom	<i>Metodějův překlad Nomokánonu</i>
Ryl	<i>Rylské hlaholské zlomky</i>
Slepč	<i>Slepčenský apoštolář</i>
Služ	<i>liturgie sv. Basilia Velikého, varianty rukopisů: SlužSof^a, SlužSof^b</i>
Sud	<i>Zákon sudnyj ljudem</i>
Supr	<i>Supraslský kodex</i>
Venc	<i>První staroslověnská legenda o sv. Václavu</i>
VencProl	<i>proložní legenda o sv. Václavu</i>
Zap	<i>Někotoraja zapověď</i>
Zogr	<i>Zografský kodex</i>
ZSO	<i>Zapovědi sv. Otců</i>

Úvod

Něktoraja zapověď je název sbírky zpovědnických předpisů, jež se dochovala v ruském opise z přelomu 14.–15. století, avšak původní text památky vznikl v 11. století. Jedná se o text psaný cyrilicí v ruské redakci církevní slovanštiny, ovšem s četnými prvky neruského původu, jež vyvolaly otázky o místě vzniku památky. Penitenciály jsou určeny pro kněze, někdy však nebývají řazeny mezi liturgické texty. Mezi ně se řadí takzvané zpovědní řády, které popisují obřad pokání, jejichž forma se časem ustálila na tyto kroky: „[...] 1. kněz poučí kajícího o nejdůležitějších pravdách víry a uvede motivy pro pokání; 2. kající se vyzpovídá z hříchů; 3. oba společně konají delší modlitby kající a penitent slíbí polepšení a dostiučinění; 4. jedná-li se o *causae criminales*, obdrží penitent rekonsiliaci; 5. v každém případě mu kněz určí míru pokání (*epitimii*) a propustí jej s modlitbou.“¹ Právě míru pokání k různým hříchům určuje kněz dle penitenciální příručky, jakou je například *Něktoraja zapověď*.

V ní se nachází výčet dvaadvaceti hříchů, k nimž náleží jednotlivá pokání, která je třeba vykonat, aby mohl být hřích odpuštěn. Rozsah pokání se v jednotlivých penitenciálech, někdy i v rámci jednoho, může lišit, což je dáno tím, že „[p]enitenciály nebyly oficiální církevní příručkou, třebaže podléhaly kontrole místního biskupa, proto se tu mohl uplatnit individuální názor autora nebo opisovače.“² Z tohoto důvodu *Něktoraja zapověď*, potažmo obdobné epitimejníky, nejsou příliš významné na poli liturgických textů, zato jsou velmi podstatným zdrojem pro poznání kulturních dějin. Kající praxe totiž není pouze církevní, respektive náboženskou záležitostí, nýbrž, jak podotýká T. P. Oakley,³ je úzce spjata s rozličnými sociálními, ekonomickými, politickými a kulturními aspekty středověké společnosti. Kromě poodhalení soudobých společenských zvyklostí, text penitenciálu samozřejmě podává obraz i o tehdejších zpovědnických pravidlech. V případě *Zapovědi* stojí za pozornost především poslední část penitenciálu, v níž se hovoří o možnosti zkrácení a nahrazení pokání, které jde zcela proti kanonickým předpisům. Na tyto protikanonické komutace a redempce a jiné nenáboženské a folklórní prvky nebo chyby

¹ B. Poschmann, *Die abendländische Kirchenbusse im frühen Mittelalter*, Bresla 1930, s. 104. Zde uvádíme podle: Vašica, J.: *Literární památky ...* s. 57.

² Vašica, J.: *Literární památky ...* s. 91.

³ Oakley, Th. P.: *The Alleviations ...* s. 489.

v penitenciálech byly podávány stížnosti. Stížnost novgorodského kanonisty Kirika na *Někotoraju zapověď*, se zachovala v Kirikově spise *Otázky*, pocházejícím již z první poloviny 12. století. Kirikův spis je zároveň dokladem pro určení datace vzniku *Zapovědi* v 11. století. Citacemi *Zapovědi* v Kirikových *Otázkách* se na konci 19. století a na počátku 20. století zabývali někteří ruští badatelé. Z českého prostředí se *Někotoroj zapovědí* podrobněji zabýval Josef Vašica. Konkrétní výsledky dosavadního zkoumání shrneme níže.

Na úvod lze říci, že *Někotoraja zapověď* je dnes již prokazatelně spjata s přemyslovskými Čechami jedenáctého století, což slouží jako argument pro tezi nepřetržité kontinuity slovanského písemnictví, která ještě dnes není zcela přijímána. Jedná se o spor víceméně filologicko-historický. Na jedné straně stojí práce některých historiků (D. Třeštík, F. Graus),⁴ kteří hypotézu nepřetržité kontinuity nepodporují. Na straně druhé jsou tu práce slavistů-filologů (R. Večerka, F. V. Mareš a další),⁵ jejichž podrobné zkoumání dochovaných památek dokazuje opak.

V četných filologických pracích je *Někotoraja zapověď* uváděna mezi církevněslovanské památky českého původu, a proto se domníváme, že je tento text, jenž je nepochybně součástí českých dějin a písemnictví, hoděn podrobného zkoumání. Po lexikální a obsahové analýze provedené v bakalářské práci si *Někotoraja zapověď* zaslouží, jako jiné církevněslovanské památky, edici dle současných filologických pravidel. Jediná edice S. I. Smirnova z roku 1912 je v tomto ohledu zastaralá a nepřesná. Cílem této magisterské práce je tedy pořídit přesnou filologickou edici podle dochovaného rukopisu. Dalším cílem práce je podrobnější lexikální analýza, jež nebude rozborem pouze vybraných slov, nýbrž podá celistvější pohled na užití lexikum. Nakonec porovnáme lexikum z *Někotoroj zapovědi* se slovní zásobou *Zapovědi sv. Otců*, z čehož bude patrná míra podobnosti českého penitenciálu s jeho velkomoravským předchůdcem.

První kapitola bude teoretická. Nejdříve přiblížíme počátky slovanského písemnictví a zmíníme se o památkách české redakce církevní slovanštiny. Poté představíme zkoumaný penitenciál *Někotoraja zapověď* a uvedeme současný stav

⁴ Třeštík, D.: Slovanštinová liturgie ...; Graus, F.: Slovanštinová liturgie ...

⁵ Večerka, R.: Staroslověnská etapa ...; Mareš, F. V.: Cyrilometodějská tradice ...

jeho výzkumu. Druhá kapitola bude již praktická a bude věnována edici. Ve třetí kapitole provedeme lexikální analýzu památky a nakonec ve čtvrté kapitole srovnáme *Někotoraju zapověď* se *Zapověďmi sv. Otců*.

V teoretické části o cyrilometodějské misii čerpáme především ze dvou základních publikací věnovaných slovanskému písemnictví a z obecných znalostí. První zásadní publikací je Staroslověnská etapa českého písemnictví Radoslava Večerky a druhou Cyrilometodějská tradice a slavistika Františka Václava Mareše. Penitenciálu *Někotoraja zapověď* se věnují zejména dvě studie: Církevněslovanský penitenciál českého původu Josefa Vašici a Smirnovova studie *Нѣкоторая Заповѣдь – худой номокануецъ*, obsažena v jeho díle *Материалы для истории древнерусской покаянной дисциплины*, na kterou se v práci odkazujeme, neboť pracujeme i s edicí publikovanou v této knize. V praktické části rovněž vycházíme z poznatků těchto jediných podrobných studií o *Někotoroj zapovědi*, ovšem pracujeme i s dalšími studii a publikacemi, které citujeme v poznámkách pod čarou. Z důvodu přehlednosti a lepší orientace citujeme pod čarou záznamem zkráceným na jedno- až dvouslovný název a kompletní bibliografický údaj uvádíme na konci práce v seznamu literatury. Pro citace ve staroslověštině používáme font Kirila Ribarova Kliment, jenž byl vytvořen v rámci vnitřního grantu UP, jehož řešitelkou byla doc. PhDr. Helena Bauerová. Při čerpání informací o staroslověnském lexiku používáme Slovník jazyka staroslověnského (dále SJS) a Etymologický slovník jazyka staroslověnského (dále ESJS).

1. Teorie

1.1. Počátky slovanského písemnictví

V bakalářské práci jsme pojednávali o církevněslovanském písemnictví, o kontinuitě staroslověnského písemnictví i o konkrétních památkách. Ani v této práci však nesmí chybět pojednání o počátcích našeho národního písemnictví. Tím myslíme staroslověnskou etapu započatou cyrilometodějskou misí na Velké Moravě a následující vývoj v přemyslovských Čechách v podobě církevní slovanštiny. Mluvíme o období let 863–1097, které je zcela zásadní nejen pro naše písemnictví, ale rovněž pro formování naší národnosti – národnosti české.

Ve slovanských zemích v 9. století se mluvilo jedním jazykem, můžeme jej nazvat jazykem slovanským, který se v různých oblastech mírně lišil a diferencioval do různých dialektů, v zásadě byl však všem Slovanům srozumitelný. Do příchodu Cyrila a Metoděje žádné slovanské písemnictví neexistovalo. Jeho základní kameny byly položeny až v druhé polovině 9. století na Velké Moravě. Velká Morava byla v první polovině 9. století pokřtěna pod vlivem Francké říše, která dalším šířením křesťanské víry prostřednictvím německých kněží získávala stále větší mocenský vliv nad moravským knížectvím. Až kníže Rostislav, jenž panoval od roku 846, se snažil vymanit zpod franckého vlivu a zřejmě právě to bylo největší motivací, proč se obrátil na panovníka Byzantské říše. Oficiální důvod žádosti, dochovaný v dopise pro byzantského císaře Michala III., byl důvod jazykový. Rostislav totiž žádal o věrozvěsty, již by hlásali víru v domácím slovanském jazyce, který by byl srozumitelný všem obyvatelům Velké Moravy. Do té doby bylo křesťanství v Evropě hlášáno v latině, která Slovanům samozřejmě srozumitelná nebyla, avšak byla jedním ze tří jazyků, jimiž mohla být víra oslavována. Kromě latiny to mohla být hebrejšтина a řečtina, a právě trojjazyčná doktrína stanovující tyto jazyky jako jediné přípustné jazyky pro křesťanskou liturgii, způsobovala později potíže při prosazování jazyka čtvrtého – staroslověňštiny.

Byzantský císař Rostislavově žádosti vyhověl a nelehkým úkolem pověřil učené bratry Konstantina a Metoděje, soluňské rodáky. V okolí Soluně se mluvilo jedním z dialektů slovanského jazyka, a oba bratři jej proto znali. Ještě před samotnou misí vytvořil Konstantin písmo zvané hlaholice a do slovanského jazyka přeložil evangelium. Hlaholice, první slovanské písmo, byla geniálně sestavena, neboť

pro každý foném byl stanoven jeden grafém. Tato myšlenka byla zachována i v cyrilici, která již během 10.–11. století hlaholici nahradila. Podle Marešova zkoumání se tímto nápadem nechal inspirovat i Jan Hus o několik století později při své diakritické úpravě pravopisu.⁶

Roku 863 se Konstantin s Metodějem vydali na svou misii na Velkou Moravu, kde přes tři léta působili, vyučovali a překládali potřebné texty. Poté se se svými učedníky vypravili do Říma, kde je chtěli nechat vysvětit. Podařilo se to až roku 869 u papeže Hadriána II., který zároveň schválil staroslověnštinu jako bohoslužebný jazyk. Konstantin se ze zdravotních důvodů nemohl vrátit zpět, a tak vstoupil v Římě do kláštera, kde přijal jméno Cyril a kde o několik měsíců později zemřel. Metoděj se ze zpáteční cesty do Říma ještě vrátil, aby mohl být jmenován arcibiskupem. Po návratu na Velkou Moravu byl však zajat salcburským, frizinským a pasovským biskupem a byl po dvě léta vězněn. Svého úřadu se zhostil až po propuštění roku 873, avšak tehdejší moravský kníže Svatopluk nebyl Metodějově činnosti příliš nakloněn. Místo staroslověnštiny v křesťanské bohoslužbě Metoděj přesto obhájil. Bohužel ne na dlouho, neboť roku 885 zemřel a jeho učedníci byli vyhnáni. Tím a také zánikem Velké Moravy na počátku 10. století bylo velkomoravské písemnictví patrně ukončeno, neboť neexistují žádné doklady, na jejichž základě by bylo možné tvrdit opak. Avšak již za Metodějova života se staroslověnský jazyk rozšířil i k dalším Slovanům, a právě díky tomu mohlo slovanské písemnictví dále pokračovat.

Během cesty Konstantina a Metoděje do Říma, se staroslověnština dostala do Panonie, kde však fungovala pouze několik let a jednalo se v podstatě o variantu velkomoravského písemnictví, proto bývá velkomoravská staroslověnština někdy označována jako moravsko-panonský typ staroslověnštiny.⁷ Na velkomoravský typ přímo navázala staroslověnština bulharsko-makedonské redakce, jež vznikla rovněž díky putování obou věrozvěstů, a především se stala hlavním útočištěm Metodějových učenců po jejich vyhnání z Velké Moravy. Dalším bezprostředním pokračovatelem slovanského písemnictví se staly přemyslovské Čechy. Odtud se staroslověnština rozšířila i na polské území, i když Večerka zvažuje možnost jejího

⁶ Mareš, F.V.: Cyrilometodějská tradice ... s. 16.

⁷ Večerka, R.: Staroslověnská etapa ... s. 28.

působení již za velkomoravského období.⁸ Určitá míra nejistoty panuje i u charvátské redakce, neboť její přímá linie z Velké Moravy je pouze slabě doložena a její rozkvět přišel až s 12. stoletím. Není vyloučeno, že tehdy navázala až na bulharsko-makedonskou redakci. Právě bulharsko-makedonská redakce se stala „nejdůležitějším spojujícím článkem mezi počátky staroslověnské písemné kultury a celou její následnou středověkou tradicí“.⁹ Z Bulharska se staroslověnština již v 10. století rozšířila i na Rus. Ruská redakce je hojně zastoupena památkami a v jejích opisech jsou zachována i díla české redakce, jež byla v Čechách zničena. Večerka ve svém pojetí¹⁰ vyděluje ještě středobulharskou, makedonskou a srbskou redakci. Přestože v jedné ze svých publikací otiskuje přehledné čtyřstupňové vývojové schéma,¹¹ z výkladu není příliš jasné, kde se nachází hranice mezi označeními staroslověnština a církevní slovanština. Jakési osvětlení podává jeho terminologická poznámka,¹² v níž předkládá obecně přijímaný názor, kde staroslověnštinou jsou napsány pouze památky dochované v bulharsko-makedonském typu tvořící tzv. kanonický soubor.¹³

Mareš vymezuje pojmy staroslověnština a církevní slovanština následovně: „Nejstarší fázi tohoto jazyka, jazyk, který se v hlavních rysech opíral o živou podobu tehdejší mluvené bulharštiny a prvky místních dialektů přijímal umírněně a v jistém řádu, označujeme termínem jazyk staroslověnský, zatímco právě zmíněnou pozdější fázi, kdy rámcovým kritériem jazykového standardu byl archaizující knižní model jazyka, jmenujeme církevní slovanštinou.“¹⁴ Časovou hranici stanovuje na rozhraní 11. a 12. století a na základě lokální diferenciací církevní slovanštiny vyděluje tyto redakce: českou, středobulharskou, srbskou, charvátskohlaholskou, ruskou i rumunskou.¹⁵ Dále Mareš vyčleňuje další vývojovou etapu, kdy se do písemnictví stále více dostávají jednotlivé slovanské spisovné jazyky, a staroslověnština je tak na ústupu. Tuto etapu nazývá novou církevní slovanštinou.¹⁶

⁸ Večerka, R.: Staroslověnská etapa ... s. 29.

⁹ Tamtéž.

¹⁰ Tamtéž, s. 27–31.; Večerka, R.: Staroslověnština ...s. 97n.

¹¹ Večerka, R.: Staroslověnština ... S. 112.

¹² Tamtéž, s. 111.

¹³ Výpis kanonických památek vizte: Večerka, R.: Staroslověnská etapa ... s. 56n.

¹⁴ Mareš, F., V.: Cyrilometodějská tradice ... s. 11.

¹⁵ Tamtéž.

¹⁶ Tamtéž, s. 11n.

Terminologická hranice se tedy může zdát mírně vágní, je to však dáno postupným vývojem a patrně například i tím, že ne u všech lexémů lze s jistotou tvrdit, zda jsou staroslověnské, nebo církevněslovanské. Obecně se však chápe, že staroslověnský jazyk je jazyk textů pocházejících z pera Cyrila a Metoděje a texty bulharsko-makedonské redakce, na jejichž základě je podán výklad staroslověňštiny v učebnicích. Církevní slovanštinou jsou pak označovány ostatní texty, jež vznikaly později i na dalších územích a v různých redakcích.

O tom, kdy a jakým způsobem se slovanské písemnictví rozšířilo do Čech, existuje velmi málo pramenů. Není tedy ani dodnes zcela jasné, zda se slovanská liturgie dostala do přemyslovského státu již za života Cyrila a Metoděje, nebo byla zavedena až později. Pravděpodobně však slovanské písemnictví fungovalo za vlády sv. Václava, neboť ten byl podle pramenů postřižen podle slovanského ritu¹⁷ a po jeho smrti vznikla *První staroslověnská legenda o sv. Václavu*. V 11. století sílilo postavení latiny, zvláště po velkém církevním schizmatu roku 1054, kdy došlo k rozkolu západní a východní církve, docházelo k potlačování staroslověňštiny. Někteří badatelé, především z řad historiků, se domnívají, že staroslověnské písemnictví bylo zcela utlumeno. Existuje však několik důkazů, jež svědčí o opaku. Mezi ně patří založení Sázavského kláštera roku 1033 knížetem Oldřichem, v němž byla pěstována staroslověnská vzdělanost a který s největší pravděpodobností nebyl jediný klášter tohoto druhu.¹⁸ Dále pro kontinuitu staroslověnskému písemnictví svědčí i vznik některých památek, u nichž byl českými filology prokázán jejich původ, mezi ně patří i námi zkoumaný penitenciál *Někotoraja zapověď*. Slovanské písemnictví a vzdělanost se v Čechách udržovala ještě několik desítek let, do roku 1055, kdy byli za Spytihněva II. kněží ze Sázavského kláštera vyhnáni. Jakmile se vlády roku 1061 ujal Spytihněvův bratr Vratislav, sázavští mniši se do kláštera vrátili a kníže žádal papeže o povolení slovanské bohoslužby. Papež Řehoř VIII. slovanskou liturgii roku 1080 zakázal, přesto se však v Sázavském klášteře dále udržovala. Teprve až kníže Břetislav II. roku 1097 definitivně vyhnal sázavské benediktýny, Sázavský klášter přeměnil na latinský ústav, všechny slovanské knihy byly zničeny a užívání slovanské liturgie bylo v Čechách přísně zakázáno. Tímto definitivně skončilo období

¹⁷ Večerka, R.: Staroslověnská etapa ... s. 33.

¹⁸ Tamtéž, s. 35, 36.

slovanského písemnictví na našem území. Avšak o to větší prostor byl pak poskytnut vývoji spisovného českého jazyka.

V českých zemích byla staroslověnská liturgie obnovena za Karla IV. v pražském klášteře Na Slovanech, avšak byla obnovena uměle, proto toto období nebývá zařazováno do zkoumání staroslověnského vývoje. Dnes je staroslověnská liturgie aktivní v některých kostelích v určité dny a má především oslavnou funkci.

1.2. Českocírkevněslovanské památky

Někotoraja zapověď patří do souboru českocírkevněslovanských památek. Do tohoto souboru jsou zařazeny texty, u nichž lze předpokládat českocírkevněslovanský původ, často na základě výskytu bohemismů, ať už na lexikální úrovni nebo na úrovni jiného jazykového plánu. Vedle toho jsou v textech někdy reflektovány historicko-společenské události, jež nesou spojitost s prostředím přemyslovských Čech. Přehled celkem šestadvaceti takových památek i s jejich ukázkami vydal F. V. Mareš.¹⁹ Pouze čtyři z těchto památek se zachovaly v původní české redakci církevní slovanštiny. Jsou to *Pražské hlaholské zlomky*, *Vídeňské glosy*, *Svatořehořské glosy* a pak *Kyjevské listy*, u nichž se předpokládá, že jsou psány ještě staroslověnsčinou velkomoravského typu. Ostatní texty se dochovaly v pozdějších opisech v různých redakcích církevní slovanštiny. To je případ i *Někotoroj zapovědi*, která se dochovala v opise ze 14.–15. století v ruské redakci.

1.3. Penitenciál *Někotoraja zapověď*

„*Někotoraja zapověď* je [...] doklad o životnosti slovanské kulturní složky v Čechách v době pocyrilometodějské, [...] ...nejen zpestřuje obraz české redakce církevní slovanštiny, nýbrž i právní dějiny české získávají nový pramen, dokazující životnost a expansi české juridické myšlenky.“²⁰

¹⁹ Mareš, F. V.: An Anthology ... Seznam památek na s. 218–221.

²⁰ Vašica, J.: Církevněslovanský ... s. 46.

Z velkomoravského období se nám dochovaly pouze čtyři texty právního charakteru. Nejstarším penitenciálem jsou *Zapovědi sv. Otců*, dochované v hlaholském *Euchologiu Sinajském*, o nichž podrobněji pojednáváme později.

Ohled na existenci tohoto penitenciálu bere velkomoravský zákoník *Zakon sudnyj ljudem*, jenž je všeobecně považován za nejstarší slovanskou písemnou právní památku. Jeho předlohou byla tzv. *Ekloga*, do níž byly vepsány četné poznámky a přípisky. Zákon tudíž není jednotným systematickým textem, ale tvořil jakýsi doplněk stávajícího právního řádu.²¹ Podle Vašici tvořil *Zakon* spolu se *Zapověďmi sv. Otců* jeden celek, tvořící na jedné straně světské a na druhé straně církevní zákony, jež se vzájemně doplňují.²²

Na *Zakon sudnyj ljudem* přímo navazuje a výslovně se jej dovolává *Metodějova adhortace k soudům-knížatům*.

Čtvrtou a nejrozsáhlejší z těchto památek je *Metodějův překlad Nomokánonu*. V byzantském prostředí kolovaly dvě sbírky nomokánonů, jednak *Synagoga o 50 titulech* z pera cařihradského patriarchy Jana Scholastika, jednak anonymní *Syntagma o 14 titulech*, jež mělo tehdy větší popularitu. Metoděj se však rozhodl přeložit první zmíněnou sbírku a jeho překlad se dochoval ve dvou rukopisech, Ust'uzském a pozdějším Joasafovském.

Někotoraja zapověď' (dále *Zap*) je dalším penitenciálem, který však vznikl až v 11. století v přemyslovských Čechách. Místo a čas vzniku určil J. Vašica²³ podle toho, že již v první polovině 12. století ze *Zap* cituje novgorodský kanonista Kirik, když se podivoval nad protikanonickými statěmi, jež byly v ruských poměrech nevídané. Na český původ ukazují jazykové jevy příznačné pro české prostředí, historické aluze na české dějiny i poslední dvě stati povolující krácení a nahrazování pokání, jež se objevovalo v některých západních penitenciálech, ve východní církevní praxi byly však nepřipustné.

²¹ Vašica, J.: Literární památky ... s. 81–82.; Bartoňková, D. – Večerka, R.: Prameny ... s. 118–119.

²² Vašica, J.: Literární památky ... s. 90.

²³ Vašica, J.: Církevněslovanský ... s. 31–48.

Právě poslední dvě stati souvisejí s Bonifácovými *Dicty* (výroky). Na tuto spojitost poukázal N. Nikolskij a obě části pro srovnání otiskuje ve své studii i J. Vašica. Oba jsou si však vědomi, že text Zap „[...] je místy porušen a neshoduje se úplně s latinskou předlohou.“²⁴ Na tomto místě bychom rádi upozornili na fakt, že texty se liší v zásadních věcech. Bonifácův text v podstatě popisuje, v jakých intervalech konat pokání při sedmiletém půstu, avšak nezmiňuje se o krácení ani nahrazování. Sv. Bonifác navíc „usiloval o reformu církevní kázně“,²⁵ tudíž komutace a redempce ani neodpovídaly jeho přesvědčení. Poslední dvě stati Zap sice mají svůj původ v Bonifácových výrocích, ovšem autor Zap si tyto výroky upravil podle vlastních potřeb nebo se pravděpodobně nemusel s *Dicty* ani přímo seznámit, ale text do Zap vložil podle jiného slovanského textu, kde byla *Dicta* již upravena. Nemůžeme se tak ztotožnit s pojetím SJS, v němž jsou slova, nacházející se v posledních dvou statích Zap uvedena s výskytem v Bonifácových *Dictech*. Například u lexému $\text{NE}\text{D}\text{O}\text{C}\text{P}\text{E}\text{X}\text{Z}$ je zaznamenána jako výskyt zkratka Bonif, jež podle SJS odkazuje k „*S. Bonifacii canones poenitentiales*“, v ESJS bychom našli definici: „dva kánony penitenciální, překlad z lat., dochovaný v rchl. rkp. z 14.–15. stol.“ My se domníváme, že Bonifácova *Dicta* nejsou žádným překladem, nýbrž jedná se o původní latinský text a dvě stati z těchto výroků byly pouze inspirací při vzniku Zap. Staroslověnský lexém se logicky nemůže nacházet v latinském textu, pročež by bylo exaktnější, kdyby byla v SJS uvedena jako výskyt Zap.

Mnohem větší podobnost lze spatřovat u prvních dvou a u 31. a 32. stati Zap se statěmi Metodějova Nomokánu, jenž je překladem Scholastikovy *Synagogy o 50 titulech*. Smirnov ve své studii²⁶ otiskl příslušné stati Zap, Metodějova překladu *Synagogy* i stati *Syntagmatu o 14 titulech*, jež jsme zmínili dříve. Ze srovnání je patrné, že Zap se nápadně více podobá právě Metodějovu překladu Nomokánu. Tím Smirnov poukázal na to, že pokud autor Zap použil již hotového slovanského překladu, musel být Slovan, a nikoliv Řek.

Smirnov si dále povšiml, že čtyři stati Zap pojednávají o stejném tématu jako velkomoravský penitenciál *Zapovědi sv. Otců*.²⁷ Měl tím na mysli 7. stať o potratu,

²⁴ Vašica, J.: *Církevněslovanský ...* s. 35.

²⁵ Tamtéž.

²⁶ Смирнов, С. И.: *Материалы ...* s. 286–287.

²⁷ Tamtéž. S. 288–289.

15. stať o křivé přísaze, 21. stať o nájmu za vykonání půstu a 42. o opilém knězi. Z neznámého důvodu nezmínil 23. stať rovněž o potratu, neboť i v *Zapovědích sv. Otců* o něm pojednávají dvě stati. V našem srovnání obou penitenciálů jsme narazili na dalších pět statí se společným tématem, o nichž detailněji pojednáváme v samostatné komparační kapitole. Už ze Smirnovovy komparace je však očividné, že Zap se lexikálně s velkomoravským peninciálem příliš neshoduje, tudíž pravděpodobně vznikla nezávisle na něm.

Pro většinu zbývajících statí nebyly nalezeny žádné paralely. Některé z nich jsou spíše folklórního rázu a odrážejí tehdejší společenské potřeby, jako je například spoutání někoho pro vřez a jisté pohanské a pověrečné zvyklosti. Některé ze statí jsou dokonce protikanonické²⁸ a na ně upozornil již Kirik. Pět statí (36.–40.) je jako by vloženo odjinud, neboť se v nich opakují již vylíčené hříchy a ukládá se za ně veřejné pokání. Lze soudit, že Zap je kompilačním dílem, pro něž se zatím nepodařilo najít předlohy.

Některé stati Zap se objevují v pozdějších ruských a srbských památkách,²⁹ jistý odraz existence Zap byl podle Vašici zaznamenán i v českém prostředí. Konkrétně v *Homiliáři opatovickém* z přelomu 11.–12. století se píše, aby byl odstraněn zlozvyk nahrazování pokání.³⁰

Obsah statí Zap je velmi různorodý a jednotlivé stati na sebe příliš nenavazují: 1. stať pojednává o lživých knihách; 2. o knihách Starého zákona, 3. o knězi eunuchovi hřešícím smilstvem; 4. o knězi se snětivými nehty; 5. o samohaně; 6. o ženě vsedající na muže; 7. o potratu; 8. o smilstvu; v 9. stati je hříchem styk během menstruace; v 10. styk v pátek, v sobotu nebo v neděli; v 11. pojídání nečistých pokrmů v postě; ve 12. víra v čáry; ve 13. modloslužba; ve 14. spoutání někoho pro vřez; v 15. donucení k přísaze; v 16. stati je hříchem změna nebo posečení cizí louky, popouzení ke sváru a pomlouvání; v 17. lživé svědectví za něco k snědku; v 18. očarování přítele; v 19. hřeší klerik olupováním vlastního kostela; ve 20. stati je hříchem trigamie; ve 21. nájem někoho za vykonání půstu; ve 22. je hříchem, když klerik říká směšné věci; ve 23. opět potrat; ve 24. smilství mnicha

²⁸ Konkrétně zmiňujeme v následující kapitole.

²⁹ Vašica, J.: *Církevněslovanský ...* pozn. 44 na s. 45.

³⁰ Tamtéž, s. 47–48.

s jeptiškou; ve 25. bigamie; ve 26. je to pokácení ovocného stromu; ve 27. úplata za smilství; ve 28. krvesmilství; ve 29. stati je hříšníkem ten, kdo tvrdí, že není Boha; ve 30. stati ten, kdo pronese formuli ‚déšť jde‘; ve 31. je hříchem půst v sobotu a v neděli kromě Velikonoční neděle; ve 32. když někdo svému bratrovi řekne ‚rohatče‘; ve 33. když kněz odmítne kajícího; 34. stať říká, které tři zázraky jsou důkazem pravosti ostatků; ve 35. stati je hříšníkem ten, kdo řekne formuli ‚ljuba smrt‘; ve 36. je hříchem znovu bigamie a ve 37. znovu trigamie; podle 38. stati hřeší ten, kdo se plete mezi manžele; podle 39. stati ten, kdo křivě přísahá; podle 40. ten, kdo si chce vzít vdovu; ve 41. stati jsou hříšníky rodiče, již nechají vyklestit svého potomka; ve 42. opilý kněz; 43. stať obsahuje návod, jak zkrátit sedmiletý půst na jeden rok a 44. stať popisující, jak nahradit pokání zpíváním mší.

1.4. Shrnutí dosavadního zkoumání

Na Zap poprvé upozornil S. I. Smirnov v roce 1912 ve svém díle *Materialy*,³¹ kde otiskl text této památky a provedl její obsáhlý rozbor. Některé části tohoto penitenciálu se dochovaly v tzv. Kirikových *Otázkách*, jež byly v roce 1880 otištěny A. S. Pavlovem v jeho publikaci.³² Obsahem těchto *Otázek* se zabývali i další ruští badatelé. Z českých vědců se Zap podrobněji zabýval Josef Vašica.³³

Novgorodský kanonista Kirik, jenž žil na počátku 12. století, se v liturgických příručkách setkal s podivuhodným textem nekanonického charakteru a nahlásil jeho nevhodný obsah biskupu Nifontovi. Kirik ve svých *Otázkách* cituje z památky, kterou nazývá *Někotoroj zapovědí*, tedy „jakousi zapovědí“, což se však vžilo jako oficiální název památky. V této památce se dle jeho slov objevují tři zarážející věci. Jde o zákaz styku mezi manželi v pátek, v sobotu a v neděli, dále povolení přijímání hříšníkovy v průběhu konání epitimie a možnost vykoupení se z kajícího půstu. Pavlov ve svém vydání *Otázek* rozdělil tyto tři části do samostatných statí a pro každou hledal její původ. Podobný text našel pouze k první a třetí stati.

³¹ Смирнов, С. И.: Материалы ...

³² Павлов, А. С.: Памятники ...

³³ Vašica, J.: Církevněslovanský ...

Smirnov naproti tomu je toho názoru, že se nejedná o tři různé citace z různých památek, nýbrž o jednu zdrojovou památku – *Někotoraju zapověď*. Rovněž upozorňuje i na další pochybný obsah Zap, jenž není kanonického původu. Řadí sem 4. stať o špinavých nehtech kněze, 21. stať o možnosti najmutí někoho k vykonání epitimie, 30. stať o vyřčení pohanské formule a 34. stať o prohlášení ostatků za svaté, která není přímo protikanonická, avšak její vyjádření nemá obdoby v textech tohoto typu.

Text Zap začíná slovy *Svjatych Apostol pravilo*,³⁴ což je zdroj, odkud byly převzaty některé stať Zap.³⁵ Smirnov v další části své práce pro srovnání otiskl čtyři stať Zap a odpovídající úryvky ze dvou překladů apoštolských kánonů. Tímto ukázal, že text penitenciálu vychází ze slovanského, Metodějova překladu, a tudíž autor Zap musel být Slovan, a nikoliv Řek. Tvrdí, že Zap není jedním překladem nějakého řeckého epitimejníku, i tak však předpokládá, stejně jako Pavlov, řeckou předlohu.³⁶ Otázka původu památky však nebyla jednoduchá.

Již v roce 1888 se Suvorov ve své práci *Sledy*³⁷ zabýval původem stať z Kirikových *Otázek* a poukázal na paralely s latinskými penitenciály. V Zap poznal citáty ze *Zapovědi sv. Otců*, nejstaršího staroslověnského penitenciálu, který byl přeložen z latiny a byl užíván i v ruské epitimejní praxi, a tudíž předpokládal existenci ještě dalšího latinského sborníku, kde by byly obsaženy náhrady epitimií. Našel je mezi latinskými kánony ve sborníku *Corrector Burchardi* z 11. století.³⁸

Latinské paralely potvrdil v roce 1917 N. Nikolskij, jenž našel přímý pramen k posledním dvěma stať Zap mezi *Bonifácovými výroky*.³⁹ Odpovídající *Bonifácovy výroky* otiskl a český překlad pro srovnání přidal J. Vašica v již zmiňované studii.

³⁴ Tato slova bývají někdy užívána jako další název pro Zap.

³⁵ Konkrétně se jedná o stať 1, 2, 31, 33, jež se shodují s Metodějovým překladem Nomokánonu.

³⁶ Смирнов, С. И.: Материалы ... s. 288. Srov. Vašica, J. *Církevněslovanský ...* s. 35.

³⁷ Суворов, Н. С.: Следы ...

³⁸ Oakley, zabývající se úlevami v církevním právu, popisuje *Corrector Burchardi* jako penitenciál, v němž se objevují komutace a redempce ve svém největším rozsahu: Oakley, T. P.: *The Alleviations ...* s. 497–498.

³⁹ Zde citujeme podle: Vašica, J. *Církevněslovanský ...* s. 35.

Dále Smirnov ve své práci srovnává Zap se *Zapověďmi sv. Otců* a dochází k závěru, že ačkoliv se některé části zdají podobné, Zap z nich nevyhází. Smirnov klade vznik památky do 11. století. Místo vzniku neurčuje, avšak vylučuje ruský původ. Neboť přesto, že se text Zap dochoval v ruském opise, Smirnov upozorňuje na slova, jež se v jiných ruských památkách nevyskytují.⁴⁰ V další části se Smirnov podrobněji věnuje posledním dvěma statím, které pojednávají o nahrazování kajicnického půstu a které rovněž vzbudily u Kirika nelibost.

Smirnovovy poznatky a další zásadní objevy ve zkoumání Zap zmiňuje ve své studii J. Vašica, jenž v otázce provenience památky navazuje na Suvorova a Nikolského. Rovněž poukazuje na stati, jež jsou protikanonického charakteru, nemají v žádných latinských ani řeckých penitenciálech paralely, a nachází pro ně vysvětlení v tehdejší historii českých zemí.

Jeho určení místa vzniku Zap do Čech 11. století stojí především na jazykovém rozboru památky. Na úrovni lexika objasňuje na českém kontextu slova, jež Smirnov a Nikolskij nenašli v ruském písemnictví. Na úrovni syntaxe uvádí příklady typických českých předložkových vazeb. Vašica si povšiml i hláskové změny, která se realizuje stejně i v *Pražských hlaholských zlomcích*, a stejnou grafiku dané střídnice považuje za podpůrný argument pro možnost uvažovat o tom, že Zap byla původně napsána hlaholicí.⁴¹

Od Vašicovy studie ze 60. let 20. století se Zap nikdo významný podrobněji nezabýval. Zap je zmíněna v dalších pracích, které jsou však spíše souborného charakteru. V roce 2015 byla obhájena bakalářská práce s názvem *Církevněslovanský penitenciál českého původu*,⁴² v níž byla podána jazyková charakteristika poukazující na bohemismy a dále byla provedena obsahová analýza reflektující zejména druhy pokání a zvláštní hříchy v Zap.

⁴⁰ Смирнов, С. И.: Материалы ... s. 292.

⁴¹ Vašica, J.: *Církevněslovanský ...* s. 44.

⁴² Bukovská, Š.: *Církevněslovanský ...*

2. Popis edice *Někotoroj zapovědi*

Jediným doposud známým rukopisem Zap je ruský opis z 14.–15. století. Text je součástí Moskevské synodální bibliotéky, kterou uchovává Gosudarstvennyj istoričeskij muzej v Moskvě pod signaturou Sinod 153/3. Úryvky textu Zap jsou citovány v Kirikových *Otázkách*.⁴³ Část penitenciálu otiskl F. V. Mareš ve své Antologii.⁴⁴ Kompletní text podle moskevského rukopisu publikoval Smirnov roku 1912 ve své práci *Materiály*.⁴⁵ Smirnovova edice je rozdělena do čtyřiačtyřiceti statí podle jednotlivých hříchů, o nichž se pojednává. Jeden ruční opis Zap se nachází také ve Slovanském ústavu a později byl přepsán do počítačové podoby respektující členění originálu na řádky. Autorství tohoto opisu však nelze s jistotou určit.

Edice v této práci je diplomatickým vydáním Zap a byla vytvořena na základě skenů rukopisu uloženého v Moskvě. V levém sloupci edice jsou uvedena čísla folií, v druhém sloupci se nachází číslování řádků po pěti. Velkými a tučnými písmeny jsou podle rukopisu zvýrazněny iniciály, které jsou často na začátku statí. V pravém sloupci jsou čísla jednotlivých statí. Vzhledem k tomu, že se v rukopise nenacházejí žádná porušená či nečitelná místa, nebylo třeba používat jiné speciální značkování.

2.1. Znaky ruské a české redakce v rukopisu *Někotoroj zapovědi*

Vzhledem k tomu, že se rukopis Zap dochoval v pozdějším opise ze 14.–15. století v ruské redakci církevní slovanštiny, můžeme v textu sledovat velké množství rusismů.⁴⁶ Znaky ruské redakce se projevují nejnápadněji v hláskosloví. Na ruský původ ukazuje například vývoj slabikotvorných likvid, kdy ve skupinách *trbt* se často vyskytuje *tbrt* nebo *trbtb* a plnohlasí *-oro-*, *-ere-*, *-olo-* místo staroslověnských střídnic *-ra-*, *-rě-*, *-la-*, *-lě-*, vzniklých z praslovanských sekvencí **-or-*, **-er-*, **-ol-*, **-el-*. Ve 3. stati se tak objevuje *МЕРТВО ТѢЛО* místo *МРЪТВО ТѢЛО*. Ve 28. stati se dvakrát vyskytuje *КРОВЬ* místo

⁴³ Podrobněji o jejich zachování pojednává: Vašica, J.: *Církevněslovanský ...* Pozn. 2 na s. 31.

⁴⁴ Mareš, F. V.: *The Anthology ...* s. 81n.

⁴⁵ Смирнов, С. И.: *Материалы ...* s. 28–31.

⁴⁶ Konkrétní rusismy v rukopise jsme hledali na základě seznamu charakteristických znaků ruské provenience podle publikací: Večerka, R.: *Staroslověština ...* s. 108–111.; Kurz, J.: *Učebnice ...* s. 37–39.; Fidlerová, A. – Kučera, K. – Rejzek, J.: *Základy ...* s. 12–13.

КРЗВЪ a СВЕКОРЪ místo СВЕКРЪ. Několikrát se v rukopise objevuje staroslověnské sloveso ИЗВРЪЩИ v podobě ИЗВЕРЖЕТ místo ИЗВРЪЖЕТЪ.

Jery jsou v rukopise používány nejednotným způsobem, avšak v některých lexémech je již patrná jejich vokalizace, která začínala od 13. století. V 1. stati se tak nachází adjektivum СОБЛАЗНЪ namísto СЪБЛАЗНЪ a v několika dalších statích se objevuje ПРИЧЕТНІ́ místo ПРИЧЬТНІ́. Typickým rusismem je zakončení sloves ve tvaru 3. os. sg. na měkký jer místo tvrdého. Ačkoliv u některých sloves není jer vůbec žádný, často zaznamenáváme slovesa v podobě ПОКЛОНИТЬ́, СТВОРИТЬ́, ВЛЕЧЕТЬ atd.

Nosovkové samohlásky získaly postupně na ruském území platnost orálních vokálů. Nosovka *ę* byla postupně nahrazena za *'a*. V 7. stati se tak nenachází substantivum **ѡТРОЧА**, nýbrž **ѡТРОЧА**. Slovo **ПРИЧАСТИЕ** ve významu přijímání se v celém rukopise objevuje v podobě **ПРИЧАСТИЕ**. Aorist sigmatický končící ve staroslověnštině ve 3. os. pl. na nosovku **-А**, je ve 12. stati dvakrát zapsán s *'a*: **КАКО КРЪТНИАНЗИ БЪША В ПОГАНЗИ ѠБРАТИША**. Synovci ve 28. stati jsou označeni substantivem **БРАЧАДИ** místo **БРАТОУЧАДИ**.

Nosovka **А** však není v rukopise nahrazena důsledně. Například ve spojení **ДО ЗЕМЛА** ve 43. stati si můžeme kromě nosovky povšimnout i zachovaného epentetického *l*, jenž je typické pro východoslovanské jazyky.

Důsledně je nahrazena nosovka *o*. Grafémy **ѡ** ani **ѣ** se v rukopise nevyskytují a místo nich jsou zapsány grafémy **ѡ**, **ю**. V 6. stati čteme **ВСАКА ЖЕНА ВЪДАЮЩИ НА МУЖА** místo tvarů **ВЗСЪДАЮЩИ** a **МЪЖА**. Instrumentál sg. feminina bývá v rukopisu zakončen na **-Ю** místo nosovky: **СЪ ЁДИНОЮ ЖЕНОЮ, С КАЛУГЕРИЦЕЮ, С НЕВЪСКОЮ**. Jako další příklady uvedeme slova **БЛУДЪ** místo **БЛЖДЪ**, **БУДЕТЬ** místo **БЖДЕТЪ**, **СУТЬ** místo **СЖТЪ**.

Na některých místech v rukopise se za literu *u* nachází výše uvedený grafém **ѡ**, někde se objevuje i starší spřežka **оѡ**, např.: **оѡТРО**.

Dalším rusismem, jenž se v rukopise Zap projevil, je střídnice *ž* místo *žd* za původní **dj*. Důkazem je sloveso **СБАЗИВАІА** v 16. stati místo staroslověnského **СЗБАЖДИВАТИ**.

Pro *o* jsou v rukopise používány dva grafémy **o** a **ω**, přičemž **ω** se nachází vždy na začátku slova. Litera *i* je v textu převážně zapsána pomocí **и**. Grafém **і** se nachází v jediném slově **ІСА**, v genitivu jména Ježíš ve 2. stati. V ostatních případech nese číselnou hodnotu: **Ѡ** · **ЗА ОУТРА** · **Ѡ** · **ВѢРЪ**.

Na druhé straně se v rukopise objevují v menší míře i znaky původní české redakce. Na většinu z nich poukázal J. Vašica⁴⁷ a popsali jsme je v naší bakalářské práci. Za bohemismy lze považovat několik lexémů, jako například **ТРЕПЕТИВЪ**, **НОУРИТИ**, **ПРИСѢСТИ** a další, jež mají paralely v českém jazykovém prostředí a o nichž se detailněji zmiňujeme v lexikální analýze.

Na úrovni slovtvorby je bohemismem zánik počátečního prefixu *iz-* u sloves **СПОВѢДАТИ** a **СКАЖАТИ**, zvrtná písařská analogie u slovesa **ИСТВОРИТИ** a snad i prefixace u slovesa **ОУЖАТИ**.⁴⁸

Z hláskosloví stojí za pozornost nahrazení nosovky *ę* orálním *a* ve spojení **ПОМИНАИ МА БѢ**, které se nachází ve 43. stati.

Na syntaktické rovině je bohemismem předložka *v* s akuzativem, která se nachází v 5. stati: **ВЪ ЗЛО**, a ve 43. stati: **В НЕДОСПѢХЪ**. A dále předložka *z* ve 14. stati o příčině: **З ВРѢЗА**.

⁴⁷ Vašica, J.: *Církevněslovanský ...*

⁴⁸ Podrobněji o těchto bohemismech pojednáváme ve 3. kap. Lexikální analýza u příslušných hesel.

2.2. Edice

- 295 аβ 33 **С**тхз · **А**плз · **П**равн̄ · **А**ще 1.
кто лежа написанъ на кнӣ ·
35 и ꙗко стъзи въ црк̄ви чте̄ ·
на соблазнъ люд̄ · да са ѿ-
зверже̄ · **Б**удн̄ всѣмъ приче- 2.
тником̄ ѿ люд̄ · кнӣ чтнъзи стъзи ·
- 295 βα 1 мойсеѣвъ путь ѿсх̄ъ взи-
тъ · левгитъ · числа · в̄ · ѿ
зак̄ · ѿса сна навн̄ сѣ̄ ѿ ѿ
рѣтинъ · ѿ · цр̄а двѣа · пара-
5 липом̄ · в̄ · ѿрн̄ · в̄ · ѿсти-
ри · ѿ · пл̄тръ · солломон̄ ·
· в̄ · прит̄ · **А**ще кто по̄ сзи ско- 3.
пецъ ѿбращетъ са въ бл̄ · да̄
ѿзвержетъ · аще ли са ѿбръ-
10 тить · з̄ · лѣ · да покаѣтъ са ·
ѿ причасть · да возм̄ ѿ па-
схи до пасхи · понеже ме-
ртво тѣло ѿмѣн̄ на бл̄ ѿ-
бращаетъ · ѿ да поклана-
15 ѣтъ са · в̄ · за оутра · вѣр̄ · в̄ ·
Поповъ аще сѣтъ ногти снѣто- 4.
ви · да̄ ѿзвержетъ · **В**сакъ 5.
члѣкъ ѿже сѣма пѣшаѣтъ
въ зло дш̄егубца нар̄ ѿ в̄ ·
20 **В**сака жена всѣдаѿщи на 6.

- м҃жа · ̄ · лѣ · да покаѣт са
да поклонитѣ · вѣ · за о҃тра ·
· вѣ · вѣрѣ · ӣ комкаѣтъ ѿ
пѣ · до пасхи · понеже б̄жи-
- 25 ӣ ѡбразѣ ѡскверни · **В**са- 7.
ка жена скажающи в совѣ
ѡтроча · д̄шег҃убица нарѣ-
т са · ӣ аще ѡбратит са
в покаѣниѣ · г · лѣ да покаѣт ·
- 30 а̄ причастие · вѣ · ѿ · да ӣ-
мѣ · ӣ поклонитѣ · вѣ · за о҃-
тра · вѣ · вѣрѣ · **А**ще кто с же- 8.
ною · сзѣ грѣхѣ створить ·
скота бѣ нарѣтъ · да по-
- 35 клонит са г · т · **И** всѣ ӣ с же- 9.
ною чистит са в негда б҃-
дѣ · то аще зачнет са плѣ ·
то прокаженѣ б҃дѣ · ӣ ро-
- 295 бѣ 1 тели да ӣмѣ ѡпитѣи · в ·
лѣ · **А**ще с женою б҃детъ 10.
в пѣ · или в сѣ или в нѣ ·
ти аще зачнет са б҃де-
- 5 ть любо разбойникѣ лю-
бо тать · любо бл҃дникѣ ·
или трепетивѣ · да ӣмѣ
родителя ѡпи · в · лѣ ·
Аще кто ѡсквернит са 11.

- 10 ВЪ СТЪИИ ПѠ • ДА ПОСТИТ С^А
 ИИУ • М • ДНИИ • АЩЕ ВУДЕ^Т
 ВЗИ ИИЗИ ДНИ ПОГАНЬСТВО
 ТО ДА СТВОРИТЬ ПѠ МЛТВЗИ
 • Г • ДА СА ПИЕТЬ И ЪСТЬ ТО •
- 15 **В**САКЪ ИЖЕ В ЧАРЗИ ВЪРУЕ^Т 12.
 ВЪСЪ НАРЕЧЕТЬ • И АЩЕ ПРИ-
 ИДЕТЬ НА ПОКАИНИЕ • ДА
 СА КАЕТЬ • ВІ • ЛѢ • И ПОКЛО^Н •
 ВІ • ЗА ОУТРА • ВІ • ВЕРЪ • ЯКО
- 20 КРТИЯИЗИ ВЪША В ПОГАНЗИ 13.
 ѠВРАТИША^С • **И**ЖЕ ИДОЛО^М
 СЛУЖИТЬ ИЛИ ЖРЕТЬ ИЛИ
 ТРЪВУЕТЬ ИХЪ • ДА СА ПО-
 СТИТЬ • Е • ЛѢ • И ПРИЧАСТЬЕ
- 25 Ѡ ГО^А ДО ГО^А • ПОКЛО^Н • К • ЗА ОУ^Т • 14.
 • К • ВЕРЪ • **В**СА^К ИЖЕ З ВРЪЗА
 ВА ЗАЕТЬ ИМУЩЬ В ДОМУ
 СВОЕ^М • ДА ИМА^Т • ПѠ • В • ЛѢТЪ •
 А ПРИЧАСТИЕ ВЪ МЦИ ЕДИ-
- 30 НОЮ • ПОКЛО^Н • ВІ • ЗА ОУТРА • ВІ • 15.
 ВЕРЪ • **А**ЩЕ КТО ДРУГА СВО-
 ЕГО НУЖДЕЮ ВЛЕЧЕТЬ НА
 КЛАТВУ ДА ДАСТЬ В СУГУБИ-
 НУ • А ДА КЛЕНЕТЬ • **А**ЩЕ ПРИ
- 35 ИДЕ^Т В ПОКАИНИЕ • ДА ИМА^Т
 ЗАПОВѢ • В • ЛѢ • ПОКЛО^Н • ВІ • ЗА

- оутра · $\overline{\text{ВІ}}$ · $\widehat{\text{ВѢРЪ}}$ · **А**ще кто что 16.
 и́змѣнить или нивзи оужнѣ̄ ·
- 296 аа 1 и́ли сважива́иа или ѡкле-
 вета́иа и́ лжа послѣ̄ без вѣ-
 дзи · да има̄̄ ѡпитѣ̄̄ · ѿ го̄̄
 до го̄̄ · поклѡ̄̄ · $\overline{\text{ВІ}}$ · оутро · $\overline{\text{ВІ}}$ ·
 $\widehat{\text{ВѢРЪ}}$ · **И** вса̄̄ во лжа свѣди- 17.
 тельствѣюа · чюжа́иа домзи
 спѣда́иа · да има̄̄ ѡпимьӣ̄ ·
 · $\overline{\text{В}}$ · $\widehat{\text{ЛѢ}}$ · а причастие̄ · $\overline{\text{Г}}$ · $\widehat{\text{НЕ}}$ ·
 поклѡ̄̄ · $\overline{\text{ВІ}}$ · оутро · $\overline{\text{ВІ}}$ · $\widehat{\text{ВѢРЪ}}$ ·
- 10 **А**ще кто дру́га своѣго ѡча- 18.
 рѣѣть ти да са ѡбратить
 в пока́иание̄ · да има̄̄ · ѡпӣ̄ ·
 $\overline{\text{З}}$ · $\widehat{\text{ЛѢ}}$ · а причастье̄ ѿ года
 до го̄̄ · поклѡ̄̄ · по · $\overline{\text{М}}$ · на днѣ̄ ·
- 15 **А**ще кто цр̄кви присаде 19.
 цр̄квенкѣ̄ цр̄квеное̄ нѣрӣ̄ ·
 гла̄ · іако цр̄ки работаю ·
 ѿ цр̄кви питаю са · да е́сть
 проклатѣ̄ · **А**ще кто · $\overline{\text{Г}}$ · 20.
- 20 жензи поиметь · просфи-
 ра е́го да не приносит са
 въ цр̄квь · аще на пока́и-
 нье̄ ѡбратить̄ · тогда не-
 сет са просфира е́го · но да
- 25 проскимисае́тъ са · **А**ще кто 21.

ѿ кого мьзду возметь ·
 ѿ постѣ и ѿ покаѣнїи и
 ѿблазни и · да то гувить
 по · аще ли не истворить
 30 та да имать на страшнѣ-
 мь судѣ ѿвѣтъ дати за ·
 а ѿпитѣ · има · в · лѣ · мета-
 ниѣ · в · оутро · в · вѣрз ·
Аще кий причетни · смѣ- 22.
 35 ѣно рчѣ · да са оусмѣють
 инии · да · покл · р · **А**ще 23.
 жена блудз створить ти
 непраздна будѣ и прока-
 296 аѢ 1 зивши ѿтроча и идеть вз
 црквь · хоташи да не ѿбли-
 чена будѣ · ти комкаѣть
 да постит са · г · лѣ · а прича-
 5 стьѣ · г · мѣи · а покл · в · оу-
 тро · в · вѣрз · **А**ще калуге- 24.
 рь с калугерицею блѣ ство-
 рить · ти идеть вз црквь
 хотя грѣ скрзѣти · то пса
 10 вѣ нарѣть · да има ѿпитѣи ·
 · в · лѣ · покл · т · на днѣ · **А**ще 25.
 кто · в · женець · на покаѣ-
 ньѣ приидѣ · да има ѿпимь ·
 · в · лѣ · и да причащает са ѿ

- 15 $\widehat{\text{п}}\widehat{\text{а}} \cdot \text{до } \widehat{\text{п}}\widehat{\text{а}} \cdot \text{покл}\widehat{\text{о}} \cdot \overline{\text{в}}\overline{\text{і}} \text{ оутро} \cdot \overline{\text{в}}\overline{\text{і}} \cdot$
 $\widehat{\text{в}}\widehat{\text{ѣ}}\widehat{\text{р}}\widehat{\text{з}} \cdot \text{Аще кто пл}\widehat{\text{о}}\widehat{\text{в}}\widehat{\text{і}}\widehat{\text{т}}\widehat{\text{о}} \text{ дре-} \quad 26.$
 $\text{во посѣчеть} \cdot \text{да поклонить} \cdot$
 $\cdot \overline{\text{р}} \cdot \widehat{\text{г}}\widehat{\text{і}} \text{ помилуй} \cdot \overline{\text{р}} \cdot \text{Аще кий} \quad 27.$
 $\text{мьзду даѣтъ} \cdot \text{вл}\widehat{\text{ѹ}} \cdot \text{р}\widehat{\text{а}} \cdot \text{да им}\widehat{\text{а}} \cdot$
- 20 $\text{да имать ѡпимь} \cdot \overline{\text{г}} \cdot \text{л}\widehat{\text{ѣ}} \cdot \text{и}$
 $\text{причастіе} \widehat{\text{ѣ}}\widehat{\text{д}}\widehat{\text{і}}\widehat{\text{н}}\widehat{\text{о}}\widehat{\text{ю}} \text{ на м}\widehat{\text{і}}\widehat{\text{ц}}\widehat{\text{ь}} \cdot$
 $\text{покл}\widehat{\text{о}} \cdot \overline{\text{к}} \cdot \text{оутро} \cdot \overline{\text{к}} \cdot \widehat{\text{в}}\widehat{\text{ѣ}}\widehat{\text{р}}\widehat{\text{з}}$
 $\text{О} \text{ кровь} \cdot \text{мѣсаши} \cdot \text{аще кто} \quad 28.$
 $\text{кровь смѣсить} \cdot \text{или ѡцъ}$
- 25 $\text{со дщерью} \cdot \text{и мти} \text{ сз} \text{ снмз}$
 $\text{да имуть ѡпитѣю} \cdot \overline{\text{л}} \cdot \text{л}\widehat{\text{ѣ}} \cdot$
 $\text{и да комкаѣтъ} \cdot \overline{\text{ѡ}} \widehat{\text{п}}\widehat{\text{а}} \cdot \text{до } \widehat{\text{п}}\widehat{\text{а}} \cdot$
 $\text{покл}\widehat{\text{о}} \cdot \overline{\text{а}} \cdot \text{оутро} \cdot \overline{\text{а}} \cdot \widehat{\text{в}}\widehat{\text{ѣ}}\widehat{\text{р}}\widehat{\text{з}} \cdot$
 $\text{Аще} \cdot \overline{\text{в}} \cdot \text{бр}\widehat{\text{а}} \cdot \text{сз} \widehat{\text{ѣ}}\widehat{\text{д}}\widehat{\text{і}}\widehat{\text{н}}\widehat{\text{о}}\widehat{\text{ю}} \text{ женою} \cdot$
- 30 $\text{или зать} \text{ с} \text{ тещею} \cdot \text{или све-}$
 $\text{корз} \text{ с} \text{ невѣскою} \cdot \text{да имутъ}$
 $\text{ѡпитѣ} \cdot \overline{\text{в}}\overline{\text{і}} \cdot \text{л}\widehat{\text{ѣ}} \cdot \text{покл}\widehat{\text{о}} \cdot \overline{\text{ѡ}} \cdot \overline{\text{с}}\overline{\text{ѡ}} \cdot$
 $\text{оутро} \cdot \overline{\text{ѡ}} \cdot \overline{\text{с}}\overline{\text{ѡ}} \cdot \widehat{\text{в}}\widehat{\text{ѣ}}\widehat{\text{р}}\widehat{\text{з}} \cdot \text{Аще кто}$
 $\text{с} \text{ кумою} \text{ будѣ} \cdot \text{да им}\widehat{\text{а}} \text{ ѡпн} \cdot$
- 35 $\overline{\text{ѣ}}\overline{\text{і}} \cdot \text{л}\widehat{\text{ѣ}} \cdot \text{покл}\widehat{\text{о}} \cdot \overline{\text{ѡ}} \cdot \overline{\text{с}}\overline{\text{ѡ}} \cdot \text{оутро} \cdot$
 $\cdot \overline{\text{ѡ}} \cdot \overline{\text{с}}\overline{\text{ѡ}} \cdot \widehat{\text{в}}\widehat{\text{ѣ}}\widehat{\text{р}}\widehat{\text{з}} \cdot \text{Аще поимуть}$
 $\text{кумове} \text{ или} \text{ бр}\widehat{\text{а}}\widehat{\text{ч}}\widehat{\text{а}}\widehat{\text{д}}\widehat{\text{і}} \cdot \text{или}$
 $\text{сестрзи} \cdot \text{да имутъ} \cdot \text{ѡпн} \cdot \overline{\text{з}}\overline{\text{і}} \cdot \text{л}\widehat{\text{ѣ}} \cdot$
- 296 ба 1 $\text{покл}\widehat{\text{о}} \cdot \overline{\text{ѡ}} \cdot \overline{\text{с}}\overline{\text{ѡ}} \cdot \text{оутро} \cdot \overline{\text{ѡ}} \cdot \overline{\text{с}}\overline{\text{ѡ}} \cdot$
 $\widehat{\text{в}}\widehat{\text{ѣ}}\widehat{\text{р}}\widehat{\text{з}} \cdot \text{с}\widehat{\text{а}} \text{ глаи} \text{ нѣ} \text{ ба} \cdot \text{а} \text{ бз}$
 $\text{во всѣ} \widehat{\text{ѣ}} \text{ ѣсть} \cdot \text{то безбожнн}$ 29.

- нарѣтъ · **А**ще кто рѣтъ · до- 30.
5 ждь идѣтъ · да поклѡ · р̄ · **А**ще 31.
кто постит са · в сѣ · или в ѿ ·
развѣ великиа сѣтъ · то
да иъвержет са · **А**ще црѣ
то да имать ѡпимь · б̄ ·
10 лѣ · аще ѣсть простъ то ѡ
гѡ до гѡ · поклѡ · вѣ оутро ·
вѣ вѣръ · **А**ще кто рчѣ брѣ 32.
своѣмү рогатче · ти аще ѣ-
сть · чѣъ рекий то · досто-
15 инъ ѣсть смрти · аще ли
покаѣтъ то дни · да покл̄ ·
· р̄ · **А**ще кз комү брѣ прии- 33.
деть на покаіаніе · ти ѡ-
вержетъ и то хѣ ѡпечалѣ ·
20 **А**ще гдѣ моши ѡвѣт са вѣ 34.
земли · то не створѣ · г̄ ·
чюдѣ · глѣ да прослѣши ·
нѣмъ проглѣть · слѣпъ да
прозритъ · и аща створѣ
25 чюдеса · то ѡ ба и ѡ стхъ
аплѣ · аще ли не створатъ
тѣ чюдѣ · то не примѣ
ихъ · іако сотона блазни-
т вѣ · **А**ще кто рѣтъ любѣ 35.
30 смръть · да поклѡтъ · р̄ · ∴

- воѣженецъ припадаѣа да 36.
 ѡма̄ · ѡпитѣӣ · г · лѣ̄ · покл̄ ·
 · а · и · л · **Т**реженецъ припа- 37.
 даѣа · э̄ · лѣ̄ да покаѣт са ·
 35 покло̄ · по · а · и · м · **В**са̄ хо- 38.
 даӣ межю малзжена ·
 припадаѣа да покаѣт са ·
 · лӣ · лѣ̄ · покло̄ · т · **А**ще кто 39.
 296 бѣ 1 кленет са за друга · да
 припадаѣтъ · е̄ · лѣ̄ · покло̄ ·
 · р · и · м · **А**ще кто вдовицю 40.
 приводитъ к попѣ · припа-
 5 даѣа · г · лѣ̄ · покло̄ · р · и · г ·
Аще боудеть скоплѣ̄ по нѣ- 41.
 жи · ли родители боудеть
 проданъ на то · на тѣ̄ грѣ̄ ·
 да ѡмѣтъ ѡпимью · г · лѣ̄ ·
 10 а причастье̄ · ѡ па̄ · до па̄ ·
 покло̄ · в̄ · оутро · в̄ · вѣръ ·
Аще по̄ блюѣтъ оупив са · 42.
 да ѡзвержет са · аще ли ѡ
 възгнѣшениѣ · да пости-
 15 ть · м · дн̄и · покло̄ · в̄ · оут-
 тро · в̄ · вѣръ · **Т**акѡ ѡмъ по̄ 43.
 · з · лѣ̄ · задѣти · за єдино лѣ̄
 пости са · сѣдӣ · г · посты ·
 за · л · дн̄и и ноци **С**з мо-

20 литвзи же творити ѱлмѣзи ·
р̄к · пл̄тр̄ь · за · в̄и м̄ца · за
а̄ · ӣ · ѱлмѣз · или · з̄ · или · е̄ ·
ѡче н̄а̄ · ѱл̄тр̄ь · пер̄воѣ ·
а̄ за другий д̄н̄ь · д̄ · кра̄ ·

25 бл̄жни непорочений · є̄и ·
кра̄ · помил̄чи ма б̄е · є̄и ·
ѡче н̄а̄ · толи · п̄ · кра̄ · пасти
до з̄емла · ѡче н̄а̄ поюще ·
в недосп̄ѣ творити сице ·

30 за єдинз д̄н̄ь · аще и хоше-
мз не п̄ѣти ли хошемь мо-
лити са · то да поѣтъ · р̄ ·
кра̄ · в̄з м̄лтвах̄з · часто по-
минай ма б̄е · да и то єсть

35 за д̄н̄ь · **И**же хошетъ грѣхи
своѣ сповѣдати со слеза-
ми · іако слеззи смѣрениѣ
приносать · и покорящ̄и

44.

297 аа

1 достойтъ попзи молити
да поютъ литоргию · сле-
ззи бо с̄уть грѣси главни-
и · іаже достойтъ преж̄ѣ ·
5 ѡмзити · слезами мило-
стзинами · литоргиа п̄ѣ-
пи · избавит бо · Г̄ · литорги-
и · за · д̄ · м̄ци · а̄ · к̄ · за · ӣ · а · л̄ ·

за · $\overline{\text{БІ}}$ · $\widehat{\text{МЦА}}$ · ТАКОЖЕ ПАКИ
10 ДРУГАІА · $\overline{\text{Л}}$ · ЗА ДР $\widehat{\text{У}}$ · Г $\widehat{\text{О}}$ · И ТА $\widehat{\text{К}}$
РАСЧЕСТИ · МОГУТ БО МО-
ЛІТВЕНИЦИ · АЩЕ ХОТАТЬ
КАЮЩАІА СА ДОБРѢ · СО СЛЕ-
ЗАМИ ПРИЛЕЖАНЬІ ·

3. Analýza lexika *Někotoroj zapovědi*

Bakalářská práce Církevněslovanský penitenciál českého původu rovněž obsahuje kapitolu Lexikální analýza. Avšak vzhledem k rozsahu práce byla analýza provedena pouze na vybraném lexiku a zaměřili jsme se na etymologický původ slov a jejich výskyty v ostatních památkách. V této magisterské práci bychom se chtěli pokusit o komplexnější charakteristiku užitého lexika a kromě výskytů v jiných památkách, které rovněž vypovídají o jeho charakteru, se více zaměříme na konkrétní specifika. Budeme se tedy věnovat opět lexémům, jež svědčí o českém původu památky, dále uvedeme lexémy vyskytující se velmi zřídka nebo výhradně v *Někotoroj zapovědi*. Zmíníme však i celé obraty a fráze, ať už jsou v ostatních památkách více či méně obvyklé.

Následující výčet slov neobsahuje všechny lexémy vyskytující se v Zap, nýbrž většinu substantiv, adjektiv a verb, která jsou charakteristická pro tuto památku a která mohou být využita v dalším zkoumání. Slovnědruhovou výjimku tvoří spojka *toli*, která je bohemismem, tudíž nemůže být opomenuta. Za seznamem lexémů následuje charakteristika jednotlivých slov či frází, řazených abecedně, někde však vzhledem ke kontextu i tematicky. Některým lexémům se věnujeme až v poslední kapitole Komparace, kde o nich píšeme v rámci porovnávání vyjadřovacích prostředků ve srovnávaných památkách. Tyto lexémy jsou v seznamu podtrženy. Jednotlivá slova, pokud není uvedeno jinak, přepisujeme ve standardizované podobě podle SJS. Hvězdičkou označujeme lexémy, jež v SJS nejsou obsaženy. Kurzívou píšeme významy lexémů v češtině. K vyhledávání informací jsme použili především SJS včetně dodatků, ESJS a ESSČ.

БЕЗБОЖЬНИКЪ, БЛѢВАТИ, БЛЖДЪ, БЛЖДЬНИКЪ, БРАТОУЧАДЪ, БЪИТИ С ЖЕНО-
МЪ, БЪСЪ, БЪЗГНШЕНИЕ, БЪРЪЗЪ, БЪСЪДАТИ НА МЖА, БЪДОВИЦА, БЪЗ...
БЪДЪИ, БАЗАТИ, ГРЪСИ ГЛАВНИИ, ДОУШЕГОУБИЦА, ДОУШЕГОУБИЦЬ, ДЪВО-
ГОУБИТИ, ДЪЖДЪ ИДЕТЪ, ДЪВОУЖЕНЫЦЬ, ЖРЪТИ, ЗАДЪТИ, ЗАПОВЕДЬ,
ЗАТЬ, ИДОЛЪ, ИЗВРЪЩИ, ИСТВОРИТИ, КАЛОУГЕРИЦА, КАЛОУГЕРЪ, КАЯТИ
СА, КЛАТИ СА, КОМКАТИ, КОУМА, КОУМЪ, ЛЮБА СЪМРЪТЬ, ЛЪЖИСЪВЪДЪ-
ТЕЛЬСТВО, МЕТАНИЕ, МОЛИТВЕНИКЪ, МОЩИ, НАРЕЧЕТЪ БОГЪ, НЕВЪСТА,
НЕДОСПЪХЪ, НЕПРАЗДЪНЪ, НОГТИ СНЪТОВИ, НОУРИТИ, НЖДА, ОБЛАЗНИТИ,
ОБЛИЧИТИ, ОБРАЩАТИ, ОКЛЕВЕТАТИ, ОПИТЕМИИ, ОПЕЧАЛИТИ, ОТВѢТЪ,

ОТ ГОДА ДО ГОДА, ОТ ПАСХЪИ ДО ПАСХЪИ, ОЧАРОВАТИ, ПОГАНЪ, ПОГАНЬСТВО,
ПОКАЯНИЕ, ПОКАЯТИ СЯ, ПОКЛОНИТИ СЯ, ПОКЛОНЪ, ПОПЪ, ПОСТИТИ СЯ,
ПОСТЪ, ПОСѢЩИ ПЛОДОВИТО ДРЪВО, ПРИПАДАТИ, ПРИСѢСТИ, ПРИЧЪТЪНИКЪ,
ПРИЧАСТИЕ, ПРИЧАЩАТИ, ПРОКАЗЪТИ, ПРОКАЖЕНЪ, ПРОСКОУМИСАТИ,
ПРОСФОРА, ПСАЛЪМЪ, ПСАЛЪТЪИРЪ, РАЗБОИНИКЪ, РОГАТЬЦЪ, СВЕКРЪ,
СКАЗАТИ, СКОПИТИ, СКОПЪЦЪ, СЛОУЖИТИ, *СПОВѢДАТИ, СТРАШЪНЪ СЪДЪ,
СОУГОУБИНА, СЪБЛАЗЪНЪ, СЪВЪЖИВАТИ, СЪВЪЩЕНИКЪ, СЪМА ПОУЩАТИ, ТАТЬ,
ТОЛИ, ТРЕПЕТИВЪ, ТРЪЖЕЪЦЪ, ТРЪБОВАТИ, ТЪЩА, *ОУЖАТИ, ХОДИТИ
МЕЖДУ МАЛЪЖЕНА, ЦРКЕВНИКЪ, ЧАРЪИ, ЧИСТИТИ СЯ.

Bezbožníkъ

Ve 29. stati Zap se píše, že ten, kdo říká, že „není Boha a Bůh je ve všech“, je *bezbožník*. Staroslověnské БЕЗБОЖЪНИКЪ najdeme v dodatcích SJS jako hapax legomenon čili lexém, jenž se nachází pouze v Zap, a v žádné jiné památce. Příbuzné adjektivum БЕЗБОЖЪНЪ s významem *bezbožný* se podle SJS vykytuje v deseti památkách. Mezi ně patří i *Euchologium Sinajské*, nikoliv však *Zapovědi sv. Otců* (dále ZSO), které jsou jeho součástí.

Byti s ženojo

Ve třech statích Zap se nachází spojení БЪИТИ С ЖЕНОЖЪ ve smyslu *mít pohlavní styk*, které Vašica považuje za bohemismus.⁴⁹ Týká se to 9. stati o styku během menstruace: „и всѣ̑ ѿ с̑ женою̑ чистит̑ сѧ в негда̑ бѣде̑ [...]“, následující 10. stati o styku v pátek, v sobotu a v neděli: „аще с̑ женою̑ бѣдетъ в пѣ̑ [...]“ a 28. stati o krvesmilství: „аще кто с̑ кѣмою̑ бѣде̑ [...]“.

Блѣвати

Verbum БЛѢВАТИ, jež znamená *zvracet*, se nachází pouze v *Euchologiu Sinajském* a ve 42. stati Zap, kde se píše: „аще по̑ блѣеть“. Zmíněný doklad v *Euchologiu* se nachází konkrétně v ZSO, proto se o tomto slovesu zmiňujeme i později v kapitole Komparace. Na tomto místě bychom chtěli podotknout, že sloveso *zvracet* není tak neobvyklé, jak by se mohlo z výše uvedeného zdát. Ačkoliv verbum БЛѢВАТИ a prefigovaná podoba ОБЛѢВАТИ se nacházejí výhradně v ZSO

⁴⁹ Vašica, J.: *Církevněslovanský ...* s. 41–42.

a nikde jinde, prefigovaný tvar ИЗБЛЪВАТИ najdeme kromě ZSO i v dalších pěti památkách. Mezi ně patří *Besědy sv. Řehoře Velikého*, *Život Konstantinův*, *Supraslský kodex*, *Rumjancevská apokalypsa* a *apokalypsa z Hvalova kodexu*.

Blod, blodьnikъ

Smilstvo, vyjádřené substantivem БЛѦДЪ, není hříchem v penitenciálu neočekávaným. Vyskytuje se jak v Zap, tak v ZSO, v *Supraslském kodexu*, v *Rumjancevské apokalypse* i v apoštolských textech a dalších rukopisech. V obou penitenciálech se nachází spojení СЪТВОРИТИ БЛѦДЪ, kterým se dále zabýváme v poslední kapitole.

Odvozeninou z předcházejícího lexému je substantivum БЛѦДЬНИКЪ označující *smilníka*, *prostopášníka*. Jednou se objevuje v 10. stati Zap, dále SJS reflektuje několik výskytů v *Supraslském kodexu* a dva doklady také z *Besěd sv. Řehoře Velikého*.

Bratučedъ

Stat' 28. pojednává o krvesmilství mezi konkrétními příbuznými. Nepřípustný je styk otce s dcerou a matky se synem, dále dvou bratrů s jednou ženou, styk zete s tchýní či tchána se snachou, styk mezi kmotry, synovci či sestrami. Synovci jsou v textu označeni jako БРА^ТЧАДИ, což je hlásková podoba vzniknuvší vlivem ruské redakce ze staroslověnského substantiva БРАТОУЧАДЪ. V SJS je evidován výskyt v Zap a v *Supraslském kodexu*. Doklad ze Zap je reflektován rovněž na konci hesla ЧАДЬ, které s lexémem БРАТОУЧАДЪ souvisí. Některými dalšími rodinnými příslušníky zmíněnými ve stati se budeme zabývat níže.

Běsz, čary, očarovati

Substantivum БѢСЪ značící *běsa* či *démona* se nachází ve 12. stati Zap, kdy je jím nazván ten, kdo věří v čary: „, ВСАКЪ ИЖЕ В ЧАРЪИ ВѢРЮЕ БѢСЪ НАРЕЧЕТЬ [...]“. Maskulinum БѢСЪ se kromě Zap objevuje ve více než patnácti památkách, mezi něž patří *Supraslský kodex*, *Euchologium*, *Nikodémovo apokryfní evangelium*, *Život Konstantinův* a *Život Benediktův*, *Druhá svatováclavská legenda*, *Glagolita Cloziana* a další.

чарѣи, substantivum v plurálu označující čáry, se vyjma Zap vyskytuje v *Euchologiu*, v *Metodějově Nomokánonu*, v traktátu mnicha Chrabra, a v *Rumjancevské apokalypse*.

Rovněž 18. stať reaguje na nedávno vymýcené pohanství v českých zemích a hříchem v ní popsáním je, když někdo očaruje svého druha: „АЩЕ КТО ДРУГА СВОЕГО ѠЧАРУЕТЬ [...]“. Verbum ОЧАРОВАТИ je hapax legomenon, a tudíž jej nenajdeme v žádném jiném rukopise.

Vъzgnоšenije

Dalším ojedinělým lexémem je substantivum ВЪЗГНѢШЕННІЕ, které se nachází výhradně v Zap a to ve 42. stati: „АЩЕ ПѠ БЛЮЕТЬ ОУПИВ СѦ • ДА НЪЗВЕРЖЕТ СѦ • АЩЕ ЛИ Ѡ ВЪЗГНѢШЕННІѦ • ДА ПОСТИТЬ [...]“. Nese význam *nevolnost* a nejspíše je odvozeno od verba ВЪЗГНѢШАТИ СѦ s významem *hnusit se*, jež se podle SJS nachází v *Euchologiu* a v některých žaltářích. Stať 42. je jediná stať v Zap pojednávající o zvracení a interpretujeme ji jako uvedení rozdílu mezi zvracením z alkoholu a zvracením z jídla, přesněji snad z přejedení, které by odpovídalo sedmi hlavním hříchům a o němž hovoří i ZSO. ZSO dále rozlišuje ve výčtu hříchů samotné opilství a jiné případy zvracení, čímž se zabýváme později v komparaci obou penitenciálů.

Vъrězъ

Smirnov v první edici Zap zapsal do 14. stati slovo зѢРѢЗА, jež označil za „испорченное слово“,⁵⁰ ale dál se jím nezabýval. Vašica poznal v tomto tvaru staročeský právní termín *vřez* označující poplatek placený soudnímu poslu.⁵¹ Dále podotknul, že syntaktická vazba зѢРѢЗА odpovídá staročeskému úzu. Na základě těchto dvou argumentů a doložených staročeských paralel považuje ВЪРѢЗЪ za nesporný bohemismus.⁵² Maskulinum ВЪРѢЗЪ s významem *poplatek* či *dluh* je hapax legomenon.

⁵⁰ Смирнов, С. И.: Материалы ... s. 29.

⁵¹ Vašica, J.: Církevněslovanský ... s. 41.

⁵² Tamtéž, s. 40–41.

Vъсѣдати (na moža)

V 6. stati se setkáme s definováním hříchu jako „ВСАКА ЖЕНА ВСѢДАЮЩИ НА МУЖА“. Sloveso ВЪСѢДАТИ s významem *vsedat, posazovat se* je uvedeno v SJS, a to s jediným výskytem právě v Zap. Patrně se touto formulací myslí žena lehkých mravů. Dokonavá varianta zmíněného verba ВЪСѢСТИ je v jiných památkách poměrně frekventovaná, avšak žádný z výskytů citovaných v SJS se netýká ženy vsedající na muže.

Vъdovica

Femininum ВЪДОВИЦА není lexém v církevněslovanských památkách nijak neobvyklý. Na tomto místě bychom rádi uvedli, že tomuto označení pro *vdovu* často konkuruje lexém ВЪДОВА, jenž se nachází mimo jiné i v ZSO, proto se jím více zabýváme v dalších kapitolách.

Vezati

Již popsáný lexém ВЪРЪЗЪ se v Zap objevuje ve spojení se slovesem ВЪЗАТИ, jež znamená *vázat, poutat někoho*. Ve 14. stati se mluví o někom, kdo někoho jiného spoutá kvůli vřezu. Podle Vašici bylo spoutání někoho na Velké Moravě obvyklejší než například zbití či jiné napadnutí.⁵³ Tento čin je zároveň zaznamenán i v ZSO, u nichž se tímto prokazuje velkomoravský původ.⁵⁴ Verbum se kromě Zap nachází v *Supraslském kodexu, Besědách sv. Řehoře Velikého, v Zachariově parimejniku* a v několika evangelních a apoštolských textech.

Grěsi glavni

Spojení ГРѢСИ ГЛАВНИИ, tedy *hlavní hříchy*, pokládá Vašica za bohemismus, neboť toto spojení našel několikrát v pozdějších staročeských textech.⁵⁵ „БО СУТЬ ГРѢСИ ГЛАВНИИ“ se nachází ve 44. stati, která se značně podobá Bonifácovým *Dictum*, v nichž se na tomto místě píše „nisi sint capitalia crimina“.⁵⁶ Adjektivum ГЛАВЪНЪ je podle SJS doloženo v ZSO, v *Supraslském kodexu* a v *lístku Makedonském* (v SJS jako FragHilf). Substantivum ГРѢХЪ je vcelku

⁵³ Vašica, J.: Literární památky ... s. 224.

⁵⁴ Tamtéž.

⁵⁵ Vašica, J.: Církevněslovanský ... s. 39.

⁵⁶ Zde citujeme podle otisku ve studii: Vašica, J.: Církevněslovanský ... s. 39.

obvyklé a v Zap se nachází celkem třikrát. Konkrétní výskyty uvádíme v kapitole o společných lexémech (4.1.3.2.).

Dušegubьcь, dušegubica

Kompozitum ДУШЕГОУБЬЦЬ je hapax legomenon, tedy slovo, jež se nevyskytuje v žádném jiném textu, nýbrž pouze v Zap. Označení pro *vražedníka*, doslovně *hubitele duší*, přísluší podle penitenciálu tomu, kdo hřeší samohanou popsanou v 5. stati. Jak jsme zmínili v bakalářské práci, zajímavé je zakončení tohoto maskulina, neboť bychom očekávali spíše slovotvornou příponu *-tel*, nacházející se ve slově ГОУБИТЕЛЬ, které je doloženo v několika církevněslovanských památkách.

Odvozeninou vzniklou přechýlením je femininum ДУШЕГОУБИЦА, které se nachází v 7. stati Zap, kde je takto označena žena, jež potratí své dítě. Jedná se rovněž o hapax legomenon.

Ve třech církevněslovanských památkách je doloženo související adjektivum ДУШЕГОУБЬНЪ. Našli bychom jej v *Supraslském kodexu*, v *Euchologiu* a v *oficiu ke cti sv. Václava* (v SJS jako CanVenc).

Dъждь idetъ, ljuba sьmrьtь

Ve 30. stati, jež nemá žádných paralel, se píše následující: „АЩЕ КТО РѢТЬ • ДОЖДЬ ИДЕТЪ • ДА ПОКЛО • Р“ . Rčení ДЖДЬ ИДЕТЪ může být podle Vašici stejně dobře církevněslovanské jako staročeské, i přesto pro něj hledá české paralely, jež uvádí ve své studii.⁵⁷ Vašica našel hojné doklady pro rčení *děšť jde* ve staré češtině a pohanské zvyky k němu se pojící. Dle toho je možné se domnívat, že se jedná o příznaky českojazyčného prostředí a stať pravděpodobně reaguje na tyto „pověrečné zvyklosti“.⁵⁸

Sto poklon za rčení stanovuje i 35. stať. Magickou formulí je v tomto případě ЛЮБА СЪМРЪТЬ, coby rčení *milá smrt*, které je známé z českých a moravských lidových písní.⁵⁹ Adjektivum ЛЮБЪ je obsaženo v dalších osmi památkách,

⁵⁷ Vašica, J.: Církevněslovanský ... s. 42–43.

⁵⁸ Tamtéž.

⁵⁹ Tamtéž. s. 43.

mezi nimiž je *Supraslský kodex*, *Život sv. Víta*, *Druhá staroslověnská legenda o sv. Václavu*, *Zachariův parimejník* a několik apoštolářů. Substantivum **СЗМРЪЗТЬ** není nijak neobvyklé a v Zap se objevuje ještě ve 32. stati, kde je hříšník za svůj čin hoden smrti: „ДОСТОЙНЪ ЁСТЬ СМЪРТИ“.

Дъвоженьсь, тръженьсь

Dvě stati Zap se věnují bigamii, tedy tomu, *kdo pojme dvě ženy*. Ve 25. stati je uveden „**В • ЖЕНЕЦЬ**“ a ve 36. stati „**ВОЕЖЕНЕЦЬ**“. Oba výrazy lze spojovat se staroslověnským lexémem **ДЗВОЕЖЕНЬЦЬ**, případně s variantou **ДЗВОЖЕНЬЦЬ**, které najdeme kromě Zap dále v *Metodějově Nomokánonu*. V *Nomokánonu* se objevuje také varianta **ДЗВОЖЕНИКЪ** a adjektivum **ДЗВОЖЕНИТВЪНЪ**.

Dvě stati pojednávají také o trigamii. Ve 20. stati je ten, kdo si vezme třetí ženu, označen opisem: „**АЩЕ КТО • Г • ЖЕНЪИ ПОЙМЕТЬ**“. Avšak ve 37. stati je *trigamus* označen podobně jako ve statích o bigamii kompozitem „**ТРЪЖЕНЬЦЬ**“, což je lexém, který se na rozdíl od předchozího slova nevyskytuje v žádné jiné památce.

Жрѣти, idolъ, služiti, трѣбовати

Ve 13. stati se objevuje několik zajímavých lexémů. Svým obsahem 13. stat' očividně reaguje na pozůstatky pohanství: „**ИЖЕ ИДОЛЪ^М СЛУЖИТЬ ИЛИ ЖРЕТЬ ИЛИ ТРЪБВѢТЬ ИХЪ [...]**“.

Podstatné jméno **ИДОЛЪ** znamená *pohanská modla* a existuje od něj několik odvozenin. V této podobě se vyskytuje ve vícero textech, mezi nimiž je například *Euchologium*, *Supraslský kodex*, *Život Konstantinův*, *Metodějův* i *Život sv. Víta*, *Liturgie sv. Basilia Velikého* (v SJS pod zkratkou Služ) i *Legenda o sv. Anastázii*.⁶⁰ Dále je zapsáno i v několika apoštolských textech, v parimejnicích, apokalypsách a žaltářích. Výskyt v Zap však není v SJS ani v jeho dodatcích zapsán.

⁶⁰ Uvádíme podle: Čajka, F.: *Církevněslovanská legenda ...* s. 99.

Verbum **СЛОУЖИТИ** s významem *sloužit* není nijak neobvyklé. První část bychom tak mohli přeložit jako „*kdo slouží modlám*“, nebo „*kdo provádí modloslužbu*“. Modloslužba je v některých apoštolářích vyjádřena i kompozity **ИДОЛОСЛОУЖЕНИЕ** nebo **ИДОЛОЛАТРИЯ**.

Verbum **ЖРѢТИ** s významem *obětovat* je doloženo ve více než deseti jiných památkách. Mimo jiné je obsaženo v textech jako *Supraslský a Zografský kodex, Druhá svatováclavská legenda, Život Konstantinův, Besědy* či *Nikodémovo evangelium* a další. Ve slovníku můžeme najít i odvozená slova, například hojně doložená je **ЖРЪТВА** jako *oběť*. Ve dvou rukopisech je dochováno slovo **ЖРЪТВЪНИКЪ** ve významu *oltář*.

Posledním slovesem z citované části 13. stati je **ТРЪБОВАТИ**. Toto sloveso je bohatě doloženo ve více než deseti památkách, avšak ve významu *potřebovat*, což není tento případ. V Zap nese význam *přinášet oběti* a jedná se o jediný výskyt verba **ТРЪБОВАТИ** v tomto významu. Oporou, na jejímž základě lze v Zap zmíněnému slovesu přičíst právě tento význam, je substantivum **ТРЪБА**, které v rukopisech nese význam jednak *potřeba* či *nutnost*, avšak také význam *oběť*. Femininum **ТРЪБА** ve smyslu *oběť* se nachází v *Euchologiu Sinajském, v Supraslském kodexu*, ale i ve *Frizinských památkách, v Životě Konstantinově* a v dalších. Vašica se přiklání k názoru, že je verbum **ТРЪБОВАТИ** asi českého původu.⁶¹

Zaděti

Začátek 43. stati o zkracování kajicnické doby přepsal Smirnov z rukopisu nesprávně: „**ТАКѠ ѠМЪ ПѠ · Ѡ · ЛѢ · ЗА ДѢТИ**“,⁶² čemuž rozuměl tak, že je třeba kněžím udělit půst za jejich duchovní děti,⁶³ patrně proto, jak vysvětluje Vašica,⁶⁴ že jim povolovali přijímání před skončením epitimejní doby a umožnili jim vykoupit se z pokání za určitý počet mší. Ve 43. stati se však nenachází předložkové spojení „**ЗА ДѢТИ**“. Vašica⁶⁵ jej opravuje na verbum **ЗАДѢТИ**, což je obvyklé staroslověnské sloveso. Ve významu *uložit někomu něco* se vyskytuje

⁶¹ Vašica, J.: *Církevněslovanský ... Pozn.* 39 na s. 43.

⁶² Смирнов, С. И.: *Материалы ...* s. 31.

⁶³ Tamtéž. s. 293.

⁶⁴ Vašica, J.: *Církevněslovanský ...* s. 34.

⁶⁵ Tamtéž.

i ve *Frizinských památkách*, v *Euchologiu*, v *Besédách*, v *Zakonu Sudnem ljudem*, v *legendě o sv. Anastázii*,⁶⁶ ale dále i v evangelních textech a parimejnicích. Citovanou část ze Zap bychom tak mohli přeložit jako: „Taktěž jim púst sedm let udělit ...“

Zapověď, pravilo, opitemii

Naše památka bývá na akademické půdě nazývána *Někotoraja zapověď*, což je označení novgorodského kanonisty Kirika. Ten ji takto nazval při vyjádření nespokojenosti s tímto textem, čímž se jí dostalo vědecké pozornosti. Originální název je v rukopisu zapsán jako *Svjatych apostol pravilo*.

Slovo ПРАВИЛО stejně jako ЗАПОВѢДЬ znamená nějaké *ustanovení* či *příkázání*. V ZSO se lexém ЗАПОВѢДЬ nachází v názvu rukopisu: „ЗАПОВѢДИ СТЪХЪ ОЦЬ О ПОКААНЫИ РАЗБОѢ И О ВСЕМЪ ГРѢСѢ.“

V Zap se substantivum ЗАПОВѢДЬ nachází pouze jednou a nese mírně odlišný význam, a to *příkaz pokání*. Zastupuje tak výraz ОПИТЕМИИ, jež je v Zap mnohem obvyklejší a o kterém se více rozepisujeme v podkapitole 4.1.1.1. o pokání. V 15. stati tedy nese význam *pokání*: „[...] АЩЕ ПРИИДЕЪ В ПОКААНЫИѢ • ДА ИМАЪ ЗАПОВѢЪ • В • ЛѢ [..]“. V tomto speciálním významu se ЗАПОВѢДЬ nachází dále pouze v *Euchologiu Sinajském*: „И ДАСТЪ ЕМОУ ЗАПОВѢДЬ И ГЛАГОЛЕТЪ МОЛИТВѢЖ СИЖ“.⁶⁷

Zetb

Substantivum ЗАТЬ se nachází pouze ve dvou církevněslovanských památkách, a to ve dvou různých významech. Ve 28. stati Zap, která pojednává o krvesmilství, nese význam *zeť*. V *Supraslském kodexu* se vyskytuje třikrát a pokaždé má význam *ženich*.

⁶⁶ Uvádíme podle: Čajka, F.: *Církevněslovanská legenda...* s. 97.

⁶⁷ Zde citujeme podle SJS.

Izvrěšti

Sloveso **ИЗВРѢЩИ** bychom našli ve více než deseti památkách, avšak jeho význam se v nich může mírně lišit. Nejčastěji se vyskytuje ve významu *vyvrhnout* či *vyhodit*. V tomto významu se objevuje i v *Euchologiu*. Přímou v ZSO se nachází ve významu *potratu*, ale i ve významu *zbavit někoho něčeho*. Konkrétně v 9. stati ZSO jde o zbavení hřešícího biskupa jeho hodnosti. Výskyt v Zap není v SJS vyznačen, přestože jej v textu najdeme celkem čtyřikrát. Třikrát (stať 3., 4., 42.) se týká prohřešků kněžích, tudíž by se dalo uvažovat o vyvržení z církve či zbavení funkce stejně jako v ZSO. Avšak ve 31. stati o držení půstu v sobotu a v neděli může být hříšníkem kdokoli, proto bychom navrhovali sloveso přeložit jako *zavrhnout*. Frázi „**ДА ИЗВЕРЖЕТ СЯ**“ tedy rozumíme jako ‚necht’ je hříšník zavržen‘.

Istvoriti

Ve 21. stati se nachází sloveso **ИСТВОРИТИ** místo staroslověnského **СЪТВОРИТИ**. „**АЩЕ ЛИ НЕ ИСТВОРИТЬ ТЯ̄ ДА ИМАТЬ НА СТРАШНѢМЪ С҃УДѢ ѠБѢТЪ ДАТИ З̄А̄**“. Vývoj předpony *iz-*, související s vývojem *jerů* a se vznikem pozdějších českých předpon *s-*, *z-* a *vz-*, byl komplexnější a podle Vyskočila⁶⁸ je možné se domnívat, „že se v době zániku slabých *jerů* (na západě asi nejpozději v 11. století) tyto předpony a snad i stejně znějící předložky začaly vzájemně mást. Rovněž se můžeme domnívat, že někteří církevněslovanští písaři západoslovanského původu, chtějící psát správně, dosazovali omylem předponu *iz-* (*is-*) i tam, kde byla náležitá předpona *sъ*.“⁶⁹ Podle Vyskočila tímto mohlo dojít ke vzniku slovesa **ИСТВОРИТИ**, jež se kromě Zap nachází i v církevněslovanických apoštolských textech a v *Nikodémově evangeliu*, u nichž se předpokládá západoslovanský původ.⁷⁰

KalugERICA, kalugerъ

O různosti pojmenování příslušníků církve v Zap pojednáváme více při srovnávání Zap se ZSO (podkapitola 4.1.2.). Nyní bychom chtěli uvést nepříliš obvyklé lexémy sloužící pro označení jeptišky a mnicha pocházející z řečtiny. Stať 24. začíná slovy: „**АЩЕ КАЛУГЕРЬ С КАЛУГЕРИЦЕЮ БЛ҃҃҃ СТЕВОРИТЬ [...]**“. Maskulinum **КАЛУГЕРЪ** s významem *řeholník* se kromě Zap nachází

⁶⁸ Vyskočil, P.: „Възмазивъ“ a „istvoriti“ ... s. 397.

⁶⁹ Tamtéž.

⁷⁰ Tamtéž.

v *Metodějově Nomokánonu* a v *Besédách sv. Řehoře Velikého*. Femininum *КАЛОУГЕРИЦА* vzniklé přechýlením a nesoucí význam *řeholnice* je hapax legomenon, kromě Zap tedy není nikde jinde doloženo.

Kajati se

Verbum *КАЮТИ СЯ* ve smyslu činit pokání je vcelku obvyklé sloveso, které se vyskytuje ve více než deseti jiných památkách. Mezi nimi je již tradičně *Euchologium*, *Supraslský kodex*, *Frizinské památky*, *Besědy*, ale například i *Slepčenský apoštolář*. V Zap se však nachází pouze jednou, a to ve 12. stati. Frekventovanější je v Zap prefigovaná podoba *ПОКАЮТИ СЯ*, která se objevuje v podobném zastoupení památek. Dále je pokání v Zap vyjádřeno opisem *ИМЪТИ ОПИТЪМИИ* a dalšími, čímž se podrobněji zabýváme v kapitole 4.1.1.1. Pokání.

Klęti se

V 15. stati Zap se mluví o křivé přísaze. Je vyjádřena slovesem *КАЛТИ СЯ* ve větě: „А ДА КЛЪНЕТЬ“^С. ZSO zmiňují křivou přísahu dokonce třikrát, a proto se tímto lexémem dále zabýváme v analýze společných lexémů, v kapitole 4.1.3.2.

Kuma, kumъ

Jak již bylo zmíněno, ve stati o krvesmilství je nepřipustný styk mezi kmotry, a to i přes to, že nemuseli být mezi sebou nutně příbuzní. Ve 28. stati tak najdeme následující: „АЩЕ ПОИМУТЬ КУМОВЕ“^С nebo „АЩЕ КТО С КУМОЮ БУДЕ“^Т. Femininum *КУМА* ani maskulinum *КУМЪ* se nenacházejí v žádné jiné památce. Jde o výpůjčky z latiny.

Lъži sьвѣдѣтельство

V 17. stati je hříchem křivé svědectví za potravu, což je vyjádřeno opisem *ЧЮЖАѦ ДОМЗИ СНѢДАѦ*. *Lživé* či *křivé svědectví* je obsaženo v Zap pod dvojicí slov *ЛЖА СВѢДИТЕЛЬСТВОЮ*. V SJS je pro tentýž termín uveden jeden lexém *ЛЖИСВѢДѢТЕЛЬСТВО*, jenž byl zaznamenán ve *čtveroevangeliu Nikolského*, v *Assemanově* a v *Ostromirově evangeliáři*, v *Zografském* a *Mariánském kodexu* a v *Savvině knize*. Pod adjektivem *ЛЖЬ* najdeme pouze spojení *ЛЖЬ СВѢДѢТЕЛЬ*

Непраздѣнѣ

Stat' 23., kde je hřichem potrat, začíná slovy: „Jestliže žena, která smilní, poté otěhotní a zahubí své dítě...“. Těhotenství je zde vyjádřeno slovním spojením **БЪИТИ НЕПРАЗДѢНА**. Adjektivum **НЕПРАЗДѢНЪ** v tomto významu se objevuje i v evangelních textech, parimejnicích, *Slepčenském* a *Christinopolském apoštoláři*, v *Nomokánonu* a právě v *Zap*.

Ногти снѣтови

Mezi stati nekanonického původu patří 3. stat' hovořící o knězi, jenž má zanícené nehty. „**НОГТИ СНѢТОВИ**“ je spojení, jež se v ruských památkách nevyskytuje, jak upozornil již Smirnov.⁷² Adjektivum **СНѢТОВЪ** se kromě *Zap* nenachází v žádných ani českocírkevněslovanských památkách. Vašica našel jediný doklad slova ‚snětiva‘ u Komenského.⁷³ SSČ i SSJČ evidují heslo ‚snět‘ ve smyslu *gangrény*, SSJČ zaznamenává dokonce i adjektivum ‚snětivý‘. Jak jsme již naznačili v naší bakalářské práci: „Otázkou zůstává, zdali zanícené nehty u kněží byly v tehdejších českých zemích soudobým problémem, a proto se dostaly i do penitenciálu, nebo tato stat' má vyjadřovat obecnou hygienu a úpravu kněžích, kteří měli jít lidu příkladem“.⁷⁴

Нурити, присѣсти

Další neobvyklý lexém, na který Smirnov⁷⁵ upozornil, je verbum **НУРИТИ**. Nachází se v 19. stati, již pro její důležitost celou ocitujeme: „**АЩЕ КТО ЦРКВИ ПРИСАДЕ ЦРКВЕНКЪ ЦРКВНОЕ НУРИТИ • ГЛА • ІАКО ЦРКИ РАБОТАЮ • ѿ ЦРКВИ ПИТАЮ СА • ДА ЁСТЬ ПРОКЛАТЪ •**“. Mohli bychom ji přeložit následovně: ‚Jestliže duchovní tyje z kostela, k němuž náleží, říká: v kostele pracuji, kostel mě živí, nechť je proklet‘. Právě sloveso *tyti*, jež v dnešní češtině není příliš frekventované, odpovídá staroslověnskému slovesu **НУРИТИ** a nenajdeme jej v žádné jiné památce.

⁷² Смрнов, С. И.: Материалы ... s. 292.

⁷³ Vašica: Církevněslovanský ... s. 39.

⁷⁴ Bukovská: Církevněslovanský ... s. 40.

⁷⁵ Смрнов, С. И.: Материалы ... s. 292.

V 19. stati se nachází i další hapax legomenon. Příslušnost duchovního ke kostelu, z něhož pak s výmluvou loupí kostelní majetek, je vyjádřena slovesem **ПРИСѢСТИ**. Vašica v tomto lexému vidí paralelu na „[...] český právní termín přiseděti k čemu s významem *náležeti, příslužeti právem*, hojně doložený ve staré češtině počínajíc knihou Rožmberskou [...]“.⁷⁶ Dále upozorňuje na slovanský překlad Gumpoldovy legendy, kde se nachází sloveso *prisěde*.⁷⁷

Oblazniti, blazniti, sьblaznъ

Další lexém, který Smirnova⁷⁸ zarazil, je sloveso **ОБЛАЗНИТИ** v 21. stati: „**АЩЕ КТО Ꙗ КОГО МЪЗДАУ ВОЗМЕТЬ • Ѡ ПОСТѢ И Ѡ ПОКАЯНЬИ И ѠБЛАЗНИИ** [...]“.⁷⁹ V SJS nese **ОБЛАЗНИТИ** význam *svést z cesty, pohoršit*. Smirnov jej spojuje s ruským *обмануть*, jež znamená *oklamat*, a k čemuž se více přikláníme. Citovanou část 21. stati bychom přeložili jako: „Jestliže kdo od někoho vezme úplatu, aby za něj vykonal půst či pokání, ale neučiní tak [...]“.⁷⁹ Vašica našel k tomuto slovesu doklady ze staré češtiny, ovšem upozorňuje, že se nachází i v církevní slovanštině ruské redakce.⁷⁹ Podle SJS se vyskytuje rovněž v *Supraslském kodexu* a v *žaltáři Boloňském, Lobkovickém, Pogodinově* a v *Pařížském*.

Ve 34. stati vázající se k pravosti ostatků se nachází podobné sloveso **БЛАЗНИТИ**: „[...] **АЩЕ ЛИ НЕ СТВОРАТЬ ТѢ ЧЮДЕ • ТО НЕ ПРИИМѢ ИХЪ • ЯКО СОТОНА БЛАЗНИТ ВЗИ**“.⁷⁹ Tedy: „Jestliže se u ostatků neudály tyto zázraky (popsané dříve ve stati), nepřijímejte je, neboť to vás šálí satan“.⁷⁹ Verbum **БЛАЗНИТИ** ve smyslu *šálit* či *mámit* se kromě Zap nachází v *Supraslském kodexu*, v *Životě Metodějově* a v *žaltáři Christinopolském, Slepčenském* a *Šišatovackém*.

V souvislosti s výše uvedenými slovesy, zmíníme i substantivum **СЗБЛАЗНЪ**, jež se nachází v 1. stati Zap: „**АЩЕ КТО ЛЕЖА НАПИСАНИЗНА КНИ • И ЯКО СТЪИ ВЪ ЦРКВИ ЧТѢ • НА СОБЛАЗНЪ ЛЮДЕ • ДА СА ИЗВЕРЖЕ**“.⁷⁹ Velmi frekventované podstatné jméno **СЗБЛАЗНЪ** znamená nejčastěji *chybu, omyl*, tudíž volně

⁷⁶ Vašica: *Církevněslovanský ...* s. 39–40.

⁷⁷ Tamtéž, pozn. 26 na s. 40.

⁷⁸ Smirnov, С. И.: *Материалы ...* s. 292.

⁷⁹ Vašica: *Církevněslovanský ...* s. 40.

přeloženo: ‚Jestliže kdo lživě píše knihy a pak je jako svatý v církvi chybně čte lidem, necht' je zavržen‘.

Obličiti

Ve druhém znění stati o potratu (23.) nechce být hříšnice v kostele usvědčena ze svého hříchu: „и идеть въ црѣвь • хоташи да не ѡбличена будѣ“.
Sloveso ОБЛИЧИТИ se vyskytuje mimo Zap ve více než patnácti památkách.

Опечалити

Verbum ОПЕЧАЛИТИ, jež nese význam *zarmoutit někoho*, se nachází ve 33. stati. Za to, že kněz odmítne kajícího, se zde nenařizuje žádné pokání, pouze se tvrdí, že kněží tímto činem rmoutí Krista: „и то хлѣ ѡпечалит“.
Kromě Zap se toto sloveso vyskytuje několikrát pouze v *Supraslském kodexu*.

Otvěť, страшнь сѡдъ

Substantivum ОТВѢТЬ může vystupovat až ve čtyřech významech: 1. *odpověď*, 2. *rozhodnutí, rozsudek*, 3. *počet, rozpočet*, 4. *obhajoba, ospravedlnění*. Výskyt z 21. stati Zap je spolu s výskytem z *Besěd sv. Řehoře* uveden pod třetím významem, kdy se v Zap myslí spíše *zúčtování*. My bychom se přikláněli i ke čtvrtému významu. Část „да имать на страшнѣмъ сѡдѣ ѡвѣтъ дати зѣ“ bychom přeložili jako ‚bude mít zúčtování při posledním soudu‘ nebo ‚bude se muset hájit při posledním soudu‘.

Spojení СТРАШНЬ СѡДЪ ve významu *poslední soud* se nachází také v *Euchologiu Sinajském*, v *Besědách sv. Řehoře Velikého* a v *liturgii sv. Basilia Velikého* (v SJS jako SlužSof^a).

Posěšti plodovito drěvo

Stat' 26. je velmi pozoruhodná svým obsahem, neboť se v ní stanovuje pokání pro toho, kdo podetne ovocný strom: „аще кто плѡвито древо посѣчьеть • да поклонитъ • ѿ • гнѣ помилуи • ѿ •“.
Vašica by rád v této stati viděl paralelu s českými dějinami. Tvrdí, že se tato stat' dostala do penitenciálu jako vzpomínka staré křivdy, když roku 890 vpadl německý kníže Arnulf na Moravu a vyplenil vše

Sloveso ЧИСТИТИ СЯ nacházející se v citované stati bychom našli v *Supraslském kodexu* a v *Grigorovičově* a v *Lobkovském parimejniku* ve významech *čistit se, očišťovat* nebo *světít*. Pouze v Zap je doložen význam čištění se při menstruaci neboli *menses*. Vašica opět uvádí doklady o tom, že sloveso ‚čistiti se‘ fungovalo ve významu menstruace ve staré češtině.⁸³

Prosfora, proskumisati

Pokáním za trigamii ve 20. stati, které se u žádného jiného hříchu v Zap nestanovuje, je to, aby hříšník nenosil do kostela hostii. A pokud se obrátí na pokání, a přece hostii přinese, nemá být připravena na přijímání – tedy neměla by projít procesem tak zvané proskomidie:

„АЩЕ КТО • Г • ЖЕНЗИ ПОЙМЕТЬ • ПРОСФИРА ЁГО ДА НЕ ПРИНОСИТ СЯ ВЪ ЦРКВЬ • АЩЕ НА ПОКАЯНЬЕ ѠБРАТИТЬ • ТОГДА НЕСЕТ СЯ ПРОСФИРА ЁГО • НО ДА ПРОСКИМИСАЕТ СЯ •“

Hostie je vyjádřena substantivem ПРОСФ ОРА, které se nachází v dalších památkách i v jiných hláskových variantách, například ПРОСФИРА, ПРОСКВОРА, ПРОСКОУРА či ПРОСХОУРА i jako maskulinum ПРОСКОУРЪ. Lexém je řeckého původu a množství grafických variant reflektuje neobvyklost řecké hlásky *f* pro slovanské jazyky. Význam *hostie* nebo *přijímání* nesou uvedené lexémy v těchto památkách: *Supraslský kodex*, *Ust'uzský* i *Joasafovský rukopis Metodějova Nomokánonu* a *Nikolského svatováclávská legenda*.

Proskomidii, tedy přípravu chleba a vína na eucharistii, popisuje v této stati imperfektivní sloveso ПРОСКОУМИСАТИ, které pochází z řeckého *proschomisein* označující *přinášet dar, obět'*.⁸⁴ V žádné jiné slovanské památce se však nevyskytuje. V textu *liturgie sv. Basilia Velikého* (v SJS konkrétně jako *SlužSof^b*) se nachází příbuzné substantivum ПРОСКОУМИСАНИЕ, ovšem jedná se rovněž o jediný výskyt tohoto lexému.

⁸³ Vašica, J.: *Církevněslovanský ...* s. 42.

⁸⁴ ESJS.

Razboinikъ, tatъ, trepetivъ

V 10. stati se píše, že dítě počaté v pátek, v sobotu nebo v neděli bude vrah, zloděj, smilník nebo zuřivec a rodiče se musejí kát dva roky:

„АЩЕ С ЖЕНОЮ БУДЕТЬ В П^КА • ИЛИ В С^БВ^У ИЛИ В Н^Е • ТИ АЩЕ ЗАЧНЕТ СА
БУДЕТЬ ЛЮБО РАЗБОИНИКЪ ЛЮБО ТАТЬ • ЛЮБО БЛУДНИКЪ • ИЛИ ТРЕПЕТИВ •
ДА ИМА^Т РОДИТЕЛА ѠПИ^Т • В • Л^Б •“.

O substantivu БЛЖДНИКЪ jsme již psali, že se nachází pouze v *Zap* a v *Supraslském kodexu*.

Maskulinum РАЗБОИНИКЪ nese významy *zločinec, lotr, vrah* a je poměrně frekventované. Nachází se ve více než deseti památkách, mezi nimiž nechybí *Besědy sv. Řehoře Velikého, Euchologium Sinajské, Supraslský kodex* nebo *Nikodémovo evangelium*. SJS eviduje i několik dalších příbuzných lexémů více či méně často doložených. *Vražda*, staroslověnsky РАЗБОИ, je doložena dokonce třikrát v ZSO, jednou v názvu a poté v 1. a 2. stati. Dále jsou v SJS zapsána tři adjektiva: РАЗБОИНИЧЬ v *Besědách* a v *Nikodémově evangeliu*, РАЗБОИНИЧЬСКЪ pouze v *Besědách* a РАЗБОИСКЪ v *Glagolitu Cloziana*, kde se nachází i substantivum РАЗБОИСТВО ve významu *loupež*.

Hojný počet výskytů najdeme i u substantiva ТАТЬ ve smyslu *zloděj*, s nímž souvisí časté substantivum ТАТЬБА a méně doložené ТАТЬБИНА čili *krádež*. Čtyřikrát je doloženo adjektivum ТАТЬБЪНЪ a ojedinele adverbium ТАТЬБИНЪ.

Poslední možností, která hrozí dítěti počatému ve stanovené dny podle 10. stati *Zap*, která zarazila i Kirika, je, že bude zuřivec: „или ТРЕПЕТИВ“. Oproti předešlým lexémům, je adjektivum ТРЕПЕТИВЪ hapax legomenon. V SJS jsou mu připsány významy *třesavý, třaslavý*. Pravděpodobně proto, že v církevněslovanských památkách jsou zastoupena příbuzná slova jako například ТРЕПЕТАТИ, ТРЕПАТИ, ТРЕПЕТАНИЕ, ТРЕПЕТЪ, ТРЕПЕТЪНЪ a všechna souvisejí s třesením. Avšak v poznámce je zmíněn mnohem přiléhavější význam *furiosus*, který tomuto adjektivu připsal Josef Vašica, neboť našel staročeské substantivum *třěpet*

v překladu žaltáře za latinské *furor*, jež znamená *zuřivec*.⁸⁵ Z tohoto důvodu je možné ojedinělý lexém ТРЕПЕТИВЪ pokládat za bohemismus.

Rogatъcb

Dalším potencionálním bohemismem je substantivum *rohatec*, jež je v 32. stati nadávkou tak silnou, že pokud jí někdo označí svého bratra, je hoden smrti: „АЩЕ КТО РЧЕ БРА СВОЕМУ РОГАТЧЕ • ТИ АЩЕ ЁСТЬ • ЧТЪ РЕКНИ ТО • ДОС-ТОИНЫ ЁСТЬ СМРТИ • АЩЕ ЛИ ПОКАЕТЪ ТО ДНИ • ДА ПОКЛ • Р •“.

Staroslověnské РОГАТЪЦЬ není v žádné jiné památce doloženo, ovšem Vašica opět našel paralely ve staré češtině. Poukázal na stejný lexém v Ezopově bajce o vlku a beranu i v dalších textech.⁸⁶ Podle Vašici má tato stať spojitost se všeobecným předpisem o pokání za nadávku, který se nachází i v tak zvaném *Correctoru Burchardi*.⁸⁷ Podobný předpis se nachází i v ZSO, kde se ve 43. stati nařizuje půst za to, když někdo v hněvu prokleje svého bratra: „АЩЕ КТО БРАТРА СВОЕГО ВЪ ГНѢВЪ ПРОКЛЗНѢТЪ. І ПАКЪІ ВЪЗЛЮБИТЪ. Ж ДЕНЪ ДА ПОКАЕТ СА О ХЛѢБѢ О ВОДѢ.“.

Svekrъ, tьšta

Další dvojicí slov, které se budeme věnovat je *tchán* a *tchýně*, lexémy jsou zmíněny ve 28. stati o krvesmilství: „ИЛИ ЗАТЬ С ТЕЩЕЮ • ИЛИ СВЕКОРЪ С НЕВѢСКОЮ“.

Maskulinum СВЕКОРЪ je další hapax legomenon. Existují však doklady feminina СВЕКОРЪІ s významem *tchýně*, a to například ve Druhé *svatováclavské legendě*, dále v *Životě sv. Ludmily* i v některých evangelních textech. V našem penitenciálu je však *tchýně* vyjádřena jiným substantivem, a to femininem ТЪЩА, které se kromě Zap nachází i ve všech evangelních textech.

Skopъcb, skopiti

Ve 3. a 41. stati Zap se nachází dva lexémy vyskytující se pouze ve dvou památkách. Kromě Zap obsahuje slova скопъць a скопити ještě *Supraslský kodex*. V Zap je jedno ze slov užito ve 3. stati, kde se hovoří o knězi, který je

⁸⁵ Vašica, J.: *Církevněslovanský ...* s. 42.

⁸⁶ Tamtéž, s. 40.

⁸⁷ Tamtéž, pozn. 28 na s. 40.

eunuch: „^πΠ̄ СЗИ СКОПЕЦЬ“ a smilní. Ve 41. stati je hříchem, pokud je někdo násilím *vykleštěn* nebo je svými rodiči na to prodán: „АЩЕ ВОУДЕТЬ СКОПЛЕ̄^z ПО НУЖИ“.

Spovědati, skažati

44. stať začíná slovy: „ИЖЕ ХОЩЕТЬ ГРѢХИ СВОІА СПОВѢДАТИ [...]“, tedy: „Kdo se chce zpovídat ze svých hříchů ...“. V SJS bychom našli heslo СЗПОВѢДАТИ, ovšem ve významu *vyprávět*, což není případ Zap. Zde jde o význam *zpovídat se*, či *vyznat se* ze svých hříchů, čemuž ve staroslověštině odpovídá verbum ИСПОВѢДАТИ. Sloveso *СПОВѢДАТИ místo staroslověšského ИСПОВѢДАТИ je podle Vašici jedním z důkazů o českém původu penitenciálu.⁸⁸

Se zmíněným slovesem *СПОВѢДАТИ souvisí i další verbum. Zap obsahuje dvě stati o potratu a používá pro to dvě různá slovesa. V prvním znění, v 7. stati, je potrat vyjádřen slovesným tvarem СКАЖАЮЩИ, jež podle SJS náleží k heslu ИСКАЖАТИ nesoucím význam *hubit, ničit*. Na tomto základě se pak domníváme, že vynechání počáteční předpony *jь-* neboli *i-* je hláskovým bohemismem, stejně jako Vašica považuje za bohemismus verbum СПОВѢДАТИ místo staroslověšského ИСПОВѢДАТИ. Obě varianty těchto sloves tedy pokládáme za bohemismy.

Sugubina

V 15. stati o křivé přísaze se objevuje substantivum СОУГОУБИНА: „ДА ДАСТЬ В СУГУБИНУ“. Nese význam dvojnásobek a nachází se pouze v Zap a v *Zakonu sudnem ljudem*. Ovšem příbuzná slova můžeme najít i v dalších památkách. Verbum СОУГОУБИТИ obsahují apokalypsy, *Supraslský kodex* a *Glagolita Cloziana*. Adverbium СОУГОУБО se vyskytuje v parimejnicích, v *Rumjancevské apokalypse* a v *oslavné řeči ke cti sv. Cyrila a Metoděje* (v SJS jako Pochv). Adjektivum СОУГОУБЪНЪ se vyskytuje pouze v *Supraslském kodexu*, avšak adjektiva СОУГОУБЪ, СОУГОУБЪЗ se nacházejí ve vícero památkách.

⁸⁸ Vašica, J: *Církevněslovanský ...* s. 39.

Sěmě puštati

Jedním z hříchů popsaných v Zap je samohana uvedená v 5. stati: „ЕСАКЪ ЧЛѢКЪ ѿже сѣма пѹщаѣтъ въ зло дѣшегѹвца нарѣ ѿ вѣт“. Slovní spojení сѣма пѹщати v tomto významu našel Vašica v *Olomoucké bibli* a jde tak o další paralelu s českým prostředím.⁸⁹ Substantivum se ve stejném významu jako v Zap vyskytuje v *Supraslském kodexu* a v několika apoštolářích.

Užeti, sьvaždivati

Stat' 16. Vašica souhrnně popisuje jako „spory a soudy mezní“,⁹⁰ avšak týká se současně sousedských vztahů. „аще кто что ѿзмѣнить ѿли нивзи оужнѣт ѿли сьваживаѿа или ѡклеветаѿа ѿ лжа послѹ без вѣдзи [...]“.

Pozoruhodné je v této stati sloveso *оужати, které nenajdeme v SJS. Ve slovníku se nachází pouze neprefigované staroslověnské sloveso жати ve významu *žnout, posíct*. To je poměrně obvyklé verbum, neboť se nachází ve více než deseti památkách, mezi nimiž jsou *Besědy, Druhá svatováclavská legenda, Euchologium Sinajské, Supraslský kodex* a další. K neobvyklé předponě *u-* existuje jeden doklad ze staré češtiny.⁹¹ Jedná se tedy o další spojitost s českým jazykem.

I následující verbum сьваживати je zajímavé, neboť je doloženo pouze v Zap a v *proložní legendě o sv. Václavu*. V *Rylských hlaholských zlomcích* je obsaženo podobné sloveso сьваждати. Obě varianty sloves nesou význam *popouzet ke svárům*.

Ostatními slovesy v této stati není třeba se podrobněji zabývat, neboť jsou poměrně obvyklá a mají četná zastoupení i v jiných památkách. Citovanou část bychom přeložili následovně: „Jestliže kdo změní nebo poseče (někomu) louku, popouzí k svárům, pomlouvá nebo nevědomky poslouchá lži ...“

⁸⁹ Vašica, J: *Církevněslovanský ...* s. 41.

⁹⁰ Tamtéž, s. 45.

⁹¹ Tamtéž, s. 42.

Choditi meždu malžžena

Ve 38. stati se píše: „ВСА̂ ХОДАИ МЕЖЮ МАЛЖЖЕНА • ПРИПАДАИА ДА ПОКАЕ̂Т СА • АИ • ЛѢ̂ • ПО-КЛО̂ • Т̂“. Prepozice МЕЖДΟΥ značící *mezi* je poměrně obvyklá. Substantivum v duálu МАЛЖЖЕНА ve smyslu *manželé* je kromě Zap doložena v *Zakonu sudnem ljudem*, v *Rylských hlaholských zlomcích* a v *Životě Konstantinově*. Je dobře známo i ze staré češtiny.⁹²

Verbum ХОДИТИ je bohatě doloženo ve významu *chodit*, popřípadě v jeho obdobách. V tomto případě však nese obrazný význam *plést se někam*, který eviduje i SJS. Doslovně bychom tedy stať přeložili jako: ‚Každý, kdo se plete mezi manžele ...‘

3.1. Závěry lexikální analýzy

Z výše uvedeného vyplývá,⁹³ že lexikum obsažené v Zap je velmi různorodé a často nemá paralel. Celkem dvacet tři lexémů je v SJS zapsáno jako hapax legomenon. Další dva lexémy, *СПОВѢДАТИ a *ОУЖАТИ, nejsou v SJS zapsány, ale předpokládáme, že u nich můžeme tvrdit, že se rovněž jedná o slova nenacházející se v žádných jiných památkách. Hapax legomena jsou tyto lexémy:

БЕЗБОЖЬНИКЪ	ВЗРѢЗЪ	ВЪЗГНЖШЕНИЕ	ВЪСѢДАТИ
ДОУШЕГОУБИЦА	ДОУШЕГОУБИЦЬ	КАЛОУГЕРИЦА	КОУМА
КОУМЪ	НЕДОСПѢХЪ	НОУРИТИ	ОЧАРОВАТИ
ПРИПАДАТИ	ПРИСѢСТИ	ПРОСКОУМИСАТИ	РОГАТЬЦЬ
СВЕКРЪ	СКАЖАТИ	СНѢТОВЪ	*СПОВѢДАТИ
ТРЕПЕТИВЪ	ТРѢБОВАТИ	ТРЪЖЕНЬЦЬ	*ОУЖАТИ
ЧИСТИТИ СА			

⁹² Vizte ESSČ.

⁹³ Částečně to vyplývá i z analýzy několika lexémů ve 4. kapitole.

Patnáct lexémů se vyskytuje kromě Zap pouze v jedné nebo dvou dalších památkách. Konkrétně substantiva БРАТОУЧАДЪ, ЗАТЬ, ОПЕЧАЛИТИ, СКОПИТИ, СКОПЬЦЬ a ПОКЛОНЪ se nacházejí ještě v *Supraslském kodexu*. Podstatné jméno ОТВѢТЪ najdeme dále pouze v *Besédách sv. Řehoře*, substantiva ДЗБОУЖЕНЬЦЬ a ПРИЧАСТИЕ (ve smyslu *přijímání*) dále pouze v *Metodějově Nomokánonu*, verbum БЛЪВАТИ pouze v ZSO a СЗВАЖДИВАТИ dále jen v *proložní legendě o sv. Václavu* a substantivum МЕТАНИЕ dále jen ve *Slepčenském apoštoláři*. Další čtyři lexémy jsou obsaženy ve dvou dalších památkách. Substantivum КАЛОУГЕРЪ se nachází v *Metodějově Nomokánonu* a v *Besédách*. СОУГОУБИНА (ve smyslu dvojnásobek) se vyskytuje v *Supraslském kodexu* a v *Zakonu sudnem ljudem*. БЛЖДЪНИКЪ se dále objevuje pouze v *Supraslském kodexu* a v *Besédách sv. Řehoře*. a spojka ТОЛИ v *Besédách* a v *První staroslověnské legendě o sv. Václavu*.

Lexémy МАЛЪЖЕНА, НЕВѢСТА, СТРАШЪНЪ СЖДЪ a КОМКАТИ jsou zapsány pouze ve třech jiných rukopisech. Níže uvádíme příslušné lexémy spolu se zkratkami památek, v nichž se nacházejí.⁹⁴

БРАТОУЧАДЪ	Zap, Supr		
ЗАТЬ	Zap, Supr	КАЛОУГЕРЪ	Zap, Bes, Nom
ОПЕЧАЛИТИ	Zap, Supr	СОУГОУБИНА	Zap, Supr, Sud
СКОПИТИ	Zap, Supr	БЛЖДЪНИКЪ	Zap, Supr, Bes
СКОПЬЦЬ	Zap, Supr	ТОЛИ	Zap, Bes, Venc
ПОКЛОНЪ	Zap, Supr		
ОТВѢТЪ	Zap, Bes		
ДЗБОУЖЕНЬЦЬ	Zap, Nom	МАЛЪЖЕНА	Zap, Sud, Ryl, Const
ПРИЧАСТИЕ	Zap, Nom	НЕВѢСТА	Zap, Zogr, Mar, Gl
БЛЪВАТИ	Zap, ZSO	СТРАШЪНЪ СЖДЪ	Zap, Euch, Bes, SlužSof ^a
СЗВАЖДИВАТИ	Zap, VencProl	КОМКАТИ	Zap, Euch, Supr, Nom
МЕТАНИЕ	Zap, Slepč		

⁹⁴ Uvedené zkratky jsou vypsané v seznamu zkratek na začátku práce. Zkratky zde uvádíme podle úzu SJS s výjimkou zkratky ZSO pro *Zapovědi sv. Otců*, které SJS zahrnuje pod *Euchologium Sinajské*. My v této práci rozlišujeme ZSO a ostatní části Euch.

Pro osmnáct lexémů byly nalezeny paralely v pozdější starší češtině:

БЗІТИ С ЖЕНОЖ	ВЗРѢЗЪ	ГРѢСИ ГЛАВНИИ	ДЗЖДЪ ИДЕТЪ
ЛЮБА СЗМРЪТЬ	НЕДОСПѢХЪ	НОУРИТИ	ОБЛАЗНИТИ
РОГАТЬЦЪ	СКАЖАТИ	СНѢТОВЪ	СПОВѢДАТИ
СѢМА ПОУЩАТИ	ТОЛИ	ТРЕПЕТИВЪ	ТРЕБОВАТИ
ОУЖАТИ	ЧИСТИТИ СА		

4. Komparace *Někotoroj zapovědi se Zapověďmi sv. Otců*

Zapovědi svatých Otců (*Zapovědi svętychъ отцѣ*), někdy také *Ustanovení svatých Otců*, je slovanský epitimejník, jenž byl sepsán ještě před penitenciálem *Někotoraja zapověď*. Do staroslověnštiny byl přeložen na Velké Moravě v cyrilometodějské době z latinského penitenciálu, jenž tam byl v té době používán. Přímou latinskou předlohu se dosud nepodařilo najít, avšak pravděpodobně půjde o jednu ze zatím ztracených redakcí *penitenciálu Merseburského*. *Merseburský penitenciál* je jedním z hlavních představitelů tohoto typu památek a nejbližší *Zapovědím sv. Otců* odpovídá jeho rukopis z 9. století, zachovaný v kodexu č. 103 Merseburské katedrální bibliotéky. Nejedná se však o překlad celého *Merseburského penitenciálu*, neboť v *Zapovědích* se nachází pouze stručný výtah, jenž byl autorem patrně hodnocen jako podstatný a odpovídající velkomoravským potřebám. Na *Zapovědi sv. Otců* navazuje nejstarší právní památka z Velké Moravy – *Zakon sudnyj ljudem*, jenž se se *Zapověďmi* navzájem doplňuje.⁹⁵

Rukopis *Zapovědi sv. Otců* se dochoval ve sbírce *Euchologia Sinajského* z 11. století, jež obsahuje mimo jiné *Zpovědní řád*. Ten stanovuje obřad pokání a jeho průběh a odkazuje právě na penitenciál *Zapovědi sv. Otců*, které však nejsou liturgickým textem, pročež nejsou součástí tohoto řádu, ale jsou připojeny až na konci trěbníku (rituálu) *Sinajského Euchologia*.⁹⁶ *Zapovědi sv. Otců* jsou také obsaženy v *Metodějově překladu Nomokánonu*, jenž se zachoval ve dvou rukopisech – Ust'uzsko-Rumjancevském ze 13. století a v Joasafovském ze 16. století.⁹⁷

Euchologium iSnajské bylo vydáno slavisty L. Geitlerem (1882), J. Frčkem (1939) a R. Nahtigalem (1942). Samostatný text *Zapovědi sv. Otců* vydal například V. Beneševič, V. Vondrák a P. Diels. Překlad do češtiny pořídil J. Vašica, do slovenštiny E. Pauliny a do francouzštiny J. Frček. Edici výše uvedených rukopisů *Metodějova překladu Nomokánonu* připravil I. I. Srezněvskij. Dále se textem *Zapovědi* zabývali badatelé N. S. Suvorov, A. Pavlov, H. J. Schmitz, A. I. Sobolevskij a další.⁹⁸

⁹⁵ Již jsme zmínili v teoretické části práce.

⁹⁶ Vašica, J.: Literární památky ... s. 57, 92.

⁹⁷ Tamtéž, s. 91.

⁹⁸ Kompletní přehled literatury: Bartoňková, D. – Večerka, R.: *Prameny* ... s. 119–120.

Rozhodli jsme se porovnat *Zap* se *Zapověďmi sv. Otců* z několika důvodů. V obou případech se jedná o soubor kajicnických předpisů za různé hříchy. Vznik obou památek není příliš vzdálený a místo původu je v případě Velké Moravy a přemyslovských Čech velmi blízké a podle některých teorií i přímo navazující.⁹⁹ Cílem je srovnat texty po obecné stránce a zaměřit se na shody a rozdíly v lexikální rovině jazyka. K tomuto srovnání bude použita námi vytvořená edice textu *Zap* a přepis původně hlaholských *Zapovědí sv. Otců do cyrilice* v edici R. Nahtigala, otištěný spolu s překladem R. Večerky.¹⁰⁰

Zapovědi sv. Otců (dále ZSO) jsou rozděleny do jednapadesáti statí. Číslování jednotlivých statí se mírně liší v Nahtigalově edici, u staršího Vašicova překladu v jeho monografii¹⁰¹ a v překladu upraveném R. Večerkou.¹⁰² V této práci budeme uvádět čísla statí podle Večerkova překladu.

ZSO s celým názvem *ЗАПОВѢДИ СѢХЪ ОЦѢ О ПОКААНЫИ РАЗБОѢ И О ВСЕМЪ ГРѢСѢ* popisuje v jednapadesáti statích čtyřicet osm hříchů a pokání jim příslušejících. Jedna stať (31.) nemluví o hříchu, ale určuje náhradní pokání v případě, že se hříšník nemůže postit. 8. a 9. stať pouze specifikuje pokání k hříchu v 7. stati, obdobně jako 30. stať upřesňuje pokání uvedené v 29. stati. Naopak v 6. stati Večerkovy úpravy jsou popsány dva různé hříchy. Dvanáct z celkového počtu hříchů v ZSO lze v obdobné verzi nalézt i v *Zap*. Mezi ostatními hříchy najdeme například krádeže, vraždy a jiné násilí, jež se v *Zap* nevyskytují. V některých statích se popisují podobné hříchy pouze s odlišnými podmínkami. Pro konkrétnější představu o obsahu ZSO, uvedeme na tomto místě souhrnný výčet hříchů. Podrobnější charakteristikou statí a jejich podobnostmi se statěmi ze *Zap* se budeme zabývat později v kapitole 4.1.3. Terminologie hříchů.

Jednotlivé statě ZSO nelze rozdělit do dílčích celků. Hříchy na sebe, až na výjimky, nijak zvlášť nenavazují: 1. zavraždění příbuzného; 2. neúmyslná vražda; 3. sodomie; 4. smilníci duchovní; 5. křivá přísaha; 6. křivá přísaha na nátlak, krádež něčeho závažného, prospěšného či drahocenného nebo krádež skotu, podkopání

⁹⁹ Havlík, L.: O přenesení ... s. 223–240.; Studie o kontinuitě církevněslovanského písemnictví, jež jsme uvedli v teoretické části práce.

¹⁰⁰ Bartoňková, D. – Večerka, R.: *Prameny ...* s. 118–127.

¹⁰¹ Vašica, J.: *Literární památky ...* s. 218–221.

¹⁰² Bartoňková, D. – Večerka, R.: *Prameny ...* s. 118–127.

domu; 7. duchovní smilníci s cizí ženou nebo s pannou; 8. pokání v případě, že je tento duchovní jáhen nebo mnich; 9. pokání v případě, že je biskup; 10. otrávení někoho jedem; 11. smilstvo laika s cizí ženou nebo s pannou; 12. duchovní smilníci po přijetí hodnosti; 13. smilstvo s jeptiškou; 14. samohana; 15. ztráta části těla Páně; 16. pomýšlení na cizí ženu; 17. zvracení z přejedení; 18. vyzvracení hostie; 19. žena, která zadusí své dítě; 20. úmyslné uřezání částí vlastního těla; 21. svedení ženy pod vlivem chtíče; 22. prostý člověk, který někoho napadne a zraní; 23. krádež jídla kvůli bídě; 24. koleda na 1. ledna podle pohanských zvyklostí; 25. potrat; 26. smilstvo s vdovou nebo s pannou; 27. zapálení domu nebo stodoly; 28. krádež z klášterního kostela; 29. duchovní, který spoutá člověka nebo proleje jeho krev; 30. specifické pokání pro jáhna, kněze a biskupa; 31. náhradní pokání v případě, že se hříšník nemůže postit; 32. přijetí mzdy za vykonání cizího půstu; 33. potrat; 34. křivá přísaha kvůli lakotě; 35. duchovní smilníci s čtvernožcem; 36. opilý kněz či duchovní; 37. opití přítele, až se rouhá; 38. krádež jídla; 39. pomýšlení na smilstvo; 40. smilstvo s otrokyní; 41. smrt dítěte nepokřtěného pro lenost jeho rodičů; 42. hněvání se na blízké; 43. prokletí svého blízkého; 44. konzumace zadušeného zvířete, něčeho obětního nebo dobytčí krve bez znalosti, jak zvíře uhynulo; 45. ten, kdo neschrání hostii, takže ji ožere myš nebo se rozdrobí; 46. ten, kdo ukápne ze svatého kalicha; 47. ten, komu ďábel přivodí pokušení, když spí v chrámu; 48. okradení jeptišky; 49. lovící duchovní; 50. zaklínání někomu svatými a zvracení z opilosti; 51. zaklínání, modlení se k ďáblům nebo dávání jim lidských jmen.

4.1 Komparační lexikální analýza

Některé statě ZSO popisují stejné hříchy jako Zap, ať už jsou vyjádřeny shodnými či odlišnými lexikálními prostředky. Lexikální shody jsme našli i ve statích popisujících odlišné hříchy. Při hledání podobností a rozdílů v lexikální rovině jsme se soustředili na plnovýznamové lexémy, jež jsou zároveň charakteristické pro text kajícnického typu. Nezaměřovali jsme se na neplnovýznamové slovní druhy, např. *аще, како, да, и* apod. Předmětem našeho zájmu nebyla ani zájmena (*кто, его, нь, ...*), číslovky (*ѣ, ѿ, вѣ, ...*) a lexémy zcela běžné a frekventované i v jiných typech textů (*мжжь, жена, отроча, имѣти...*). V prezentaci našich výsledků neuvádíme všechny vybrané lexémy ze Zap, nýbrž pouze výrazy, jež se

vyskytují zároveň v ZSO buď ve stejné podobě nebo jsou vyjádřeny lexémem jiným.

Vybrané lexémy jsme rozdělili do tří tematických oblastí. Jedná se o skupinu slov vyjadřujících pokání (4.1.1. Vyjádření pokání), dále pojmenování osob příslušejících k církvi, a naopak osob k církvi nepříslušejících (4.1.2. Pojmenování příslušníků církve), a slova či slovní spojení definující jednotlivé hříchy (4.1.3. Terminologie hříchů). V každé podkapitole uvádíme seznam lexémů ze Zap, jimiž jsme se zabývali. Lexémy jsou uvedeny v abecedním pořadí v normalizované podobě dle SJS, ačkoliv se v rukopise nacházejí v jiných hláskoslovných variantách pod vlivem ruské redakce.

4.1.1. Vyjádření pokání

Stanovená pokání v obou textech jsou vzhledem k charakteru památek jejich podstatnou součástí. V Zap jsou typy pokání nebo obecně následky vypsanych hříchů oproti ZSO velmi různorodé. V ZSO se vyskytuje pouze několik málo druhů pokání. Nejčastěji se v textu objevuje stanovení pokání na určitou dobu, dalším typem je předeepsání půstu. Mnohdy jsou oba typy pokání, po celou stanovenou dobu nebo jen její část, ještě specifikovány formulí ‚o chlebu a vodě‘ (о ХЛѢБѢ о ВОДѢ), která je typická pro západní penitenciály a patří k nejpřísnějším pokáním.¹⁰³ Ve třech statích ZSO (32., 34., 48.) se přikazuje darovat chudým své jmění, ať už dosavadní nebo nabyté hříchem (ДА ДАСТЪ НИЩИМЪ). V jednom jediném případě ZSO jsou hříšníkovi nařízeny poklony. S výjimkou půstu ‚o chlebu a vodě‘ a ‚darování chudým‘ se se zmíněnými pokáními setkáme i v Zap. Ve stanovených pokáních v Zap se objevují tyto výrazy a obraty:

ДАТИ ѠБѢТЪ НА СТРАШНѢМЪ С҃УДѢ, ДОСТОИТИ С҃ЗМРѢТИ, ЗАПОВѢДЬ, ИЗ-
ВРѢЩИ, КАЯТИ СЯ, КОМЪКАТИ, МЕТАНИЕ, НАРЕЧЕТЪ БОГЪ, ОПЕЧАЛИТИ,
ОПИТЕМИИ ИМѢТИ, ПОКАЯНИЕ, ПОКАЯТИ СЯ, ПОКЛОНИТИ СЯ, ПОКЛОНЪ, ПО-
СТИТИ СЯ, ПОСТЪ, ПРИПАДАТИ, ПРИЧАСТИЕ, ПРИЧАЩАТИ. Zmíníme i lexémy
vyskytující se naopak pouze v ZSO: АЛЪКАТИ, ТРЪГОУБИТИ.

¹⁰³ Bartoňková, D. – Večerka, R.: Prameny ... Pozn. 3 na s. 119.; Vašica, J.: Církevněslovenský ... s. 33.

4.1.1.1. Pokání

U většiny hříchů je v obou památkách nejdříve uvedena doba nařízeného pokání. Epitimie v ZSO je vyjádřena výhradně přítomným tvarem slovesa ПОКАЯТИ СЯ, jež znamená *(u)činit pokání, kát se*, a následuje za částicí ДА, například ve 3. stati: „[...] $\bar{\text{I}}$ ЛѢТ ДА ПОКАЕТЪ СЯ [...]“. Dvakrát toto sloveso najdeme ve tvaru futura exakta v 1. stati, kde se mluví o správném pokání jako o podmínce pro opětovné přijetí hříšníka ve své domovině: „[...] АЩЕ БЪДЕТ ПРАВЕДНО ПОКААЛЪ СЯ [...] АЩЕ ЛИ СЯ БЪДЕТЪ НЕДОБРЪ ПОКААЛЪ СЯ [...]“.

Sloveso ПОКАЯТИ СЯ se v Zap oproti ZSO neobjevuje tak často a bývá nahrazeno jinými opisy. Ve slovesné podobě se vyskytuje pouze v pěti statích. Ve čtyřech (3., 7., 37., 38.) se objevuje tvar ДА ПОКАЕТЪ СЯ obdobně jako v ZSO. V jedné stati (32.) se objevuje v podmiňovacím způsobu: „[...] АЩЕ ЛН $\widehat{\text{C}}$ ПОКАЕТЪ ТО $\widehat{\text{M}}$ ДНИ [...]“, tedy ve významu: *pokud se hříšník bude kát, pak čtyřicet dní*.

Jedenkrát se v Zap vyskytuje příbuzné sloveso КАЯТИ СЯ, a to ve 12. stati: „[...] ДА СЯ КАЕТЪ • $\bar{\text{B}}$ • ЛѢ [...]“.

Ve významu *obrátili se na pokání* či *přijeli pro pokání* je v Zap několikrát doloženo spojení s deverbativním substantivem ПОКАЯНИЕ (pokání). V 7. a 18. stati se vyskytuje: ОБРАТИТЪ СЯ В ПОКАЯНИЕ. Ve 20. stati je obdobný výskyt pouze s opačným slovosledem, jenž si patrně žádá jinou předložku: „[...] НА ПОКАЯНЬЕ ОБРАТИТЪ [...]“. Ve 3. stati substantivum pokání chybí, avšak formulace se přesně shoduje se 7. statí, a proto můžeme tvrdit, že mělo jít o stejný obrat: „[...] АЩЕ ЛИ СЯ ОБРАТИТЪ • $\bar{\text{E}}$ • ЛѢ • ДА ПОКАЕТ СЯ [...]“. Ve dvou statích je verbum ОБРАЩАТИ nahrazeno slovesem ПРИТИ a opět v souvislosti s opačným slovosledem se zde mění i prepozice. V 15. stati se píše: „[...] АЩЕ ПРИДЕ $\widehat{\text{T}}$ В ПОКАЯНИЕ [...]“ a ve 25. stati: „[...] НА ПОКАЯНЬЕ ПРИ- $\widehat{\text{T}}$ ДЕ [...]“.

Smysl slovesa *kát se* je v Zap vyjádřen i zcela odlišnými a neobvyklými lexémy. Ve dvanácti statích je užito slovní spojení ИМѢТИ ОПИТЕМИИ, tedy *konat pokání*. Lexém ОПИТЕМИИ je řecká výpůjčka a v této hláskové podobě se nachází pouze v Zap. Existují i hláskové varianty s počátečním *e* (ЕПИТЕМИИ), jež jsou však

doloženy pouze ve třech církevněslovanských památkách: v *Supraslském kodexu*, v Ust'uzském rukopise *Metodějova Nomokánonu* a v *listcích Iljinského*. Pro srovnání uvedeme, že obvyklejší lexém ПОКАЯТИ se oproti ОПИТЕМНИ nachází v devíti jiných památkách a substantivum ПОКАЯНИЕ dokonce v sedmnácti. Obdobou opisného vyjádření pokání ИМѢТИ ОПИТЕМНИ je spojení ИМѢТИ ЗАПОВѢДЬ, jež se nachází v 15. stati Zap. Substantivum ЗАПОВѢДЬ není nijak neobvyklé, ovšem ve významu *pokání* se vyskytuje pouze v Zap a v *Euchologiu Sinajském*.¹⁰⁴ V ZSO je lexém ЗАПОВѢДЬ zapsán pouze jedenkrát a to v názvu textu, tedy v obvyklém významu jako *ustanovení, příkázání*: „ЗАПОВѢДИ СТЪХЪ ОЦЬ“.

4.1.1.2. Půst

Dalším slovem souvisejícím s formou pokání je půst. Půst se velmi často nařizuje v ZSO. V jednom případě (29. stati) je půst udělen pomocí substantiva: „[...] ПОСТЪ. О ДЕНЪ О ХЛѢБѢ О ВОДѢ“. Většinou je však půst přikázán prostřednictvím slovesa *postit se* v přítomnosti po částici *da*: ДА ПОСТИТЪ СЯ. Stejná konstrukce se užívá i v Zap, avšak pouze ve dvou statích (23., 42.): „[...] ДА ПОСТИТ СЯ • Г • ЛѢ [...]“. V jedné stati Zap (14.) se vyskytuje i substantivum ПОСТЪ se slovesem *mít*: „[...] ДА ИМА • П • Б • ЛѢТѢ [...]“.

V ZSO je užit i synonymní výraz pro *postění se* či *hladovění*, a tím je verbum АЛЪКАТИ. V Zap se nenachází, ale v ZSO se vyskytuje v 31. stati, kde se vysvětluje náhradní pokání, pokud se nemůže někdo postit: „АѢ АЩЕ КТО АЛЪКАТИ НЕ МОЖЕТЪ. [...]“.

Ve dvou statích ZSO (17., 39.) se nenachází sloveso *postit se* ani *kát se*, ačkoliv bychom jej v textu očekávali. Místo toho se v těchto statích vyskytuje verbum ТРЪГОУБИТИ (v textu je varianta s tvrdým jerem), jež se v této slovesné podobě nenachází v žádné jiné církevněslovanské památce a nese podle SJS význam *ztrojnásobit, třikrát opakovat*. V 17. stati: „ЖИ АЩЕ КТО ОБѢДЪ СЯ БЛЮЕТЪ. ДА ТРЪГОУБИТЪ К“ a v 39.: „АЩЕ КТО ПОМЪСЛИТЪ БЛЪДЪ СТВОРИТИ. ТОЛИ НЕ

¹⁰⁴ Konkrétní výskyty citujeme v kap. Analýza lexika pod heslem *zapověď*.

МОЖЕТЪ. ДА ТРЪЗГОУБИТЪ К̄.“ Je zřejmé, že stanovená doba pokání v těchto statích má trvat třikrát čtyřicet dní. Ovšem není zcela jednoznačné, zda mělo být v textu uvedeno obecně pokání anebo půst. Vašica ve svém překladu uvádí sloveso *kát se*, ale na to se nemůžeme zcela spolehnout, neboť *kát se* je uvedeno i v překladu 37. stati, přestože se v původním textu nachází sloveso ПОСТИТЪ СЯ. Vzhledem k uvedené délce se nabízí uvažovat spíše o půstu.

Je však také možné spekulovat o tom, že pokání není pouze hyperonymum pro půst, ale že významové překrývání obou lexémů je rozsáhlejší. Na otázku, jak významově blízké si v minulosti byly pojmy *pokání* a *půst*, není jednoduché odpovědět. Interpretace literatury související se zkoumanými památkami však směřuje k tvrzení, že oba lexémy mohly být v určitých kontextech synonymní. Svědčí o tom například Vašicův nejednotný překlad, který jsme uvedli výše. Na jiném místě Vašica zmiňuje,¹⁰⁵ že „staroslověnský termín *postъ* značí církevní pokání neboli *epitimii*, jehož hlavní úkon byl půst v jisté stanovené dny. Podle starokřesťanské praxe od 3. stol. měl tento „půst“ neboli pokání čtyři stupně, které jsou v ZS¹⁰⁶ zřetelně vyznačeny [...]“. V ZS se tedy mluví o typu „pokání“, ačkoliv je vyjádřeno substantivem *postъ*. Dále lze z této citace vyvodit, že půst jako takový se nevztahoval pouze na „částečné nebo úplné zdržování se pokrmů“, jako se chápe dnes podle SSČ, nýbrž šlo o abstinenci jakéhokoliv druhu, například v rámci účasti na mši.

Synonymie pojmů *půst* a *pokání* a jejich libovolné zaměňování by odpovídalo také na otázku, kde se v 43. stati Zap vzalo substantivum ПОСТЪ, pakliže má být tato stat' převzata z *Bonifácových výroků*,¹⁰⁷ kde se na místě „půstu“ nachází latinské *poenitentiam*, tedy pokání. Pro závěrečná tvrzení by byla potřeba podrobnější sémantická analýza, která by ovšem byla nad rámec této práce.

¹⁰⁵ Vašica, J.: Literární památky ... s. 203.

¹⁰⁶ Закон судныj ljudem

¹⁰⁷ Vašica, J.: Církevněslovanský ... s. 35–37.

4.1.1.3. Omezení přijímání

Trestem poměrně častým, jenž se nachází celkem ve dvanácti statích Zap, je omezování přijímání po čas epitimie. S tím se v ZSO nesetkáme. Dle kanonických předpisů není možné, aby kající chodil k přijímání v době svého pokání, avšak v Zap se setkáme s povolením k přijímání jednou za rok (3., 6., 13., 18., 25., 28., 41.), jednou za tři měsíce (23.) nebo za pět (7.), jednou za měsíc (14., 27.) či dokonce jednou za tři týdny (17.). Z uvedeného vyplývá, že v době vzniku Zap mohli věřící chodit k přijímání každou neděli, jinak by nemělo smysl omezovat jej na jednou za tři týdny. Tento fakt zmiňuje Smirnov¹⁰⁸ i Vašica, který dále dodává, že: „[t]akový obyčej je znám z období všeobecných církevních sněmů, ale žádná jiná slovanská památka jej nezaznamenává.“¹⁰⁹

Ve většině případů bývá toto omezení vyjádřeno substantivem ПРИЧАСТИЕ, jehož obvyklý význam je *společenství, účastenství*. Avšak v Zap a v Ust'uzském rukopise *Metodějova Nomokánonu* se vyskytuje ve speciálním významu jako *přijímání*. Například ve 13. stati Zap se píše: „Ѧ ПРИЧАСТЬЕ ѿ ГОДА ДО ГО“. V *Supraslském kodexu* se objevuje slovotvorná varianta ПРИЧАЩАНИЕ. Ve 25. stati Zap je přijímání omezeno prostřednictvím slovesa ПРИЧАЩАТИ: „[...] И ДА ПРИЧАЩАЕТ СѦ ѿ ПѦ • ДО ПѦ [...]“. Uvedené sloveso původně neslo význam *být účasten* a až později „[...]“ nabývá samostatného významu *přijímání*.¹¹⁰ V tomto významu se objevuje i v dalších církevněslovanských památkách. Je to opět *Supraslský kodex*, dále *liturgie sv. Basilia Velikého* (podle SJS konkrétně SlužSof^b) a některé apoštoláře.

Ve třech statích (6., 23., 28.) je přijímání vyjádřeno slovesem КОМЪКАТИ, jež se v ZSO, stejně jako lexém ПРИЧАСТИЕ, nevyskytuje, ale objevuje se například v jiných částech *Euchologia Sinajského*, v *Supraslském kodexu* a v *Nomokánonu*. „Přejato bylo z balkánské vulgárnělatinské podoby latinského slova *communicare*.“¹¹¹ Podle Hauptové vzniklo v Makedonii.¹¹²

¹⁰⁸ Смирнов, С. И.: Материалы ... s. 290.

¹⁰⁹ Vašica, J.: Církevněslovanský ... s. 33.

¹¹⁰ Hauptová, E.: Staroslověnské ... s. 269.

¹¹¹ Bukovská, Š.: Církevněslovanský ...s. 34.; Srov. ESJS.

¹¹² Hauptová, E.: Staroslověnské ... s. 269.

Zmíněné fráze *от пасхѣ до пасхѣ* a *от года до года* vyjadřují omezení přijímání na jednu ročně. První formule se vyskytuje v textu častěji a patrně specifikuje možnost přijímání na velikonoční období, neboť lexém *пасха* označuje Velikonoce. Dle Smirnova¹¹³ má tato fráze původ v řečtině. Zap je jedinou památkou, jež obsahuje druhou formuli. Ve spojení s přijímáním nese význam *jednou za rok*. Jinak lexém *годъ* dle SJS označuje nějakou *určitou dobu nebo čas*. Tato fráze se dále nachází v 16. stati ve spojení s obratem *имѣти опитѣми*, kterým jsme se již zabývali. Patrně lze soudit, že se na tomto místě ukládá hříšníkovi jednoleté pokání. Domníváme se, že stejně tomu bude i ve 31. stati, ačkoliv je tento výskyt uveden v SJS s překladem *rok co rok, každoročně* a v okleštěném kontextu „ашѣ ѣсть простъ то ѿ годѣ до годѣ • поклѣнѣ • бѣ оутро • бѣ вѣрѣ“ svádí k myšlence, že se má prostý člověk každý rok dvanáctkrát poklonit ráno a večer. Tím by však nebylo jasné, kolik let má takto kající činit. Proto dává větší smysl, že i zde je míněno udělení jednoletého pokání, kdy se činí poklony, a to zvláště v kontextu celé stati, jejímž účelem je stanovit jiné pokání pro vládcu a jiné pro obyčejné lidi: „[...] ашѣ цѣрь то да имать ѿпѣмьнѣ • бѣ лѣ • ашѣ ѣсть простъ то ѿ годѣ до годѣ • поклѣнѣ • бѣ оутро • бѣ вѣрѣ“.

Omezení přijímání na jednu za měsíc se v Zap vyskytuje ve dvou statích (14., 27.). V obou případech je vyjádřeno velmi podobně, avšak rádi bychom zde v kontextu s podkapitolou Pokání uvedli, že se zde rovněž liší distribuce předložek. Ve 14. stati se píše: „[...] а причастіе въ мѣцѣ единою [...]“, zatímco v 27. stati stojí: „[...] и причастіе единою на мѣцѣ [...]“.

4.1.1.4. Další druhy pokání

Zap je oproti ZSO v typech pokání mnohem pestřejší, proto zde najdeme i další typy pokání, které v ZSO nenajdeme. Je to dáno především faktem, že Zap je kompilačním dílem, tudíž zde není dodržena jednotnost textu. Kromě určené doby pokání a půstu se v Zap velmi často nařizují poklony, a to dohromady u sedmadvaceti hříchů z celkových čtyřiceti. Ve dvaceti případech jsou poklony vyjádřeny genitivem singuláru od substantiva *поклонъ* (*poklona*):

¹¹³ Смрнов, С. И.: Материалы ... s. 295.

„[...] ПОКЛѢ · БІ · ЗА ОУТРА · БІ · ВѢРЪ [...]“. Toto substantivum se kromě Zap nachází ještě pouze v *Supraslském kodexu*.

Pětkrát (6., 7., 8., 26., 35.) se v Zap objevuje reflexivní sloveso ПОКЛОНИТИ СЯ (*poklonit se*): „[...] И ПОКЛОНИТЬ · БІ · ЗА ОУТРА · БІ · ВѢРЪ [...]“. A v jednom případě (3.) jde o slovesnou formu od verba ПОКЛАНИЯТИ: „[...] И ДА ПОКЛАНАЕТ СЯ · БІ · ЗА ОУТРА · ВѢРЪ · БІ “. Obě slovesa jsou v jiných památkách poměrně dobře zastoupená.

V 21. stati se ojedinele vyskytuje jiné substantivum: „[...] МЕТАНИЕ · БІ · ОУТРО · БІ · ВѢРЪ [...]“. Neutrum МЕТАНИЕ je doloženo pouze v Zap a dále už jen ve *Slepčenském apoštoláři*, kde bychom našli i variantu ženského rodu МЕТАНИА. V ZSO se udělují poklony pouze v jediném případě (47.): „АЩЕ КТО ВЪ ЦРЬКВѢ СЪПА. ТОЛИ ЕМОУ ВРАГЪ БЛАЖНЪ ПРИНЕСЕТЪ ВЪ СЪНѢ. ЖЪ ДЕНЪ ДА ПОСТИТЪ СЯ. И ДА ПОКЛОНИТЪ СЯ НА ДЕНЬ РЪ “.

Оракованě se v Zap (1., 3., 4., 31., 42.) píše, ať je hříšník za svůj hřích zavržen, což je vyjádřeno prostřednictvím reflexivní varianty verba ИЗВРѢЩИ, které bychom takto mohli přeložit. Například 5. stať říká: „ПОПОВУ АЩЕ СУТЬ НОГТИ СЪТОВИ · ДА ИЗВРѢЖЕТЪ“. Zmíněné sloveso se vyskytuje i v ZSO, avšak v jiném kontextu. V jednom případě (9.) je zavržení specifikováno jako *zbavení hodnosti* ve spojitosti se staroslověnským substantivem САНЪ (*hodnost*): „Ъ АЩЕ ЛИ ЕСТЬ ЕПИСКОПЪ. ТО ДА ИЗВРѢЖЕТЪ СЯ САНА. И ТЪ ЛѢТ ДА ПОКАЕТЪ СЯ“. Podruhé se sloveso ИЗВРѢЩИ objevuje ještě v 25. stati ZSO, ovšem ve spojení s dítětem, kdy nese význam *potrat*. Tento význam eviduje i SJS, avšak nachází se výhradně v ZSO. „ДИ АЩЕ КОТОРАА ЖЕНА ИЗВРѢЖЕТЪ ОТРОЧА. БЪ ЛѢТА ДА ПОКАЕТ СЯ О ХЛѢБѢ О ВОДѢ“. Stať o potratu obsahuje i Zap, ovšem užívá jiných lexikálních jednotek, čímž se budeme zabývat v kapitole 4.1.3. Terminologie hříchů.

Některé hříchy v Zap nesou i jiné následky kromě výše uvedených pokání. V pěti statích (5., 8., 12., 24., 29.) je hříšník hanlivě nazván (НАРЕТЪ СЯ, БОГЪ НАРЕЧЕТЪ). Takovými označeními jsou: vražednice („АШЕГВЦА НАРЕ“), dobytek („СКОТА БЪ НАРЕТЬ“), bēs („БѢСЪ НАРЕЧЕТЪ“), pes („ТО ПСА БЪ НАРЕТЬ“) nebo bezbožník („ТО БЕЗБОЖНИ НАРЕТЬ“).

4.1.2. Pojmenování příslušníků církve

V obou památkách se opakovaně setkáme s pojmenováními příslušníků církve. V Zap je několik statí, které popisují hříchy týkající se výhradně duchovních. V ZSO najdeme podobně zaměřené stati, a dokonce se zde rozlišuje míra pokání v závislosti na konkrétní církevní funkci. ZSO tak například nařizuje přísnější pokání pro kněze než pro jáhny.

Celkem deset statí Zap se týká duchovních. Jsou to první čtyři stati, kde se mluví o lživých knihách, o knihách Starého zákona, o smilnícím knězi eunuchovi a o knězi se snětivými nehty. Dále je to pak 19. stať o klerikovi, který okrádá svůj kostel; 22. stať o klerikovi, který říká směšné věci; 24. stať o smilství mnicha s jeptiškou; 33. stať o odmítnutí kajícího knězem; 42. stať o opilém knězi a konečně 44. stať, ve které mohou kněží zkrátit hříšníkům pokání. V osmi z desíti těchto statí se nachází nějaké staroslověnské označení pro duchovní. Ve 33. stati žádné označení není a píše se pouze obecně: „АЩЕ КЪ КОМУ БРА ПРІИДЕТЬ НА ПОКАІАНІЕ • ТИ ѠВЕРЖЕТЬ І ТО ХА ѠПЕЧАЛНІ“. Z významu lze však usoudit, že se jedná o kněze, neboť k nikomu jinému se pro pokání nechodilo.

V ZSO je příslušník k církvi zmíněn celkem ve čtrnácti statích. Jedná se o 1. stať, kdy si hříšník musí nechat potvrdit správné pokání biskupem a kněžími; dále je to 3. stať o duchovním hřešícím sodomským smilstvem; 4. stať o smilnícím duchovním; 7. stať o duchovním smilnícím s cizí ženou nebo pannou; 8. a 9. stať, která specifikuje pokání k předchozímu hříchu zvlášť pro jáhny, mnichy a biskupy; 12. stať o duchovním, který opustí ženu, přijme hodnost a znovu s ní obcuje; 13. stať o smilství s jeptiškou; 29. stať o duchovním, jenž někoho spoutá a proleje jeho krev, 30. stať, která rozlišuje pokání pro jáhny, kněze a biskupy; 35. stať o duchovním smilnícím s čtvernožcem; 36. stať o opilých kněžích a duchovních; 48. stať o okradení jeptišky a nakonec 49. stať o duchovních, kteří se vydají na lov.

Z výčtu je zřejmé, že pouze tři stati o duchovních v Zap mají podobnost se statěmi v ZSO. Zásadně se však liší po formální i po obsahové stránce. O smilnících duchovních mluví 3. stať Zap a 3., 4., 7., 8., 9. a 35. stať v ZSO. Ovšem v Zap se jedná o kněze eunucha (скопецъ), s čímž se v ZSO vůbec nesetkáme. Dále je

ve 3. stati Zapřidáno pokání, pokud se smilní s mrtvým tělem:
„ѦЩЕ КТО ПѠ СЗИ СКОПЕЦЪ ѠБРАЩЕТ СА В БЛѦ • ДѦ ѠЗВЕРЖЕТЬ • ѦЩЕ ЛИ
СА ѠБРѦТИТЬ • Ѡ • ЛѦ • ДА ПОКАЕТ СА • Ѧ ПРИЧАСТЬЕ ДА ВОЗМЕ Ѡ ПАСХИ
ДО ПАСХИ • ПОНЕЖЕ МЕРТВО ТѦЛО ѠМѦѦ НА БЛѦ ѠБРАЩАЕТЬ • Ѡ ДА ПОК-
ЛАНАЕТ СА • БІ • ЗА ОУТРА • ВЕРЪ • БІ “.

Oproti tomu v ZSO se rozlišuje smilstvo duchovního (4.):

„Г ѦЩЕ КОТОРЗИ ПРИЧЕТЬНИКЪ БЛЖД СЪТВОРИТ. Ж ЛѦТ ДА ПОКАЕТЪ СА“.
a smilstvo navíc sodomské (3.): „Б ѦЩЕ КОТОРЗИ ПРИЧЕТЬНИК. СОДОМЪСКЪЗИ
БЛЖДЪ СЪТВОРИТ. І ЛѦТ ДА ПОКАЕТЪ СА. Б ОТ НИХ О ХЛѦБѦ О ВОДѦ “.

Statě 7.–9. v ZSO určují pokání pro duchovní smilníci s cizí ženou nebo pannou:

„З ѦЩЕ КОТОРЗИ ПРИЧЕТЬНИК БЛЖД СЪТВОРИТ. СЪ ТОУЖДЕЖ ЖЕНОЖ. ЛИ
СЪ ДѦВИЦЕЖ. Б ЛѦТА ДА ПОКАЕТЪ СА. О ХЛѦБѦ О ВОДѦ. (8.) З ѦЩЕ ЛИ
ЕСТЪ ДИѦКЪ. ЛИ ЧРЪНЕЦЪ. Г ЛѦТА ДА ПОКАЕТЪ СА. Б ОТ НИХ О ХЛѦБѦ
О ВОДѦ. (9.) З ѦЩЕ ЛИ ЕСТЪ ЕПИСКОПЪ. ТО ДА ИЗВРЪЖЕТЪ СА САНА. И Г
ЛѦТ ДА ПОКАЕТЪ СА.“.

Stat' 35. v ZSO pak zmiňuje duchovního, který dovršil minimálně třiceti let¹¹⁷
a smilní se čtvernožcem:

„ДѦ ѦЩЕ КОТОРЗИ ПРИЧЕТЬНИК. СЪ ЧЕТВРѦНОГОМЪ БЛЖДЪ СЪТВОРИТЪ. Ъ
ЛѦТ ИМЗИ. Г ЛѦТ ДА ПОКАЕТЪ СА. ѦЩЕ ЖЕНЗИ НЕ ИМАТ. ѦЩЕ ЛИ ЖЕНЖ
ИМАТ ДІ ЛѦТ ДА ПОКАЕТ СА“.

Za smilstvo duchovního lze pokládat i hřích popsany ve 12. stati ZSO, ačkoliv zde
chybí výraz právě pro smilnění. Chybějící část je však obsažena v Ust'uzském
rukopise *Metodějova Nomokánonu*, kde se nachází spojení „i paky ju priimetz“¹¹⁸
s významem mít s ní styk.

„БІ ѦЩЕ КОТОРЗИ ПРИЧЕТЬНИК. ЛИ ВАШЬШЖ ЧЕСТЬ ИМѦѦ. ОСТАВЛЬ ЖЕНЖ
ЧЕСТЬ ПРИИМЕТ. ѦЩЕ ЕСТЪ ДИѦКЪ. Ж ЛѦТ ДА ПОКАЕТЪ СА. ѦЩЕ ЛИ ЕСТЪ
ПОПЪ І ЛѦТ ДА ПОКАЕТ СА“.

¹¹⁷ V některých penitenciálech se uvádí určitá hranice věku hříšníka pro přísnější pokání. Podle Vondráka hranice třiceti let v ZSO poukazuje na řecký vliv. V latinských penitenciálech bývá hranice dvaceti let, v Merserburském se stanovuje pětadvacet let. Srov. Vondrák, V.: Studie ... s. 32–33.

¹¹⁸ Zde uvádíme podle: Bartoňková, D. – Večerka, R.: Prameny ... pozn. 15 na s. 121.

Dále 24. stať Zap specifikuje smilstvo mezi mnichem a jeptiškou:
„АЩЕ КАЛУГЕРЬ С КАЛУГЕРИЦЕЮ БЛУ СТВОРИТЬ • ТИ ИДЕТЬ БЗ ЦРКВЬ ХОТА
ГРѢ СКРЗИТИ • ТО ПСА БЗ НАРѢТЬ • ДА ИМА ѠПИТЕИ • В • ЛѢ • ПОКЛО • Т •
НА ДНЬ “.

V ZSO se rovněž uvádí smilstvo s jeptiškou, ovšem s kýmkoliv, kdo je jí nadřízený:
„БІ АЩЕ КТО СЗ ЧРЗНИЦЕЖ БЛЖД СЗТВОРИТ. ПОНЕЖЕ ВАЩШИ НАРЧЕТЪ СА
В ЛѢТА ДА ПОКАЕТ СА О ВОДѢ О ХЛѢБѢ “.

Zap i ZSO obsahují zmínku o opilých kněžích. Ve 36. stati ZSO se píše:
„ѢѢ АЩЕ КОТОРЗИ ПОПЪ. ЛИ ПРИЧЕТЬНИКЪ ОУБПИЕТ СА. І ДЕНЪ ДА ПОКАЕТ
СА. АЩЕ ЛИ ЕСТЪ ВѢЛОРИЗЕЦЪ. Ж ДЕНЪ ДА ПОКАЕТ СА“. V Zap se nepíše
o samotném opití se, nýbrž o případě, kdy se kněz pozvrací kvůli tomu, že se opil:
„АЩЕ ПО БЛЮЕТЪ ОУПИВ СА • ДА ИЗВЕРЖЕТ СА • АЩЕ ЛИ Ѡ ВЗЗГНУШЕНИА •
ДА ПОСТИТЬ • М • ДНИИ “. V ZSO se nacházejí ještě tři stati (17., 18., 50.),
jež mluví o zvracení z různých příčin, ale těmi se budeme zabývat později
při rozboru lexému БЛЪВАТИ (*zvracet*) v kapitole Terminologie hříchů.

Z výše uvedených ukázek je patrné, že jsou v obou památkách užity jak stejné, tak
odlišné lexémy označující příslušníky církve. Na konci kapitoly uvedeme
i pojmenování osob nepřislušejících k církvi. Lexémy ze Zap, jimiž se budeme
zabývat jsou: КАЛУГЕРИЦА, КАЛУГЕРЪ, МОЛИТВЪНИКЪ, ПОПЪ, ПРИЧЕТЬНИ-
КЪ, ПРОСТЪ, ЦРЪКЪВЪНИКЪ. V ZSO jsou to: ВѢЛОРИЗЪЦЪ, ДИАКОНЪ, ЕПИСКО-
ПЪ, СВАЩЕНИКЪ, ЧРЗНИЦА, ЧРЗНЬЦЪ.

Nejčastěji se v textech vyskytuje lexém ПОПЪ nesoucí význam *kněz*. V Zap se
vyskytuje celkem v pěti statích (3., 4., 40, 42., 44.) a rovněž v ZSO se
objevuje pětkrát (1., 12., 30., 36., 49.).

Dalším lexémem vyskytujícím se v obou památkách je substantivum
ПРИЧЕТЬНИКЪ, jež označuje *duchovního*. V Zap se nachází pouze dvakrát (2., 22.),
zatímco v ZSO se vyskytuje v sedmi statích (3., 4., 7., 12., 35., 36., 49.)

Dále Zap užívá v jedné stati (24.) lexému **КАЛОУГЕРЪ** a přechýleného feminina **КАЛОУГЕРИЦА**, které se kromě Zap nevyskytuje v žádné jiné památce.¹¹⁹ V ZSO se tyto lexémy označující *mnicha* a *jeptišku* (nebo rovněž *řeholníka* a *řeholnici*), neobjevují, avšak nachází se zde jiné lexémy jim odpovídající. Význam řeholnice nese ve dvou statích ZSO (13., 48.) substantivum **ЧРЪНИЦА**, jež je v tomto smyslu doloženo kromě *Metodějova Nomokánonu* dále ještě v *Ostromirově evangeliáři* a ve *Slepčenském apoštoláři*. V jiných dvou památkách, v *žaltáři Sinajském* a *Pogodinově*, se vyskytuje taktéž, avšak ve zcela jiném významu – *morušovník*. Maskulinum tohoto podstatného jména **ЧРЪНЬЦЬ**, se nachází kromě 8. stati ZSO také v *Supraslském kodexu*, v *Besédách sv. Řehoře*, v *Zakonu sudnem ljudem*, v *Metodějově Nomokánonu*, v *legendě o sv. Benediktu z Nursie* a v *Assemanově evangeliáři*.

ZSO na rozdíl od Zap rozlišuje funkce biskupa a jáhna, proto zde najdeme výrazy **ЕПИСКОПЪ** a **ДИАКОНЪ**, který se vyskytuje v hláskové podobě jako **ДИѢКЪ**. Ve 30. stati najdeme oba zmíněné výrazy: „**АЩЕ ЛИ ЕСТЬ ДИѢКЪ ТО Ж̄ МѢСАЦ. АЩЕ ЛИ ЕСТЬ ПОП ТО ЛѢТО. АЩЕ ЛИ ЕСТЬ ЕПИСКОПЪ. ТО Д̄ ЛѢТ ДА ПОКАЕТ СЯ.**“.

Ve 29. stati ZSO se nachází substantivum **СВАЩЕНИКЪ**, které se v Zap nevyskytuje a v SJS je vedeno s více významy: *kněz*, *biskup*, *hierarcha*. Na základě smyslu následující stati lze předpokládat, že přesnější význam v ZSO se bude mírně lišit. Stať 30., kterou jsme citovali v předchozím odstavci, totiž specifikuje pokání pro provinilce, páchající hřích popsany v 29. stati zvlášť pro jáhny, zvlášť pro kněze a zvlášť pro biskupy. Soudíme tedy, že lexém **СВАЩЕНИКЪ** v tomto případě označuje obecně duchovního:

„**АЩЕ КОТОЗИ СВАЩЕНИКЪ. СЪ ГНѢБОМЪ СВЪЖЕТЪ ЧЛОВѢКА. ЛИ КРВЬ ПРОЛѢТЕТЪ. ДА ПРОСИТЪ ВРАЧА, ДА ДАСТ ЕМОУ ЦѢЛЕНЬЮ ПОСТЪ. О ДЕНЪ О ХЛѢБѢ О ВОДѢ. (30.) АЩЕ ЛИ ЕСТЬ ДИѢКЪ ТО Ж̄ МѢСАЦ [...]**“.

Naproti tomu se v Zap vyskytují dvě označení pro duchovní, jimiž ZSO nedisponuje. Jedním je **ЦРЪКЪВЬНИКЪ**, jež je v Zap zmíněno pouze jedenkrát a to v 19. stati: „**АЩЕ КТО ЦР̄КВИ ПРИСАДЕ ЦР̄КВЕНЪ ЦР̄КВНОЕ Н҄Р҄Ӣ . ГЛА . ІАКО**

¹¹⁹ Podrobněji jsme o těchto lexémech pojednali ve třetí kap. Analýza lexika v *Někotoroj zapovědi*.

цр̄ки работая · ѿ цр̄кви питаю са · да ёсть проклатъ “. Toto označení se ve významu *duchovní* či *klerik* objevuje v dalších čtyřech památkách.

Dalším pojmenováním, které nenajdeme v ZSO, je МОЛИТВЪНИКЪ, jenž je zmíněn ve 44. stati Zap. Nejedná se o lexém nijak neobvyklý, avšak převládá u něj význam *prosebník*. SJS uvádí, že ve speciálních případech může nést význam *kněz*, což je i případ Zap. Ve 44. stati se hovoří o zkracování a nahrazování udělených půstů, přičemž se v podstatě jedná o návod, jak mohou kněží rozpočítat počet odzpívaných mší pro nahrazení určité doby pokání:

„[...] ЛИТОРГИЯ ПѢПИ · ИЗБАВИТ БО · Г · ЛИТОРГИИ · ЗА · Д · МЦИ · А · К · ЗА · И · А · Л · ЗА · В · МЦА · ТАКОЖЕПАКИ ДРУГАЯ · Л · ЗА ДРҮ · Г · И ТЯ РАСЧЕСТИ · МОГУТ БО МОЛИТВЕНИЦИ · АЩЕ ХОТАТЬ КАЮЩАЯ СА ДОВРЪ [...]“.

V této kapitole považujeme za vhodné zmínit i výrazy, jež naopak označují laiky, ne duchovní. Obě památky totiž berou na zřetel, pokud je hříšníkem obyčejný člověk. Zap s tímto počítá v 31. stati, jež pojednává o postění se v sobotu a v neděli kromě Velikonoční neděle. Stanovuje zde dvouleté pokání pro vládcе a jednoleté pokání pro prostého člověka, který je tu označen adjektivem простъ:
„АЩЕ КТО ПОСТИТ СА · В СҮ · ИЛИ В Н · РАЗВѢ ВЕЛИКИЯ СҮТЗИ · ТО ДА ИЗВЕРЖЕТ СА · АЩЕ ЦРЬ ТО ДА ИМАТЬ ѠПНЬИ · В · ЛѢ · АЩЕ ЁСТЬ ПРОСТЪ ТО ѿ ГѠ ДО ГѠ · ПОКЛО · В · ОҮТРО · В · ВѢРЪ “.

Stejné adjektivum je užito i v ZSO ve 22. stati:

„В · АЩЕ КОТОРЗИ ПРОСТЪ ЛЮДИНЪ · ВРАЖДАЖ ИМЗИ · ОҮДАРИТЪ ЧЛОВѢКА · И ОКРЪВАВИТЪ И · Г ДЕНЬ ДА ПОКАЕТ СА.“.

V jiných třech statích ZSO (11., 34., 36.) je zapsáno substantivum ВѢЛОРИЗЬЦЬ s významem *laik*. V 11. stati o smilnícím laikovi se píše:

„А · АЩЕ КОТОРЗИ ВѢЛОРИЗЬЦЬ · ЖЕНЖ ИМЗИ · ТОЛИ СЪ ТОҮЖДЕЖ БЛЖД СЪТВОРИТ · ИЛИ СЪ ДѢВИЦЕЖ · Д ЛѢТ ДА ПОКАЕТЪ СА · В ОТ НИХ О ХЛѢБѢ О ВОДѢ.“.

4.1.3. Terminologie hříchů

Co se týče užití terminologie hříchů uvedených v Zap, věnujeme se jednotlivým charakteristickým výrazům a spojením v kapitole Analýza lexika. V této části práce se zaměříme nejdříve na hříchy, jež jsou popsány rovněž v ZSO. Poté porovnáme, zda obě památky používají stejnou terminologii nebo v čem se jejich popis jednotlivých hříchů liší. Dále se budeme zabývat čistě lexikálními shodami a rozdíly, které doposud nebyly v práci uvedeny.

4.1.3.1. Hříchy popsané v obou památkách

Jak již bylo dříve uvedeno, Zap obsahuje čtyřicet hříchů a ZSO o osm více. Celkem devět hříchů se v různých podobách nachází v obou památkách. Jedná se o smilstvo duchovních, smilstvo obecně, spoutání někoho, opilost, zvracení, křivou přísahu, mzdu za půst, svár s bližním a potrat. Některé z těchto hříchů se objevují i vícekrát v jedné z památek.

Například smilníci duchovní jsou v Zap uvedeni dvakrát. Ve 3. stati je hříšníkem smilníci vykleštěný duchovní a ve 24. stati je hříchem smilstvo mnicha s jeptiškou. V ZSO jsou smilníci duchovní zmíněni vícekrát, nepočítaje statě, jež pouze rozlišují pokání pro různé duchovní hodnosti. Ve 3. stati ZSO je hříšníkem duchovní v případě, že se dopustil sodomského smilstva, a v následující 4. stati v případě, že se dopustil jakéhokoliv smilstva. Dále je smilstvo u duchovních zmíněno v dalších třech statích (7., 12., 35.). V jedné z nich jde o smilstvo s cizí ženou nebo pannou, v druhé o smilstvo s čtvernožcem a v třetí o styk s ženou po přijetí hodnosti. ZSO rovněž jako Zap mluví o smilstvu s jeptiškou, ovšem narozdíl od Zap nspecifikuje druhého viníka jako mnicha, nýbrž jako kohokoliv jí nadřízeného (13.).

Smilstvo jako takové je naopak zmíněno častěji v Zap než v ZSO. V Zap o něm mluví 8. stať, v ZSO 11. stať. Smilstvo za úplatu se nachází ve 27. stati Zap. Za ní následuje dlouhá stať o krvesmilství mezi různými příbuznými. Pod smilstvo se zahrnuje i cizoložství, jež je obsaženo ve 38. stati Zap, a samohana, která je uvedena v 5. stati Zap a ve 14. stati ZSO. V ZSO je dále smilstvo zmíněno, kromě dvou již uvedených statí, ve stati 40., kde jde konkrétně o smilstvo s otrokyní, a ve stati 26.,

kde jde o smilstvo s vdovou nebo s pannou. Oproti tomu Zap považuje za hřích pouze sňatek s vdovou, a to ve 40. stati.

Jak jsme již uvedli v Analýze lexika, v obou penitenciálech je hříchem bezprávné spoutání či svázání člověka. Stať 14. v Zap popisuje spoutání někoho pro vřez, a 29. stať ZSO mluví o spoutání nebo zranění člověka rozhněvaným duchovním. Zap i ZSO považují za hřích opilost. Avšak zatímco v ZSO se hřích opilosti týká opilých kněží nebo duchovních, ve 42. stati Zap se týká pouze kněží, jež se z alkoholu zároveň pozvracejí. Podle ZSO je navíc hříšníkem ten, kdo opije svého přítele, až se rouhá (37.) a pak ten, kdo se z alkoholu pozvrací, nehledě na to, zda jde o duchovního či obyčejného člověka (50.).

Zvracení nemusí být spojené výhradně s alkoholem. Ve zmíněné 42. stati Zap se zmiňuje případ, kdy se kněz nepozvrací pouze z opilosti, ale od zhnusení (ВЪЗГНУШЕНЬЯ¹²⁰). Trestem je půst, proto předpokládáme, že se jedná o nevolnost z jídla. Zvracení ve spojitosti s jídlem uvádí i ZSO. V 17. stati je hříšníkem ten, kdo se pozvrací, protože se přejedl, a v následující 18. stati ten, kdo vyzvrací hostii.

Dalším hříchem, jenž je několikrát zmíněn v obou památkách, je křivá přísaha. V ZSO o ní mluví 5. a 6. stať, které se po obsahové stránce od sebe liší tím, že v 6. stati jde o křivou přísahu na nátlak, čímž se krátí doba pokání o více než polovinu. Křivá přísaha je rovněž uvedena v 34. stati ZSO, kde jde o zatvrzelou přísahu z lakoty. Ve 39. stati Zap se ukládá tomu, kdo křivě přísahá, pět let pokání. Pokání na dva roky uvedené v 15. stati platí pro toho, kdo někoho ke křivé přísaze donutí. Ke křivé přísaze má velmi blízko lživé svědectví, obsažené v 17. stati Zap, které je však podmíněno vyjídáním cizích domů, tedy jistým hmotným prospěchem.

Oba texty mluví o přijetí mzdy za vykonání cizího půstu. Podle 32. stati ZSO se člověk, jenž na sebe bere cizí hříchy, nemůže nazývat služebníkem Kristovým. Vykonání půstu za někoho jiného pro peníze je tedy v ZSO považováno za nepřipustné chování. Proti tomu v Zap není hříchem samotné vykonání cizího pokání, nýbrž to, pokud člověk slíbené pokání, za něž vzal úplatu, nakonec neučiní. To je velmi pozoruhodné a ukazuje to na posun a změny v kajicnické praxi.

¹²⁰ Podrobněji jsme se tímto lexémem zabývali ve 3. kapitole Analýza lexika v *Někotoroj zapovědi*.

Zajímavé je rovněž to, že se ani v jednom textu neukládá žádné pokání pro toho, kdo své pokání nechce vykonat a platí za to druhému.¹²¹

Do společných hříchů lze zahrnout i svár mezi bližními. Ve 32. stati Zap se konkrétně mluví o situaci, kdy někdo neprávem nazve svého bratra rohatcem. ZSO ve 42. stati hovoří o tom, když se někdo hněvá na svého bratra a ve 43. stati, když se někdo na svého bratra hněvá a prokleje ho.

V přechozích odstavcích jsme poukázali na stejné či velmi podobné hříchy, jež jsou zmíněny v obou památkách, ač třeba v odlišných formách. Nejpodobnější jsou zpracování hříchů o potratu, které se v Zap i v ZSO vyskytují vždy dvakrát, nezávisle na sobě. V prvním znění potratu v obou památkách je hříšnicí jakákoliv žena, jež potratí. Ve druhém znění plod vznikl smilstvem. V Zap se v obou zněních stanoví tříleté pokání, rozdílná je pouze frekvence přijímání, kdy poprvé se ukládá přijímání jednou za pět měsíců a podruhé jednou za tři měsíce. V prvním znění ZSO se stanovují rovněž tři léta pokání, avšak v druhém znění je to deset let. Stati o potratu v Zap a v ZSO ocitujeme pro srovnání v nadcházející podkapitole.

Dle Vašicova výčtu hříchů Zap¹²² se zdá možné usuzovat, že obě památky pojednávají o dalším stejném hříchu – sodomii. My se však domníváme, že v 8. stati Zap se nemluví o sodomii, nýbrž obecně o smilstvu s ženou, ačkoliv výraz $\text{cz}\hat{\text{a}}$ nelze zcela přesně vyložit: „ $\text{a}\psi\epsilon$ $\text{кто с женою} \cdot \text{cz}\hat{\text{a}}$ $\text{грѣхъ створить} \cdot \text{скота} \overline{\text{бз}}$ $\overline{\text{нарѣть}} \cdot \text{да поклонит са г} \cdot \overline{\text{т}}$ “. Naproti tomu o výrazu „ СОДОМЪСКЪИ БЛЖДЪ “ ve 3. stati ZSO není pochyb.

Nakonec by bylo možné v obou rukopisech vyčlenit ještě jednu skupinu společných hříchů. Nejedná se o totožné hříchy, ovšem mají jeden společný rys, a to, že zmiňují pohanské zvyklosti. V Zap se tyto hříchy nachází hojně. Ve 12. stati je zmíněna víra v čáry, ve 13. stati modloslužba a obětování, v 18. stati očarování přítele, ve 29. stati tvrzení, že není Boha, ve 30. stati pronesení zařikání ‚děšť jde‘ a v 35. zařikání ‚ljuba smrt‘. V ZSO se nacházejí dvě stati spojené s pohanstvím.

¹²¹ Obě celé stati pro srovnání citujeme níže v kap. 4.1.3.2. pod heslem мъзда .

¹²² Vašica, J.: Církevněslovanský ... s. 45.

Ve 24. stati se zakazuje chodit na koledu 1. ledna, jako to dělávali pohané, a v 51. stati se hovoří o zaklínání a modlení se k ďáblům.

4.1.3.2. Shody a rozdíly v lexiku obou památek

Celkovou charakteristikou lexika užitého v Zap jsme se zabývali ve třetí kapitole. V této části práce bychom se chtěli věnovat těm lexémům, jež se nacházejí zároveň v textu ZSO a zatím nebyly zmíněny v předešlých kapitolách o shodných vyjadřovacích prostředcích pro pokání a pro příslušníky církve. Jedná se o samostatné lexémy i slovní spojení. Důvod, proč na tomto místě uvádíme právě tyto výrazy, spočívá kromě toho, že se nacházejí v obou památkách, také v jejich odlišnosti či zvláštnosti většinou v oblasti frekvenčně-sémantické. Podrobnosti pak popisujeme u jednotlivých slov.

V této kapitole se budeme zabývat výrazy ze Zap dle jejich abecedního pořadí:

БЕЗ БѢДЪИ, БЛЪВАТИ, БЪДОВИЦА, БАЪАТИ, ГОУБИТИ, ГРѢХЪ, КЛАТИ,
МЪЪДА, НЪЖДА, ПОГАНЪ, ПРОКАЪИТИ, СКОТЪ, СЪТВОРИТИ БЛЪДЪ, ТОЛИ,
ОУПИТИ СА, ПСАЛЪМЪ, ЦРЪКЪИ.

Fráze БЕЗ БѢДЪИ nacházející se v 16. stati Zap je spojením předložky *bez* a participia přezenta aktiva od slovesa БѢДѢТИ. Ve 44. stati ZSO se nachází podobná fráze НЕ БѢДЪИ. V SJS jsme nenašli žádný doklad tohoto spojení, avšak domníváme se, že jej lze chápat ve významu *nevěda* či *nevědomky*.

Ve 42. stati Zap, kde se hovoří o knězi, jenž zvrací z opilosti nebo od zhnusení, je užito sloveso БЛЪВАТИ s významem *zvracet*: „АЩЕ ПѢ БЛЮЕТЪ“. SJS tento výskyt přehlíží a uvádí doklad pouze ze 17. stati ZSO: „АЩЕ КТО ОБѢДЪ СА БЛЮЕТЪ“. V ZSO se pak nachází toto verbum i ve dvou prefigovaných podobách. V 18. stati najdeme dvakrát ИЗБЛЪВАТИ, jež je podle SJS doloženo i v dalších šesti památkách: „СѢ АЩЕ КТО БОЛѢЗНИ РАДИ. ИЗБЛЮЕТЪ БРАШЕНЬЦЕ. БЪ ДЪНИИ ДА ПОСТИТ СА. И ИЖЕ ЕСТЬ ИЗБЛЪВАЛЪ. ДА СЪХРАНИТЪ НА ОГНИ. [...]“. V 50. stati se pak nachází druhá prefigovaná varianta ОБЛЪВАТИ, jež je podle SJS užita pouze v ZSO: „АЩЕ КТО ЗАКЛИНАЕТЪ КОГО СВАТЪИМИ. ТОЛИ ОУПИВ СА ОБЛЮЕТЪ. КЪТИ

ДЕНЪ ДА ПОСТИТ СА О ХЛѢБѢ О ВОДѢ. [...]“.

Další zajímavostí je, že ač je formulace hříchů v těchto statích odlišná, je zde stanoveno velmi podobné pokání. Ve 42. stati Zap se soudí za zvracení z jídla postit se čtyřicet dní stejně jako v 50. stati ZSO. V 17. stati ZSO je udělen půst třikrát čtyřicet dní.

Verbum ВЪЗАТИ ve 14. stati Zap nese význam *poutat, vázat někoho*. O této praktice jsme se zmiňovali v souvislosti s velkomoravskými poměry v dřívější kapitole. V ZSO se objevuje varianta СЪВЪЗАТИ s prefixem *s-*, jež je v památkách mnohem frekventovanější než neprefigovaná podoba užitá v Zap.

Dalším slovem, jež se nachází v obou památkách, je substantivum *vdova*, které je vyjádřeno podobnými, avšak jinými lexémy. Ve 40. stati Zap je hříchem, když někdo přivede vdovu k oltáři: „АЩЕ КТО ВДОВИЦЮ ПРИВОДИТЬ К ПОП҃У [...]“.

A ve 26. stati ZSO je hříšník ten, kdo s vdovou smilní: „АЩЕ КТО СЪ ВЪДОВОЖ. ЛИ СЪ ДѢВИЦЕЖ БЛЖД СЪТВОРИТЪ. [...]“.

Feminina ВЪДОВА a ВЪДОВИЦА jsou zastoupena v podobném počtu staroslověnských textů, často jsou v jednom textu obě. Například v *Euchologiu* můžeme najít obě varianty. Podle Mareše¹²³ však nejde o prosté ekvivalenty, ale podle zkoumaného materiálu mají mírně odlišnou funkci ve větě. Вѣдова je mimo jiné původně tvar adjektiva, jenž je starobylejší, zatímco вѣдовца je od počátku substantivum, jež vzniklo později na slovanském jihu.

Na první pohled se zdá, že ve 21. stati Zap, která pojednává o podplacení někoho za vykonání půstu, se nachází sloveso ГОУБИТИ: „ДА ТО Г҃УБИТЬ ПѠ“.

Toto verbum nese významy *hubit, ničit*. SJS však vysvětluje, že se na tomto místě má pravděpodobně nacházet tvar slovesa ДЪВОГОУБИТИ s významem *zdvojnásobit*.¹²⁴ I dle našeho názoru se do této stati více hodí smysl *zdvojnásobit*, neboť ve 32. stati ZSO o podobném hřichu, se tomu, kdo vzal úplatu za vykonání půstu, uděluje, aby se sám postil za sebe tolik, co se postil za druhého. Citovanou pasáž tedy interpretujeme tak, že „se zdvojnásobuje půst (který hříšník vykonal za jiného)“.

V ZSO najdeme jinou prefixaci slovesa ГОУБИТИ. V 10. stati se nachází ПОГОУБИТИ ve významu *zahubit někoho*: „Г҃ АЩЕ КТО ОТРОВЕНИѢ РАДИ ПОГОУ-

¹²³ Mareš, F., V.: Slavjanskoe ... s. 138–148.

¹²⁴ Vizte heslo ДЪВОГОУБИТИ v SJS.

БИТ ЧЛОВѢКА. Ж̄ ЛѢТ ДА ПОКАЕТЪ СЯ. [...]“.

Jak bylo uvedeno v předcházející kapitole, Zap i ZSO píší o křivé přísaze, a ta je vyjádřena v obou památkách stejným slovesem **КЛАТИ СЯ**. Verbum **КЛАТИ СЯ** obvykle znamená *proklínat* či *zapřísahat*. Ve speciálních případech a ve spojení s výrazem **ВЪ ЛЪЖЖ**, **ВЪ ЛЪЖЕ** může znamenat právě křivou přísahu. V našich památkách však v tomto významu stojí i samostatně. V 15. stati Zap se vyskytuje: „АЩЕ КТО ДРУГА СВОЕГО НУЖДЕЮ ВЛЕЧЕТЪ НА КЛАТВУ ДА ДАСТЬ В СУГУБИНУ · А̇ ДА КЛЪНЕТЬ · [...]“ . Stat’ 39. zní: „АЩЕ КТО КЛЕНЕТ СЯ ЗА ДРУГА · ДА ПРИПАДАЕТЪ · Е̇ · ЛѢ̇ · ПОКЛО̇ · Р̇ · И̇ · М̇ “ . V ZSO se o křivé přísaze zmiňuje 6. stat’.: „Е̇ АЩЕ КТО НЖДЬМИ КЛЗНЕТЪ СЯ. Е̇ ЛѢТА ДА ПОКАЕТЪ СЯ“ . Dále pak stat’ 34.: „ГѢ̇ АЩЕ КОТОРЗИ БѢЛОРИЗЕЦЪ. СКЖПОСТИ РАДИ КЛЗНЕТЪ СЯ, ЛЮТѢ БКО. ДА ДАСТЪ НИШИМЪ ИМѢНИЕ СВОЕ. И ШЕДЪ ВЪ МАНАСТЫРЬ ДА ПОКАЕТЪ СЯ“ . Rovněž 5. stat’ ZSO mluví o křivé přísaze, avšak používá prefigované sloveso **ПРОКЛАТИ**.: „А̇ АЩЕ КТО ПРОКЛИНАЕТ СЯ. Ж̄ ЛѢТ ДА ПОКАЕТ СЯ“ .

Verba **КЛАТИ** a **ПРОКЛАТИ** se vyskytují i dalších statích obou textů, ovšem nesou význam *proklínat* a *zaklínat*. V 51. stati ZSO hříšník zaklíná a modlí se k ďáblům: „АЩЕ КТО КЛАТЪ БЖДЕТ. І МОЛИТЪ СЯ СОТОНАМЪ [...]“ . Ve 43. stati ZSO je hříšníkem ten, kdo v hněvu prokleje svého bratra: „АЩЕ КТО БРАТРА СВОЕГО ВЪ ГНѢВЪ ПРОКЛЗНѢТЪ. І ПАКЪЗИ ВЪЗЛЮБИТЪ [...]“ . Podle 19. stati Zap má být hříšný kněz, který chce loupit z vlastního kostela, proklet: „[...] ДА ЁТЬ ПРОКЛАТЪ“ . V 50. stati ZSO se pak objevuje i další prefixace slovesa rovněž s významem *zaklínat*: „АЩЕ КТО ЗАКЛИНАЕТЪ КОГО СВАТЪИМИ. ТОЛИ ОУПИВ СЯ ОБЛЮЕТЪ. КТИ ДЕНЪ ДА ПОСТИТ СЯ О ХЛѢБѢ О ВОДѢ [...]“ .

Nyní porušíme abecední pořadí, neboť další společný lexém se vyskytuje v právě zmíněných statích. Jedná se o substantivum *násilí*. V 6. stati ZSO se nachází adverbium **НЖДЬМИ**, které znamená *z donucení*. V Zap se vyskytuje tvar **НУЖДЕЮ**, jenž odpovídá instrumentálu singuláru od feminina **НЖДА**, tedy *násilí* či *donucení*. Právě substantivum **НЖДА** je vcelku obvyklé a našli bychom jej ve více než deseti jiných rukopisech a také na jiném místě v Zap. Ve 41. stati Zap se hovoří o násilném vykleštění: „АЩЕ БОУДЕТЬ СКОПЛѢ̇ ПО НУЖИ“ . Naopak adverbium zapsané

V 11. stati Zap se nachází podobné substantivum ПОГАНЬСТВО, které však na tomto místě nenese jinak obvyklý význam *pohanství*, nýbrž označuje *hanebnost* či *ohavnost*. Tento význam se objevuje výhradně v Zap. Vašica¹²⁵ chápe hřích v této stati jako požívání nečistých pokrmů v postě:

„АЩЕ КТО ѠСКВЕРНИТ СА ВЪ СЪБИИ ПО̄ · ДА ПОСТИТ С̄^И ННУ · М · ДННИ ·
АЩЕ БУДЕ̄ ВЪИ ИИИ ДНИ ПОГАНЬСТВО ТО ДА СТВОРИТЬ ПО̄ МЛТВЪИ · Г · ДА
СА ПИЕТЬ И ЪСТЬ ТО “.

Dalším lexémem, jenž se vyskytuje v obou textech je substantivum ПЬСЪ.

Ve 24. stati Zap je nazván psem mnich hřešící s jeptiškou:

„АЩЕ КАЛУГЕРЬ С КАЛУ-ГЕРИЦЕЮ БЛѸ СТВОРИТЬ · ТИ ИДЕТЬ ВЪ ЦРКВѸ
ХОТА ГРѸ СКРЫТИ · ТО ПСА БЪ НАРѸТЬ [...]“.

V ZSO se v 18. stati nařizuje tomu, kdo kvůli nemoci vyzvrací hostii, aby ji schránil na ohni a odzpíval sto žalmů, pokud ji však sežerou psi, musí se sto dní postit: „СИ АЩЕ КТО БОЛѢЗНИ РАДИ. ИЗБЛЮЕТЪ БРАШЕНЬЦЕ. Б ДНИ ДА ПОСТИТ СА. И ЕЖЕ ЕСТЬ ИЗБЕЛВАЛЪ. ДА СЪХРАНИТЬ НА ОГНИ. И РПСАЛЪМЪ ДА ИСПОЕТЪ. АЩЕ ЛИ ЕГО ПСИ СА ВЪКОУСАТЪ Р ДЕНЪ ПОСТИТЬ СА “.

V obou penitenciálech se nacházejí stati pojednávající o potratu. V Zap jsou to statě 7. a 23., v ZSO 25. a 33. stať. Stať 23. ze Zap a 33. ze ZSO, tedy druhá znění potratů, se podobají. V obou předchází tomuto činu smilství a potrat je tu vyjádřen totožným obratem ПРОКАЗИТИ ОТРОЧА. V Zap se nachází tvar participia préterita aktiva ПРОКАЗИШИ, neboť jde o děj předcházející tomu, než přijde hříšnice do kostela, kde nechce být obviněna. V ZSO je užit prézens ПРОКАЗИТЬ, neboť naopak tomuto ději předchází děj jiný, a to již zmiňované smilstvo vyjádřené opět s-ovým participiem БЛЪДЪ СЪТВОРИШИ. Verbum ПРОКАЗИТИ ve významu *zahubit* nenajdeme v žádném dalším výskytu, ani v jiné památce.

Ve 25. stati ZSO se nachází sloveso ИЗВРѸШИ, jež v jiných památkách nese nejčastěji význam *vyvrhnout*. V SJS je uveden i význam *potratu* nacházející se pouze v této stati ZSO. V kapitole 4.1.1.4. Další druhy pokání jsme toto verbum zmiňovali ve významu *zavrhnout někoho*.

¹²⁵ Vašica, J.: Církvěnslovanský... s. 45.

V prvním znění potratu v Zap se objevuje zvláštní sloveso **ИСКАЖАТИ**, které se nikde jinde nevyskytuje a o kterém se domníváme, že se jedná o potenciální bohemismus.¹²⁶

Pro srovnání zde vedle sebe přepisujeme příslušné statě o potratu.

Někotoraja zapověď:

(7.)

ВСАКА ЖЕНА СКАЖАЮЩИ В СОВѢ
 ѠТРОЧА · ДШЕГҮБИЦА НАРѢТ СА ·
 И АЩЕ ѠБРАТИТ СА В ПОКАІАНИЕ ·
 Г · ЛѢ́ ДА ПОКАЕ́ · А́ ПРИЧАСТИЕ ·
 ВЗ · Е · Ю · ДА ИМА́ · И ПОКЛО-
 НИТЬ · ВІ · ЗА ОҮТРА · ВІ · ВЕРЪ ·

Zapovědi sv. Otců:

(25.)

ДИ АЩЕ КОТОРАА ЖЕНА ИЗВРЪЖЕТЪ
 ОТРОЧА. В ЛѢТА ДА ПОКАЕТ СА О
 ХЛѢБѢ О ВОДѢ.

(23.)

АЩЕ ЖЕНА БЛУДЪ СТВОРИТЬ ТИ
 НЕПРАЗДАНА БУДЕ́ И ПРОКАЗИВШИ
 ѠТРОЧА И ИДЕТЬ ВЪ ЦРКВ · ХОТА-
 ЩИ ДА НЕ ѠБЛИЧЕНА БУДЕ́ · ТИ
 КОМКАЕ́ТЬ ДА ПОСТИТ СА · Г · ЛѢ́
 · А́ ПРИЧАСТЬЕ · Г · МЦИ · А́ ПО-
 КЛО́ · ВІ ОҮТРО · ВІ · ВЕРЪ ·

(33.)

ВѢ́ АЩЕ КОТОРАА ЖЕНА БЛУДЪ СЪ-
 ТВОРЬШИ. ТОЛИ ПРОКАЗИТЪ ОТРО-
 ЧА В СЕВѢ. Г ЛѢ́Т ДА ПОКАЕТ СА.
 В́ ОТ НИХ О ХЛѢБѢ О ВОДѢ.

Dalším lexémem je substantivum **СКОТЪ**, které se vyskytuje jednou v Zap a dokonce dvakrát v ZSO. V Zap se jedná o hrubé pojmenování hříšníka v 8. stati o smilství: „аще кто с женою · сзѧ́ грѣхъ створить · скота бѣ́ нарѣть [...]“. V ZSO se tímto substantivem myslí hospodářský dobytek. V 6. stati je hříšníkem ten, kdo ukradne něco závažného nebo skot:

„[...] аще кто оҮКРАДАЕТ. ГЛАВЪНО ЧТО. ИЛИ СКОТЪ. [...]“.

¹²⁶ K tomuto jsme se vyjádřili ve 3. kap. Analýza lexika v *Někotoroj zapovědi*.

Ve 44. stati se mluví o pojídání zdušeného zvířete či jeho krve, nevěda o způsobu jeho uhynutí:

„АЩЕ КТО ОУДАВЛЕНИИЖ. ЛИ КРЗВЪ СКОТИИЖ. НЕ ВЪДЗИ ЪКО ОУМРЪЛО
ЕСТЪ. [...]“.

Poměrně často se v ZSO vyskytuje spojení **СЪТВОРИТИ БЛЖДЪ**. Substantivum **БЛЖДЪ** znamená *smilstvo* a objevuje se ve všech jedenácti statích, jež pojednávají o tomto hříchu. Týká se to však i 14. stati ZSO, kde je hříchem samohana, popsána obratem „**САМЪ В СА БЛЖДЪ ТВОРИТИ**“ a kde je užit nedokonavý tvar slovesa. V Zap se tento obrat vyskytuje dvakrát, ve 23. a 24. stati. Ve 27. stati, kde se hovoří o smilstvu za úplatu, najdeme pouze substantivum **БЛЖДЪ**. V 8. stati Zap je rovněž hříchem smilstvo, avšak podstatné jméno **БЛЖДЪ** je zde nahrazeno substantivem **ГРЪХЪ**, patrně z důvodu použití eufemismu pro smilství.

Maskulinum **ГРЪХЪ**, jež standardně znamená *hřích*, se objevuje později ještě dvakrát v Zap ve 44. stati: „**ГРЪСИ ГЛАВНИИ**“ a „**ИЖЕ ХОЩЕТЪ ГРЪХИ СВОИА СПО-
ВЪДАТИ**“. V ZSO toto maskulinum můžeme najít v názvu penitenciálu: „**ЗАПОВЪДИ СЪХЪ ОЦЪ О ПОКААНИИ РАЗБОЪ И О ВСЕМЪ ГРЪСЪ**“.

Za znak českého vlivu v textu Zap považoval Vašica mimo jiné také spojku **ТОЛИ**.¹²⁷ Kromě Zap a ZSO se nachází v *Besědách sv. Řehoře* nebo v *První svatováclavské legendě*, což jsou památky českého původu. Význam spojky je proměnlivý a ne vždy zcela jasný. V Zap jediný výskyt spojky **ТОЛИ** nese pravděpodobně význam *a také*. Část 43. stati „**ЕІ · ѠЧЕ НѦ · ТОЛИ · П · КРА ·
ПАСТИ ДО ЗЕМЛА · ѠЧЕ НѦ ПОЮЩЕ · В НЕДОСПЪ**“ má podle Vašici vyjadřovat, že má kající patnáctkrát pomalu odzpívat Otčenáš, zatímco bude dělat osmdesát poklon.¹²⁸ V ZSO se spojka **ТОЛИ** vyskytuje celkem sedmkrát a její význam se může mírně lišit. V 39. stati ZSO má odporovací význam *avšak*: „**АЩЕ КТО ПОМЪСЛИТЪ БЛЖДЪ СЪТВОРИТИ. ТОЛИ НЕ МОЖЕТЪ. ДА ТРЪГОУ-
БИТЪ К**“. Ve 45. stati má význam důsledku v podobě *takže*: „**АЩЕ КТО НЕ СЪХРАНИТЪ БРАШЕНЦА. ТОЛИ МЪШЪ ЕГО ВЪКОУСИТЪ. ИЛИ СЪ-
ТЪРЕТЪ СА. КТИ ДЕНЪ ДА ПОСТИТЪ СА**“. Dále se spojka **ТОЛИ** nachází ve statích 1., 11., 16., 40., 47., 50.

¹²⁷ Vašica: *Církevněslovanský ...* s. 38.

¹²⁸ Tamtéž.

Verbum $\overline{\text{OY}}\text{ПИТИ СA}$, nesoucí význam *opít se*, se objevuje v Zap ve 42. stati: „ $\overline{\text{A}}\text{ЩЕ } \overline{\text{П}} \text{ БЛЮЕТЪ } \overline{\text{OY}}\text{ПИВ СA} \cdot \text{ДА } \overline{\text{H}}\text{ЗВЕРЖЕТ СA} [\dots]$ “. V ZSO se stejné sloveso nachází dvakrát, v 50. stati ve stejné podobě: „ $\overline{\text{A}}\text{ЩЕ КТО } \overline{\text{Z}}\text{АКЛИНАЕТЪ КОГО СВА-ТЪМИ. ТОЛИ } \overline{\text{OY}}\text{ПИВ СA ОВЛЮЕТЪ.} [\dots]$ “. Ve 36. stati má sloveso zvláštní podobu: „ $\overline{\text{E}}\overline{\text{K}} \text{ АЩЕ КОТОРЪИ ПОПЪ. ЛИ ПРИЧЕТНИКЪ } \overline{\text{OY}}\text{БИЕТЪ СA. } \overline{\text{I}} \text{ ДЕНЪ ДА ПОКАЕТЪ СA.} [\dots]$ “. Ve 37. stati ZSO, kde se mluví taktéž o opilosti, je užito sloveso $\overline{\text{OY}}\text{ПОНТИ СA}$.

Dalším lexémem, jenž se nachází v obou památkách, je substantivum $\overline{\text{P}}\text{САЛЪМЪ}$ s významem *žalm*. V Zap se vyskytuje dvakrát v hláskové podobě s počátečním $\overline{\Psi}$, tedy $\overline{\Psi}\text{АЛЪМЪ}$, ve 43. stati, která obsahuje návod na zkrácení půstu. V ZSO je zapsáno v původní podobě celkem dvakrát. V 18. stati ZSO se nařizuje sto žalmů za vyzvracení hostie: „ $[\dots] \text{и } \overline{\text{P}} \text{ САЛЪМЪ ДА ИСПОЕТЪ } [\dots]$ “ a v 31. je třeba odzpívat žalmy, pokud se někdo nemůže postit: „ $\overline{\text{A}}\overline{\text{K}} \text{ АЩЕ КТО АЛЪКАТИ НЕ МОЖЕТЪ. ДА ИСПОЕТЪ } \overline{\text{K}} \text{ САЛЪМЪ. и } \overline{\text{S}}. [\dots]$ “. O tom, že používání řeckého písmene na počátku slov začínajících na *ps-* nebylo jednotné, svědčí podobný lexém $\overline{\text{P}}\text{САЛЪТЪИРЬ}$, jenž se v Zap nachází jednou v původní podobě jako $\overline{\text{P}}\overline{\text{L}}\text{ТРЬ}$ a jednou jako $\overline{\Psi}\overline{\text{L}}\text{ТРЬ}$.

Posledním lexémem, jímž se budeme v této kapitole zabývat je substantivum $\overline{\text{C}}\text{РЪКЪИ}$. SJS u něj uvádí význam *shromáždění* či *obec*, v křesťanském prostředí *církev*, *sbor* či *obec*, anebo může označovat i budovu *kostelu* či *chrámu*. Nepřekvapí nás, že i toto slovo se nachází v obou námi zkoumaných památkách, ale uvádíme jej zde, protože se v našich textech nachází v obou významech. Ve statích 1., 20., 23., 24. v Zap substantivum $\overline{\text{C}}\text{РЪКЪИ}$ nese význam *kostel*. V 19. stati se toto femininum nachází vícekrát a v jednom případě znamená *církev*. V ZSO najdeme femininum $\overline{\text{C}}\text{РЪКЪИ}$ dvakrát ve významu *kostel*. Ve 47. stati se píše: „ $\overline{\text{A}}\text{ЩЕ КТО ВЪ } \overline{\text{C}}\text{РЪКЪВЕ СЪПА } [\dots]$ “. Ve 28. stati je zmíněn klášterní kostel: „ $\overline{\text{S}}\overline{\text{H}}. \text{АЩЕ КТО ОТЪ МАНАСТЪИРЪСКЪИЪ } \overline{\text{C}}\text{РЪКЪВЕ. ТОКЪМО ЧТО } \overline{\text{OY}}\text{КРАДДЕТ.} [\dots]$ “. Ve 34. stati se hovoří konkrétně o klášteře, je zde tedy užito jiné substantivum: „ $[\dots] \text{и } \overline{\text{Ш}}\overline{\text{E}}\overline{\text{D}}\overline{\text{Z}} \text{ ВЪ МАНАСТЪИРЪ } [\dots]$ “.

Závěr

Tato diplomová práce byla věnována výzkumu českocírkevněslovanského penitenciálu *Někotoraja zapověď* z 11. století. Práce navazuje na jediné dvě studie podrobně se zabývající touto památkou¹²⁹ i na předcházející autorčin výzkum již v bakalářské práci. Cílem bylo pořízení edice na základě rukopisu ze 14.–15. století, podrobná analýza lexika památky a srovnání s velkomoravským penitenciálem *Zapovědi sv. Otců*.

První kapitola připomněla základní fakta o staroslověnském a církevněslovanském písemnictví v jeho počátcích, cyrilometodějské misii a o dalším vývoji staroslověnštiny v českých zemích. Představila penitenciál *Někotoraja zapověď* a shrnula výsledky dosavadního zkoumání.

Druhá kapitola je věnována edici. Jsou zde popsány základní textologické charakteristiky textu, zejména nápadné znaky ruské redakce církevní slovanštiny, ovšem i méně nápadné znaky redakce české, jež v textu zůstaly zachovány. Mezi rusismy, které lze v textu *Někotoraja zapověď* spatřovat, se řadí například plnohlási, vokalizace jerů východoslovanskými střídnicemi, zakončení sloves 3. os. sg. na měkký jer místo tvrdého, postupné nahrazování nosovky *ę* za orální 'a, důsledná substituce nosovek *q / jq* za *u / ju*, zachování epentetického *l* a střídnice *ž* namísto *žd* za původní praslovanské **dj*.

Mezi znaky původní české redakce, které nepodlehly ruskému vlivu patří střídnice *a* místo ruského 'a za nosovku *ę*, zaniknutí počátečního prefixu *iz-* u sloves *spovědati* a *skažati*, naopak prefixace u slovesa *istvoriti*, prefixace u slovesa *uženti*, spojení předložky *v* s akuzativem a použití prepozice *z* s významem příčiny.

Nová edice nahrazuje zastaralou Smirnovou nefilologickou a nepřesnou edici z roku 1912. Je zapsána přesně na řádky podle skenů rukopisu a je v ní zároveň číslování jednotlivých statí.

¹²⁹ Смирнов, С. И.: Нѣкоторая Заповѣдь – худой номоканунецъ. In: Материалы для истории древнерусской покаянной дисциплины. Изд. Имп. о-во истории и древностей рос. при Моск. ун-те, Москва, s. 282–298. 1912.; Vašica, J.: Církevněslovanský penitenciál českého původu. *Slavia*, 29, 1960, s. 31–48.

Cílem **třetí kapitoly** byla analýza charakteristického lexika v *Někotoroj zapovědi*. Pro tuto analýzu byly vybrány lexémy, jež nejsou doloženy vůbec nebo velmi ojediněle v ostatních církevněslovanských památkách, lexémy se speciálním významem nebo ve zvláštním kontextu. Zatímco v bakalářské práci byla uvedena zevrubná charakteristika necelé třicítky lexémů, v této práci je podrobně rozebrána téměř stovka slov obsažených v penitenciálu.

Čtvrtá kapitola se zabývala komparací českocírkevněslovanského penitenciálu *Někotoraja zapověď* s velkomoravským penitenciálem *Zapovědi sv. Otců*. Nejdříve byly srovnány různé druhy pokání, jež jsou příznačné pro tento typ památek, a jejich vyjádření v obou penitenciálech.

Některé stati popisující hříchy se v obou památkách vztahují pouze na kněží a další příslušníky církve, jiné naopak na laiky. Právě lexémy použité pro označení těchto osob byly srovnány v následující části kapitoly.

V posledním oddíle čtvrté kapitoly, věnovaném terminologii hříchů, byly uvedeny hříchy z obou textů zabývající se společným tématem a byly u nich popsány shody a rozdíly po obsahové stránce. Následně byly rozebrány shody a rozdíly po stránce lexikální, jež ukázaly možnosti užití některých lexémů.

Ačkoliv *Někotoraja zapověď* vznikla nezávisle na existenci jejího velkomoravského předchůdce, bylo zajímavé srovnat obsah i lexikální zásobu obou textů. Komparace jednotlivých hříchů ukázala na to, které činy byly považovány za hříchy a jak se proměňovaly poměry a potřeby tehdejší společnosti. V *Někotoroj zapovědi* se objevuje mnohem více statí o pohanských zvyklostech, které bylo třeba vymýtit. Také se v ní ukazuje posun kajicnické praxe, když je v *Zapovědi* možné přijímat i po čas epitimie a poslední dvě její stati umožňují krácení a nahrazení pokání. V konkrétních hříších se pak liší například tím, že zatímco *Zapovědi sv. Otců* trestají pouze ty, kteří křivě přísahají, byť k tomu byli donuceni, *Někotoraja zapověď* stanovuje pokání i pro ty, kdo někoho ke křivé přísaze donutí. Pozornost si zaslouží i stati o najmutí někoho na vykonání pokání, což je v *Zapovědích sv. Otců* v souladu s kanonickými předpisy nepřípustné a člověk, který na sebe bere cizí hříchy, nemůže být nazýván služebníkem Kristovým.

V *Někotoroj zapovědi* je v souvislosti s najmutím někoho za vykonání pokání označen jako hříšník ten, kdo přijme tuto úplatu, ale slíbené pokání nakonec nevykoná.

Literatura

Čajka, F.: *Církevněslovanská legenda o svaté Anastázii*. Praha: Slovanský ústav AV ČR, 2011.

Bartoňková, D. – Večerka, R.: *Prameny k dějinám Velké Moravy IV*. Brno: Univerzita J. E. Purkyně, 1971.

Bukovská, Š.: *Církevněslovanský penitenciál českého původu*. Olomouc, 2015. Bakalářská diplomová práce (Bc.). Univerzita Palackého v Olomouci, Filozofická fakulta, Katedra bohemistiky.

Fidlerová, A. – Kučera, K. – Rejzek, J.: *Základy staroslověštiny*. Praha: Filozofická fakulta Univerzity Karlovy, por. [\].

Hauptová, E.: Staroslověšské a církevněslovanské termíny pro eucharistii. *Slavia*. 2005, roč. 74, seš. 2-3, s. 265–270.

Havlík, L. E.: O přenesení království a koruny z Moravy do Čech. In: *Moravský historický sborník – Ročenka Moravského národního kongresu 1993-94*. Brno: Moravský národní kongres, 1995, s. 223–240.

Havlová, E.; Erhart, A.; Janyšková, I. (red.): *Etymologický slovník jazyka staroslověšského*. Sešity I–XIV. Academia, Praha 1989-2008, Sešity XV–XVI. Tribun EU, Brno 2012–.

Kurz, J.: *Učebnice jazyka staroslověšského*. Praha: Státní pedagogické nakladatelství, 1969.

Mareš, F. V.: *An Anthology of Church Slavonic Texts of Western (Czech) Origin*. München: Wilhelm Fink Verlag, 1979.

Mareš, F. V.: *Cyrilometodějská tradice a slavistika*. Praha: Torst, 2000.

Mareš, F. V.: Slavjanskoe vdova–vdovica. *Voprosy slavjanskogo jazykoznanija*. 1961, roč. 5, s. 138–148.

Oakley, T. P.: The Alleviations of penance in the continental penitentials. *Speculum*. 1937, roč. 12, č. 4, s. 488–502.

Pokorný, L.: Staroslověnské kající řády a penitenciály. In: *Odkaz soluňských bratří: sborník k 1100. výročí úmrtí sv. Metoděje*. Praha: Ústřední církevní nakladatelství, 1987, s. 163–173.

Rogov, A. I.: *Staroslověnské legendy českého původu: nejstarší kapitoly z dějin česko-ruských kulturních vztahů*. Edice a překlad: Václav Konzal, Emilie Bláhová. Praha: Vyšehrad, 1976.

Třeštlík, D.: Slovanská liturgie a písemnictví v Čechách 10. století. Představy a skutečnost. In: Sommer, P. (ed.): *Svatý Prokop, Čechy a střední Evropa*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny, 2006, s. 219–236.

Vašica, J.: Církevněslovanský penitenciál českého původu. *Slavia*, 1960, roč. 29, s. 31–48.

Vašica, J.: *Literární památky epochy velkomoravské 863–885*. 2. vyd. Praha: Vyšehrad, 1996.

Večerka, R.: *Staroslověnština v kontextu slovanských jazyků*. Olomouc: Univerzita Palackého, 2006.

Večerka, R.: *Staroslověnská etapa českého písemnictví*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny, 2010.

Vepřek, M.: Lexikální specifika českocírkevněslovanských památek (nástin problematiky. In: Pořízka, P.; Polách, V. (eds.): *Tzv. základní výzkum v lingvistice - desideratum nebo realis?: sborník příspěvků z 5. mezinárodní konference Setkání mladých lingvistů, konané na Filozofické fakultě Univerzity Palackého v Olomouci ve dnech 17.-19.května 2004*. Olomouc: Univerzita Palackého, 2006, s. 302–307.

Vepřek, M.: *Česká redakce církevní slovanštiny z hlediska lexikální analýzy*. Olomouc: Refugium Velehrad-Roma, 2006.

Vepřek, M.: *Modlitba sv. Řehoře a Modlitba vyznání hříšů: v církevněslovanské a latinské tradici*. Olomouc: Univerzita Palackého v Olomouci, 2013.

Vyskočil, P.: „Възмазивъ“ a „istvoriti“ v cíkevněslovanských památkách. In: Havránek, B. (ed.): *Studia Palaeoslovenica*. Praha: Academia, 1971, s. 393–399.

Равлов, А. С.: *Памятники древне-русского канонического права. Часть первая: Памятники XI–XV*. Русская Историческая Библиотека, t. VI S-Pb. 1880.

Смирнов, С. И.: *Материалы для истории древнерусской покаянной дисциплины*. Изд. Имп. о-во истории и древностей рос. при Моск. ун-те, Москва, 1912.

Суворов, Н. С.: *Следы западно-католического церковного права в памятниках древнего русского права*. Ярославль, 1888.

Výkladové slovníky:

Slovník jazyka staroslověnského: Lexicon linguae palaeoslovenicae I-V. Praha: Academia, 1956-.

Slovník spisovného jazyka českého (1960–1971). Praha: Nakladatelství ČSAV.

Etymologický slovník jazyka staroslověnského. Praha: Academia, 1989-.

Internetové zdroje:

Elektronický slovník staré češtiny. Praha, oddělení vývoje jazyka Ústavu pro jazyk český AV ČR, v. v. i., 2006–, přístupné online: <http://vokabular.ujc.cas.cz> (verze dat 1.1.10, citován stav ze dne 8. 7. 2019).